

**MEVLANA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**KABUSNAME’NİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sait OKUTAN

**KONYA
Temmuz/2015**

**MEVLANA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**KABUSNAME’NİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

Sait OKUTAN

**Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen yüksek lisans
tezidir.**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şadi AYDIN**

**KONYA
Temmuz/2015**

Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Türkçe Eğitimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir. 07 / 07 / 2015

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Şadi AYDIN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Fatih ERBAY

Üye : Yrd. Doç. Dr. Selim EMİROĞLU

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. İsmail Özgür ZEMBAT

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Yapmış olduğum akademik çalışmadan elde edilen bulgular ışığında ele alarak düzenlediğim yüksek lisans tezimin etik davranış ve akademik kurallara dikkat edilerek hazırlanıp sunulduğunu, tezimin tez yazım kurallarına uygunluğunu, tezimde kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, tezimi sadece Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne verdiğimi ve bu beyanımın aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sait OKUTAN**07 / 07 2015**

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
Yüksek Lisans Tez Onay Sayfası	I
Bildirim Sayfası	II
İçindekiler	III
Ön Söz	VII
Özet	IX
Abstract	X
Tablolar listesi	XI
Kısaltmalar listesi	XII

I. BÖLÜM

Giriş	1
Araştırmanın Amacı	4
Araştırmanın Önemi	4
Araştırmanın Kapsamı	5
Araştırmada Kullanılan Yöntem	5

II. BÖLÜM

1. <i>Kabusname</i> 'ye Giriş	6
2. <i>Keykâvus b. İskender</i> ve <i>Kabusname</i>	6
3. <i>Kabusname</i> Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar.....	8
3.1. Tercümeleler	8
3.1.1. Mütercimi Bilinmeyen İlk Çeviri	8
3.1.2. Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa Çevirisi	8
3.1.3. Akkadıoğlu Çevirisi	9
3.1.4. Bedr-i Dilşad Çevirisi	9
3.1.5. Mercimek Ahmed Çevirisi	9
3.1.6. Mütercimi Bilinmeyen İkinci Çeviri	9
3.1.7. Nazmi-zâde Murtaza Çevirisi	10
3.2. <i>Kabusname</i> 'den Bahseden Kitaplar	10
3.3. Tezler	11
3.3.1. Yüksek Lisans Tezleri	11
3.3.2. Lisans Tezleri	13
3.4. Makaleler	14
3.5. Diğer Kaynaklar	15

III. BÖLÜM

3. Kavramsal Çerçeve	17
3.1. Değer Nedir?	17
3.2. Değer ve Kültür	18
3.3. Değerler Eğitimi	20
3.4. Değerlerin İşlevleri	22
3.5. Değerlerin Sınıflandırılması	24

IV. BÖLÜM

4. KABUSNAME'DEKİ DEĞERLERİN SINIFLANDIRILMASI	29
4.1. Telkin Edilen Değerler	29
4.1.1. Benimsenmesi İstenilen Tutum, Davranış ve Değerler	29
4.1.2. Sakınılması İstenilen Tutum ve Davranışlar	30
4.1.3. Kabusname'de Yer Alan Olumsuz Telkinler	31

V. BÖLÜM

5. KABUSNAME'DE TESPİT EDİLEN DEĞERLERİN TASNİFİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ ...	33
5.1. DİNİ, TASAVVUFÎ VE AHLAKÎ EĞİTİM	33
5.1.1. İslam'ın Ahlak Anlayışı	33
5.1.1.1. Marifetullah ve Tevhit	33
5.1.1.2. İnsanın Değeri	34
5.1.1.3. İnsanın Özü	35
5.1.1.4. İnsan Sözde Saklıdır	36
5.1.1.5. En İyi Azık: Günahtan Sakınmaktır.	37
5.1.1.6. En Güzel Av: İyilik	38
5.1.1.7. İnsan ve Nefis	43
5.1.1.8. Ey Genç, Ölüm var; Allah'ı Unutma!	44
5.1.1.9. Din İlminin Değeri	45
5.1.1.10. Haramdan Sakınmak	45
5.1.1.11. Ümitsiz Olmamak	46
5.1.1.12. Civanmertlik	47
5.1.1.13. Kanaat, Açgözlülük ve Hırs	49
5.1.1.14. Temiz Olmak	52
5.1.1.15. Acelecilik, Bezginlik ve Sabır	53
5.1.1.16. İnsanları Birbirinden Uzaklaştıran Duygu ve Hareketler	54
5.1.1.16.1. Öfkelenmek	54

5.1.1.16.2. İncitmek.....	55
5.1.1.16.3. Kusur Aramak ve Sırları Araştırmak.....	55
5.1.1.16.4. Gıybet Etmek.....	56
5.1.1.16.5. Hile Yapmak.....	57
5.1.1.16.6. Yalan Söylemek.....	57
5.1.1.17. İnsanları Birbirine Yakınlaştıran Duygu ve Hareketler.....	58
5.1.1.17.1. Affetmek.....	58
5.1.1.17.2. Yumuşak Huylu Olmak.....	60
5.1.1.17.3. Özür Dilemek.....	61
5.1.1.17.4. Utanmak.....	61
5.1.1.17.5. Edep.....	62
5.1.1.17.6. Saygı.....	63
5.1.1.17.7. Emanete Sahip Çıkmak.....	64
5.2. KARAKTER EĞİTİMİ.....	66
5.2.1. Cömertlik, Cimrilik ve İsraf.....	66
5.2.2. Diğergamlık.....	68
5.2.3. Doğruluk ve İkiyüzlülük.....	68
5.2.4. Güven.....	70
5.2.5. Özgüven.....	71
5.2.6. Ölçülü Olmak.....	72
5.2.7. Susmak İkinci Sağlıktır.....	73
5.2.8. Nankörlük.....	75
5.2.9. Şakalaşmak.....	75
5.2.10. Çalışmak, Başarı ve Tembellik.....	77
5.3. SOSYAL, SİYASAL VE EKONOMİK EĞİTİM.....	79
5.3.1. Adalet.....	79
5.3.2. Alışveriş ve Ticaret Adabı.....	82
5.3.3. Dostluk ve Arkadaşlık.....	87
5.3.4. Siyasi ve Toplumsal Eğitim.....	90
5.3.4.1. Devleti Yöneten ve Devlete Hizmet Edenlerde Olması Gereken Değerler.....	90
5.3.4.2. İşi Ehline Vermek.....	96
5.3.4.3. Halka Örnek Olmak.....	96
5.3.4.4. İstişare Etmek.....	97
5.3.5. Komşu ve Misafir Hakkı.....	98

5.3.6. Toplum içinde Konuşmak ve Öğüt Vermek	100
5.3.7. Yemek Yeme Adabı.....	100
5.3.8. Vatanseverlik	101
5.3.9. Yardımlaşma.....	102
5.3.10. Gafil Olmak	103
5.4. İLMÎ VE MESLEKÎ EĞİTİM	103
5.4.1. Akıl, İlim ve Bilgi.....	104
5.4.2. İlim ve Bilgi	106
5.4.2.1. Bilgi ve İlim Çeşitleri.....	107
5.4.2.2. İlim Aşkı ve İlim Araştırma Yolları	107
5.4.2.3. Bilmiyorum Demesini Bil.....	108
5.4.2.4. Sorulmadan Cevap Verme	108
5.4.2.5. İlimde Kibir (Mütevazı Olmak)	109
5.4.3. Hüner Sahibi Olmak	110
5.4.4. Sanat ve Meslek Eğitimi	112
5.4.5. Söz Hüneri.....	113
5.4.5.1. Sözün Değeri	113
5.4.5.2. Sözün Türleri.....	114
5.4.5.3. Belagat	115
5.4.5.4. Üslup	116
5.5. SAĞLIK EĞİTİMİ	117
5.6. ÇOCUK EĞİTİMİ	119
5.6.1. Aile ve Çocuk Eğitimi	119
5.6.1.1. Çocuğun Eğitiminde Ebeveynin Görevi.....	120
5.6.2. Ana Baba Hakkı	122
5.6.3. Gençlik ve Nasihat.....	124
5.6.3.1. En Güzel Vasiyet: Nasihatname ve Edep.....	124
5.6.3.2. Nasihatın Yeri ve Zamanı.....	125
5.6.4. Gençlik ve Eğitimde Şiddet	126
5.6.5. Tecrübe.....	127
5.6.6. Gençlik ve Eğitim	129
5. Sonuç	132
6. Öneriler	134
7. Kaynakça	135

ÖN SÖZ

Toplumunu kurtarmanın yolu ferdi kurtarmaktan geçer. Ferdin yetiştirilmesi ve geliştirilmesi adına yapılan her bir çalışma toplumda meyvesini verecektir. Bu noktada nasihat geleneğinin şahsiyetli nesiller yetiştirmek adına üstlendiği rol yok sayılamaz. Dönemleri içerisinde önemli yer tutan nasihatnameler, çağının ve bugünün insanına, gençlerine yol gösterici nitelikte bilgiler ve değerler sunmuşlardır.

Kabusname, insanı temel alması, dönemi ve sonrasında okunması, çok sayıda çevirisinin yapılmasıyla, bugün de özgünlüğünü korumaktadır. Zira o gün sezilen değerler kaybı, bugün üzerinde daha fazla durulması gereken bir konu olmuştur.

Çalışmamız, giderek yozlaşan ya da kaybolan değerlerimizin bir kitap üzerinde incelenmesine dayanmaktadır. Alt yapıyı değerler kaybı olarak algıyorsak Kabusname'nin bizlere sunmuş olduğu değerler ve bu değerlerin eğitim açısından önemi ve kıymeti bir kez daha anlaşılacaktır.

İncelememizde Kabusname'de tespit edebildiğimiz değerlerimizin birey ve toplumda olumlu ve olumsuz yansımaları üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. 11. yy.'da yazılmış bu eser, yazıldığı dönem ve sonrası için olduğu kadar günümüz insanlarına yaşam kılavuzluğu yapacak bir eser olma özelliği de göstermektedir. İncelediğimiz bu eserde tespit ettiğimiz değerler, fişleme usulüyle kaydedilmiş ve daha sonra sınıflandırılarak tasnif edilmiştir.

İncelememizi bölümler itibarıyla şöyle tasnif ettik:

Çalışmamızın birinci bölümünde giriş, araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve araştırmada kullanılan yöntemden bahsedilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümü ise tezimizin alt yapısını oluşturmak için bir hazırlık olup Kabusname'nin önemi ve üzerine yapılan tercüme, tezler, kitaplar, makaleler ve ayrıca eserin yazarı Keykâvus Bin İskender'in hayatı ve Kabusname üzerine bilgileri içermektedir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, değer ne olduğu, değer ve kültür ilişkisi, değerler eğitimi, değerlerin işlevleri ve değerlerin sınıflandırılması ile ilgili kavram çalışmasına yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde "Telkin Edilen Değerler" başlığı altında tespit edebildiğimiz değerleri "Benimsenmesi İstenilen Tutum, Davranış ve Değerler", "Sakınılması İstenilen Tutum ve Davranışlar" ve "Kabusname'de Yer Alan Olumsuz Telkinler" olmak üzere sınıflandırdık.

Beşinci bölümde ise tespit edilen değerlerin tasnifi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Değerler altı grupta tasnif edilmiş ve Keykâvus'un bahsettiği değerlere ilişkin çeşitli alt başlıklar oluşturulmuş, bu alt başlıklar açıklanırken çalışmamızın hazırlanması sırasında faydalanılan kaynaklardan alıntılar yer almıştır. Eserden tespit ettiğimiz değerlere ait cümle ve paragraflar yorumlanmış, açıklanmış ve değerlendirilmiştir. Bu sınıflamada ve tespit edilen

değerlerin tasnifinde Yrd. Doç. Dr. Selim Emiroğlu'nun doktora tezinde kullanmış olduğu tasnif ölçüt olarak alınmıştır.

Tarihin ve devirlerin değişmesine rağmen değerlerimizin hâlâ önemini koruması kültür birlikteliğimizin asırlarca devam ettiğini göstermektedir. Tarihin süzgecinden geçirek günümüze aktardığımız değerlerimiz dün de bugün olduğu gibi hâlâ canlılığını ve tazeliğini korumaktadır. Bizlere düşen, bu tazeliği ve canlılığı günümüz çocuklarına ve gençlerine benimsetip toplumsal hafızamızı diri ve canlı tutarak yaşatabilmektir.

Bu anlayışa katkıda bulunabilmeyi ümit ediyoruz. Bunu başarabildiysek kendimizi bahtiyar hissedeceğiz. Tezimizin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Şadi AYDIN ve Yrd. Doç Dr. Selim EMİROĞLU'na; araştırmam boyunca desteklerini ve dualarını esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

07/07/2015
Sait OKUTAN

ÖZET

Türkçe ve edebiyat eğitimi öğretimi içerisinde, toplumun ortak değerlerini ve zevkini yansıtan edebî metinlerin önemi yadsınamaz. Edebi metinler, hem içinde doğduğu toplumun ruh haritasını çizerler hem de bireyin ve toplumun aksayan yönlerine işaret ederler.

Kabusname, Osmanlı kültür zemininin oluşmasında öncü eserler arasındadır. Kitapta bahsedilen değerlerin önemi beyler, vezirler ve padişahlar tarafından fark edilmiş, bu nedenle eser birçok kez tercüme edilmiştir. Değişimin ilk önce yüreklerde başlaması gerektiğini, toplumu değiştirmenin bireyi değiştirmekten geçtiğini anlayan Osmanlı, bütün yatırımını insanın eğitimine harcamıştır.

İslam'ı esas alan eser, verdiği bilgi ve öğütlerle, hayatın her alanında nasıl davranılması gerektiği üzerinde durmuştur. Hedef, ideal bir insan yetiştirmek amacıyla, toplumun sağlam temeller üzerine oturmasına zemin hazırlamaktır.

Kabusname, maddi ve manevi sahada, yeniden yapılanmayı hedefleyen eserlerden biridir. Keykâvus bin İskender, bu eserle bir taraftan ideal bir insan tipini resmederken, bir taraftan da topluma kendi hayat tecrübelerinden edindiği izlenimleri yansıtır.

Bu araştırmanın temel amacı, Keykâvus b. İskender'in yazmış olduğu Kabusname'yi değerler eğitimi açısından incelemektir. Eserin eğitim açısından taşıdığı değer ve değerler eğitimine katkısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada eserde bulduğumuz değerler, açıklanıp değerlendirilmiş; düşünceler, farklı alanlarda çalışmalar yapan yazarlardan alıntılarla desteklenmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde, araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve araştırmada kullanılan yöntem belirtilmiştir; ikinci bölümde Keykâvus b. İskender ve eseri Kabusname hakkında bilgi verildikten sonra, Kabusname üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalar üzerine bibliyografik bir araştırmanın sonuçları verilmiştir. Üçüncü bölüm, değerlerle ilgili kuramsal çerçevenin çizildiği bölümdür. Dördüncü bölümde, Kabusname'deki değerlerin sınıflandırılması; beşinci bölümde ise Kabusname'de tespit edilen değerlerin tasnifi ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmış, değerler fişleme usulüyle tespit edilerek sınıflandırılmış ve tasnif edilmiştir. Kitaptan tespit ettiğimiz değer cümleleri ve paragrafları, eserden olduğu gibi alındıktan sonra yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değer, Değerler Eğitimi, Kabusname, İskender Oğlu Keykâvus.

ABSTRACT

It's undeniable that literary texts which reflect common values and fancies of society are very significant for Turkish education and Turkish literature. Literary texts not only display the souls of the people in society but also point out lameness of people and society.

Qabusname is one of the pioneer works that constitutes the Ottoman culture. Whereof values in the book in that era were so important that all kind of governors of the time need to have it translated many times. Ottomans invested all the power on education of people and society because they had seen that changings must start in hearts of people.

Qabusname which basics on Islamic principles gives information and advices about all aspects of life and aims to bring up ideal human being.

Qabusname is one of the works which aims to innovate on both material and moral values. Alexander's son Keykavus displays the ideal character of a young person and also tries to reflect his own life experiences.

The basic aim of this research is to investigate Qabusname whose writer is Alexander's son Keykavus on the aspect of education of values. It was tried to focus on how much this work important for our values and education of values. The values found in this work have been considered and enriched with the commands and ideas of different writers and researchers.

In the first part of the research the aim, the importance, the content and the methods have been stated. In the second part some information has been given about Alexander's son Keykavus and his book. At the same time the results of a bibliographic research in Turkey has been written about the book, Qabusname. In the third part an institutional framework has been stated about values. In the fourth part you can find the classification of values in Qabusname and in the fifth part the values in Qabusname have been evaluated and classified.

In this study the document research method has been used and the salves have been determined and sorted out. These sorted values have been interpreted and evaluated after they have originally been extracted.

Key words: Value, Education of values, Qabusname, Alexander's son Keykâvus.

TABLULAR LİSTESİ

No	Tablo Adı	Sayfa No
1	Spranger'e Göre Değerlerin Sınıflandırılması.....	24
2	Milton Rokeach'ın Değerler Sınıflaması	25
3	Schwartz'ın Değerler Sınıflaması.....	26

KISALTMALAR LİSTESİ**Kısaltmalar Anlamı**

AAV	: Anadolu Aydınlanma Vakfı
AÜEF	: Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi
bas.	: Basım veya baskı
b.	: bin (oğul)
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DED	: Değerler Eğitimi Dergisi
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Hzl.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
Trc.	: Tercüme
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
Ünv.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
Yrd.	: Yardımcı
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yüzyıl

I. BÖLÜM

Giriş

İnsan kültür üreten bir varlık olarak yaşama anlam veren, bu anlam neticesinde değerler oluşturan ve bunlarla yaşama sahip çıkan bir varlıktır. İnsan, yaratıcısı tarafından dünyaya gönderilmiş ve yaratılmışların içerisinde en şerefli olanıdır. Bütün varlık insan için, insan da Allah için yaratılmıştır. Şairin anlatımıyla;

“Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen”

İnsan potansiyel olarak iyi ve kötü diye nitelendirilen temayüllere sahiptir. Bu temayülleri ortadan kaldırması, yok etmesi söz konusu değildir. Manevî değerlere inanmak, insanın kötü özelliklerinin yok edilmesine değil, terbiye edilmesine yardımcı olur. Her insanda olan ve içinden çıkarıp atamayacağı duygular vardır. Bu duyguların pozitif ve negatif değerleri vardır. Örneğin, sevgi, insanın içinden çıkarıp atamayacağı bir duygudur. Sevginin aşırısı olan tutku, olumsuz bir değer olarak görülürken; artan, fedakârlık gerektiren sevgi ise pozitif bir değer olarak görülmektedir. İnsan ancak bu duyguları terbiye ederek ya da şekillendirerek hayatı anlamlı kılabilir.

Her toplum tarihten aldığı mirasla kendi kültür değerlerini kendisi oluşturur. Bize has olan yaşama tarzımız, düşüncemiz, kanaatlerimiz, tavırlarımız birey olarak bizleri inşa ederken, aynı zamanda kalıplaşmış davranış örüntülerini de oluşturarak millî benliğimizi oluşturur ve ortak bir kültürün oluşmasına zemin hazırlar. Değerler bir taraftan geçmişle gelecek arasında köprü oluştururken bir taraftan da nesiller arasında sürekliliği sağlar.

İnsanları birbirine bağlayan kültür, maddi ve manevî değerlerin organik sentezinden meydana gelen çok yönlü sosyal bir olgudur. Aynı değerleri paylaşan ve oluşturan insanlar maddi ve manevî değer üretirler. Üretilen bu değerlerin kazanılması ya da kazandırılması belli bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu değerlerin oluşması ve gelecek nesillere aktarılması belli aşamalar neticesinde olmaktadır. İlk olarak değerlerin oluşturulma süreci, sonra bu değerlere hâkim olma süreci ve nihayetinde bu değerleri günlük hayata tatbik edebilme kabiliyeti önem arz etmektedir.

Değerlerin oluşma sürecinde, içinde yaşadığımız toplumun inanç ve kabulleri önemlidir. Geleneklerimiz, göreneklerimiz, adetlerimiz, inançlarımız, tarihimiz, dilimiz, önemsediklerimiz, değer verdiklerimiz, tercihlerimiz vb. değerlerimizin çimentosunu oluşturmaktadır. Bütün bunlar bizleri bir arada tutan ve bir toplumun insanlık tarihi içinde var olabilmesini sağlayan ortak değerler topluluğudur. Değerler, ayağımızı yere sağlam basmamızı sağlayan, ilkeli ve sorumlu bireyler olarak yetişmemizi ya da yaşamamızı sağlayan anlayış ve tutumlardır. Değerlerden yoksun olmak bir bakıma askıda kalmak gibi bir şeydir. “Değerler bireyler için işaret levhaları gibidir, tehlikeli eğimlerde, kaygan zeminlerde bireye yol gösterir.” (Dilmaç, 2014: 7)

Değerlere hâkim olma süreci ne zaman başlamalıdır? Bu soru eğitimciler tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Bazı eğitimciler, değerler eğitiminin verilmesi için çocukların belli bir yaşa gelmesi ve zihinsel olgunluğa sahip olması gerektiğini savunurken bazıları da çocukların sorumluluğunun anne-babada olmasından dolayı değerler eğitiminin doğumdan itibaren ailede başladığını savunmuşlardır. Aile, çocuğun hem fiziksel hem de duygusal yönünü besleyen bir kurumdur. Çocuğun değer yargıları, ilk zamanlar ailenin tutum ve tercihleriyle şekillenir ve daha sonra çevre buna katkı sağlar.

Eğitim anne karnında başladığına göre insan ilk defa değerleri anne karnında almaktadır. Dünyaya kulaklarını açan insanoğlu anne karnında duyulan her bir söz veya ses ve yapılan her bir davranışla bedenî gelişimle birlikte manevî gelişimine de olumlu ya da olumsuz katkı sağlamaktadır. Bu aşamada ebeveynin tercih ve seçimleri veya değer yargıları çocuğun karakter ve kişilik oluşumunda etkili ve yönlendirici olacaktır. Doğan her birey anne karnında duyulan şeyleri gözleriyle de görerek davranışlarını kalıcı hâle getirmeye çalışacaktır.

Son süreçte bu değerleri günlük hayata nasıl aktaracağız? Değerlerimizi içselleştirip doğru ve iyi olanı bilmenin ötesinde doğru ve iyi olanı yapacak bir karaktere nasıl sahip olacağız? Eskilerin ifadesiyle “kuvveden fiile nasıl geçeceğiz?”

Hareket hâline geçmeyen değerler gereğini yapmadığımız sürece hep temennide kalacaktır. İyilik, adalet, dürüstlük, yalan söylememek gibi değerler sadece bilgi olarak kalır, davranışlarımıza yansımazsa toplumda mutsuzluk ve huzursuzluk baş gösterecektir. Bunu engellemek için insan varlık sorusuna cevap aramalıdır. Ben kimim? Nereden geldim ve nereye gidiyorum? Bu sorular hep anlamla ilgili sorulardır. Üzerinde çalıştığımız eser bu sorulara cevap vermektedir. İnsanın kendisine ilham veren uyarıcıların neler olduğunu ve neler olması gerektiğini keşfetmesini sağlayan ve hayatın anlamını açıklarken iki dünyayı bir ufuktan görme saadetiyle hedef değerlere işaret eden bir eserdir.

Değerlerimizin kazandırılmasında ve yaşatılmasında eğitimin işlevi nedir?

Eğitim bir davranış değiştirme, bilinçli bir dönüştürme sürecidir. Eğitim, toplumsal hafızamızı ve ortak değerlerimizi gelecek nesillere aktarma sürecidir. Eğitim sayesinde toplumsal çözülmeyi önleyebilir, bütünleşmeyi sağlayabiliriz. Eğitim sayesinde bizi biz yapan değerleri tanıyıp koruyabilir ve onlara sahip çıkabiliriz.

Eğitim ve öğretimle insanlar değerlerinden uzaklaşabileceği gibi yine eğitim ve öğretimle değerlerine sahip çıkabilir. Her iki sonuca da eğitimle ulaşılabileceğine göre yapılması gereken yine eğitim ve öğretim kullanılarak insanları özüne kavuşturacak ve kimliğiyle buluşturacak bir eğitim anlayışını hâkim kılmaktır.

Her gün medyada dinlediğimiz, gördüğümüz ve okuduğumuz onlarca cinayet haberi var. Toplum içerisinde kız yüzünden arkadaşını bıçaklayan, gururu incindiği için hocasını döven, okullarımızın önüne kadar gelmiş gözlerimizin önünde çocuklarımızı zehirleyen, trafikte kornaya bastığı için kolayca silaha sarılan insanlar var. Bunlarla beraber yapmış olduğu hatadan pişman olmayan bilakis hatasını savunan vicdandan yoksun kişiler her gün

aramızda dolaşmaktalar. Bütün bunlar aslında bir sonuçtan ibarettir. Sebepleri araştırmadan, tartışmadan ve insanları bu hâle getiren iç dinamikleri tespit etmeden yanlış teşhiste bulunur isek tedavimiz de yanlış olacaktır.

Sorun nedir o zaman? Sorun, kimlik bunalımı, kimliksizlik ve değerlerden yoksunluktur.

Kimliksizlik ve değer yoksunluğu, toplumumuzu ve insanlarımızı rotasından çıkarmıştır. Onların iç dünyalarını onaracak araçlara ihtiyaç vardır. Bu araçları kullanacak insanlara ihtiyaç vardır. Bu noktada öğretmenlerimize büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Değişen dünyada çocuklarımız ve gençlerimiz birçok olumsuz davranış ve örneklere maruz kalmaktadırlar. Bu olumsuzluklar her dönemde olacağına göre çocuklarımızı bu ortamların içinden soyutlayarak mı kurtarmalıyız yoksa böyle ortamların içinde olumsuz örneklerden etkilenmeden kendi kimliğiyle var olabilmesini mi öğretmeliyiz? Tercihimiz ikinci görüşten yanadır.

İnsanoğlu var olduğundan beri olumlu-olumsuz, yanlış-doğru, iyi-kötü mücadelesi hep süregelmiştir. Önemli olan bu mücadelenin içinde kendi ilke ve prensipleriyle, inançlarıyla, olumsuzluklardan etkilenmeden kendi ayakları üzerinde durabilmektir. Bunu da ancak eğitimle gerçekleştirebiliriz.

Bu noktada eğitimin önemini yadsıyamayız. Burada “eğitim şart” gibi beylik laflardan ziyade eğitimin “insanda davranış değişikliği meydana getirme süreci” anlamından yola çıkarak bilgiyi hayata akıtma, kuvveden fiile geçme anlamıyla ilgileniyoruz.

Eğitim başkalarının eline bırakılamayacak kadar önemli bir konudur. Anne karnında başlayan eğitimin son noktası nefesimizi vereceğimiz son ana kadardır. “İlim öğrenmek, kadın erkek her müslümana farzdır.” diyen bir peygamberin ümmeti olarak bu ruhu, bu anlayışı ve irfanı hayata geçirmemiz gerekmektedir. Bu değerleri ortaya çıkaran iç dinamikleri bilmemiz ve yaşatmamız gerekmektedir. İdeal bir gençlik ve nesil yetiştirmek istiyorsak ailede başlayan eğitimin ciddiye alınması gerekmektedir.

Eğitim, toplumların kendi kültür kodlarına ve değerlerine uygun bir insan yetiştirmek için vazgeçilmez bir alandır. İnsanın yetişmesine ve gelişmesine değer veren toplumlar, eğitime önem vermek zorundadır. Çünkü eğitim, toplumların varlık şartını oluşturmaktadır. Bugün en çok yakınılan noktalardan birisi çocukların iyi yetişmediği, yetiştirilmediğidir. Öğretmen ve veli bağlarının giderek zayıflaması, taraflar arasında sağlıklı bir iletişim ağının kurulamaması, problemin çözümüne yönelik adımlar atılmaması, şikâyetlerin artmasına sebep olmaktadır. Her anne baba, çocuğunun ilk öğretmeni olduğunu unutmamalıdır. Bu sorumluluk, eğitimin ailede başladığını gösterir.

Eğitim, insanı şekillendirme projesinin diğer adıdır. Kaliteli eğitimin olması kaliteli insanların yetişeceği anlamına gelmektedir. İyi yetişen bireyler, toplumun değişik kademelerinde görev alarak toplumun inşasına değer katarlar. Bu da toplumda huzurun ve

güvenin oluşmasına vesile olur. Toplumsal huzurun ve mutluluğun şartı değerler eğitiminin başarısına bağlıdır. Kaybettiğimiz değerleri yeniden kazanmak, insanımızla buluşturmak gereklidir. Toplumsal huzur ve içsel barışın sağlanması da karakter eğitimiyle mümkün olacaktır.

“Eğitim yoluyla ahlaki karakteri elde etmek için irade kuvveti, muhakeme açıklığı, ince duygululuk ve meleke kazanma yeteneklerini geliştirmenin en etkili yolunun öğrenciyi uygun yapılandırılmış ortamlarda ahlaki meselelere muhatap kılmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ahlaki karakter eğitimi için öğrencinin içinde yaşadığı aile, okul, akran grubu ve çevre gibi etkin faktörlerin ahlaki karakter gelişimi için uygun şartlarda düzenlenmesinin önemini göstermektedir. Sistemi teorik olarak oluşturmak ya da ahlaki kavram ve ilkelerin bilgisini vermek yetmez, bunları uygulatarak alışkanlık oluşturmaya çalışmalıdır. Bu nedenle ahlaki karakter gelişimi için öğrencinin hayatının her yönünü kuşatan ve karakterinin bilişsel, duyuşsal ve iradi yönlerine birlikte hitap eden bütüncül bir anlayış gereklidir.” (Kaymakcan, 2012: 20)

Değerlerimize sahip çıkmak, değerlerimizi tanımakla olur. Bu noktada değerlerimizi üzerlerinde barındıran, içselleştiren bireyler; tarihte yaşamış örnek şahsiyetlerin hayatlarını bilmek ve tanımak gelecekte çocuklarımızın da onlar gibi olmalarına vesile olacaktır.

Araştırmanın Amacı

Değerler eğitimi son zamanlarda önemini artıran alanlardan birisidir. Toplumları ayakta tutan, toplumda çimento işlevi gören değerlerimiz, bize atalarımızdan kalan bir mirastır. Bu mirası gelecek kuşaklara taşımak öncekilerin yaptığı gibi şimdi de bize düşmektedir. Türkçe ve edebiyat öğretiminde kullanılan edebi eserler değerler eğitimi noktasında millî ve evrensel bir kaynak olma özelliği taşımaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı “Kabusname’nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” başlığı altında Keykâvus b. İskender’in yazmış olduğu “Kabusname” adlı eserde yer alan değerlerin belirlenerek sınıflandırılması, tasnif edilmesi, değerlendirilmesi; değerlerin ve değerler eğitiminin önemini, kültürle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Ayrıca Kabusname’de Keykâvus b. İskender’in bireylere hangi değerleri ilettiğini tespit etmek ve değerler eğitiminde edebi eserlerin önemine dikkat çekmektir.

Araştırmanın Önemi

Değerler eğitimi doğrudan doğruya bir milletin geleceğinin teminatı ile ilgili bir durumdur. Değerler, bireylerin ve halkların kimliğini oluştururken toplumdaki ahengi sağlamayı hedefler. Bunu da değişik şekillerde uygulamaya koyar. Bu yollardan biri dil vasıtasıyla oluşturulan edebi eserlerden yola çıkarak kültür aktarımında bulunmaktadır.

Ne yazık ki günümüzde bir değerler kaybı yaşanmaktadır. Toplumsal çözülmenin yaşandığı bir çağda gençlerimizi yeniden kendi değerleriyle edebi eserler vasıtasıyla buluşturmak elzem hâle gelmiştir.

Değerler toplumu inşa ederken bir taraftan da kültür bağlarını kuvvetlendirir. Bu bağı kuvvetlendirmek için değerlerin bireylere aktarılması gerekmektedir. Bu durum kişinin hem bireysel hem de toplumsal huzurunu sağlayacaktır. *Kabusname* de kişiye hem dünya hem de ahiret hayatında mutlu olmayı sağlayacak davranışlar ve öğütler sunmaktadır.

Hayatın her aşamasında değerler eğitimi devam ettiğine göre bu değerlerin edebi eserlerle de kazandırılması eğitimin görevlerinden olmalıdır.

Batı dünyasının kitaplarını hep kendimize referans edinmeye çalıştık. Onların kişisel eğitim eserlerini okumaya, onlardan örnekler bulmaya çalıştık. Ama kendi öz değerlerimizi anlatan eserlerimizi tahlil etmeyi, onlardan örnekler vermeyi hep eksiklik olarak gördük. Bizi biz yapan değerleri kendi eserlerimizden okumadık. Öz değerlerimizden beslenmeyi ihmal ettik.

Araştırmamız, adı geçen eserde (*Kabusname*) değerlerimizi kendi öz kaynaklarımızdan, gençlerin ve eğitimin istifadesine sunmak konusunda önem taşımaktadır. Eser, değerleri anlatma biçimi ve bu değerlerin nasıl işlenmesi gerektiği hususunda yöntem sunduğu için, eğitimcilere faydalı bilgiler sunmaktadır. Yahya Kemal'in ifade ettiği gibi "Kökü mazide olan bir âti" nesil yetiştirmek için değerlerimizi önce kendi içimizden okumalı, yaşatmalı ve korumalıyız ki evrensel değerlere ulaşabilelim.

Araştırmanın Kapsamı

Değerler, insanların davranışlarına biçim ve yön veren anlayışlardır. İnsana belli bir anlayış kazandırmada değerler önemli rol oynamaktadırlar. Olgun ve kâmil bir insanın yetiştirilmesi her toplumun ve devletin isteğidir.

Devletler iyi vatandaş yetiştirmek adına eğitimde kullanmak, çocuk ve gençleri iyi değerlerle yetiştirmek için edebi eserlerden faydalanmışlardır. Bu amaçla son zamanlarda ülkemizde değerler eğitimi ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Bu noktada edebi varlıklarımız defalarca incelenip yeni şeylerin ortaya çıkarılması noktasında tükenmez bir hazinedir.

Biz de İlyasoğlu Mercimek Ahmed'in Farsçadan tercüme ettiği ve Atilla Özkırımlı'nın günümüz Türkçesine göre sadeleştirerek hazırladığı iki ciltlik İskender b. Keykâvus'un kaleme aldığı "*Kabusname*" adlı eserde bizi biz yapan değerlerimizi geçmişin süzgecinden geçirerek gün yüzüne çıkarmaya çalıştık.

Araştırmada Kullanılan Yöntem

Çalışmamızda doküman inceleme yöntemi kullanılmış, değerler fişleme yapılarak tespit ve tasnif edilmiştir. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar." (Yıldırım, 2013: 217) Daha sonra tasnif edilen değerler, eserden olduğu gibi alındıktan sonra açıklanıp yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

II. BÖLÜM

1. **Kabusname’ye Giriş**

Kabusname, Miladi 1082 yılında Keykâvus b. İskender tarafından oğlu Gilan Şah için yazılmış Farsça bir eserdir. Genel anlamda bir ahlak kitabı olan Kabusname, kapsadığı konular bakımından çok yönlüdür. Temelde bir nasihatname olsa da siyaset ile ilgili bilgiler verdiği için bir siyasetname, çeşitli sanatları ve bunlarla uğraşanların hâlini, meslekleri ve fütüvvetin ilkelerini bildirdiği için bir fütüvvetname, toplumsal yaşayışla ilgili bilgiler verdiği ve dönemin bilimsel ve düşünsel görüşlerini yansıttığı için de ahlaki bir eser olma özelliği gösterir.

Her eser döneminin izlerini taşır. Bu, hem toplumun içinde yaşayan kişinin etkilenmesini, hem de şayet şair ve yazarsa, etkilenmeyle beraber eserleriyle toplumu etkilemesi biçiminde kendini gösterir. O dönem yazılan eserlerde şüphesiz İslamiyet’in etkisi fazladır. Keykâvus da kitabına İslami anlayışın temel ilkeleriyle başlar.

Keykâvus Bin İskender, bu eserle bir taraftan model insan tipini resmederken bir taraftan da topluma kendi hayat tecrübelerinden edindiği izlenimleri anlatır. Eserde, İslam ahlâkının ve İslamî değerlerin telkini yapılmış, eserle istenilen değerlere sahip bir insan tipinin yetiştirilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleşmesinde de nasihat yöntemi kullanılmıştır.

Osmanlı toplumunun kültür değerlerini yansıtan bu eser üzerinde, oldukça fazla çalışma yapıldığı da görülmüştür. Eserin, Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde tekrar tekrar tercüme edilmesi, İran şair ve yazarlarından bazılarının eserlerinde Kabusname’den alıntılar yapması kitabın önemini ve değerini göstermeye kâfidir.

Osmanlı, İslam’ın birleştirici rolünün toplumu ayakta tutacağını biliyordu. Bu nedenle hükümdarlar ve edebiyatçılar, Osmanlı’nın kuruluşundan önce ve sonra bu esere fazlaca değer vermişler, bu eserle toplumu inşa etmeye çalışmışlardır.

2. **Keykâvus Bin İskender ve Kabusname**

“Kabusname, Ziyaroğullarından (928-1077) Emir Unsurü’l-Maâlî Keykâvus tarafından Hicretin 475. yılında (M.1082) oğlu Gilanşah’a yazılmıştır.” (Gökyay, 2007: 7) “Kabusname’yi yazdığı 475(1082) yılında altmış üç yaşında olduğuna göre 412’de (1021) doğmuş olmalıdır. Eserinden iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.

İran’ın Taberistan, Gürgen, Gilan, Deylemistan, Rey ve Cibâl’de 928-1077 yılları arasında hüküm süren Ziyarî hânedanına mensup olan Keykâvus b. İskender, hükümdar olmadan önce Sultan I. Mesud’un kızı ile evlenerek Gazneliler’le akrabalık kurdu. Sekiz yıl Sultan Mevdûd b. Mesud’un sarayında hükümdarın nedimi olarak bulundu, onunla Hint seferlerine katıldı. Hacca gidip döndükten sonra da Şeddadiler’den Ebü’i-Esvâr Şâvur b. Fazl ile (Fazlun) birlikte Anadolu akınlarına iştirak etti. Sultan Mevdûd’un 441 (1049) yılında ölümü üzerine Ziyarî tahtına oturdu. Ancak emirliğini Tuğrul Bey ve Alparslan’a tâbi olarak

sürdürebildi. Oğlu Gilan Şah için 475'te (1082) yazdığı *Kabusname*'yi tamamladıktan birkaç yıl sonra vefat etmiştir.

Keykâvus'un, devletin başına geçtiğinde nasıl davranacağı konusunda oğluna bilgi vermek amacıyla kaleme aldığı *Kabusname*; *Enderzname*, *Pendname*, *Kitabü'n-Nasihât*, *Nasihâtname* isimleriyle de bilinir." Bir ön söz ve kırk dört bölümden meydana gelen eser, Moğol istilası öncesi İslam medeniyetinin bir özeti olup bu dönemin siyasî, içtimaî, iktisadî, ilmi, hukukî durumu, eğitim öğretim, sanat ve meslekleri hakkında güvenilir bir kaynaktır. Nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlak, ilimler, meslekler, devlet adamları ve görevleri hakkında bilgi veren *Kabusname*, *Nizamülmülk*'ün *Siyasetnamesi*'yle aynı çağda yazılmıştır ve Farsça nesrin seçkin örneklerinden biridir. Kitapta işlenen konular, ayet ve hadisler, hikâyeler hikmetli sözler, atasözleriyle daha anlaşılır hâle getirilmiştir."(Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002: C.25, 357)

"Anlaşıldığına göre kitabın asıl adı *Kabusname* olmayacaktır. Çünkü yazar kitabını oğlu Gilânşah adına yazmıştır; *Kabus* ise onun dedesinin adıdır. Bununla beraber dedenin adını kitaba vermek mutad olduğu gibi, müellifin "Kâvus" adından alınarak *Kâvusname*'den bozulmuş olması da bir ihtimal olarak söylenebilir." (Gökyay, 2007: 7)

"Keykâvus'un kitabı eskiden beri bu adla anılmaktadır. Ama bu adın niçin konulduğu belli değildir. Çünkü kitap Gilan Şah'a hitaben yazılmıştır ve *Kabus* dedesinin adıdır. Ayrıca o çağda, kitapların genellikle yazarının adıyla anıldığı düşünülürse, eserin adı *Keykâvus-name* de olabilir. Nitekim Muhammed Üfi (Avfi), *Cevamiü'l hikâyet* ve *Levamiü'l Rivayat* adlı eserinde kitabın adından söz etmez. Yalnızca, *Keykâvus*'un oğluna verdiği öğütler, diye belirtir. Kendisi de önsözünde kitabının bir öğütler kitabı olduğunu söylemektedir. Ama nedense kitap, belki *Kabus* adının bozulması sonucu belki de dedesi *Kabus*'un ünlü bir kişi olması sebebiyle *Kabusname* diye anılagelmiştir. (Özkırımlı, 1974: 11,12)

Eserinde, hayatı hakkında fazla bilgi vermemesine rağmen eserinin bazı bölümlerinde *Ziyâri Hanedanı* mensuplarına dair bilgiler vermektedir.

"Söze Giriş" te, "Şöyle rivayet ederler ki, halifeler devrinde, Kûhistan mülkünde bir padişah vardı, adı *Keykâvus* ibn İskender ibn Kâvus ibn Veşmgir idi. İslam padişahlarındandı (C.1.s.75). "Sonra ey oğul, cihanda ömür sürersen kendi aslın gibi temiz sür, çünkü senin soyun ulu bir soydur, cihanın padişahlarıdır. Deden Şemsü'l-Maâli Kâbus ibn Veşmgir ibn Ağus'tur, hanedanı Gilan'ın beyleriydiler... Ayrıca benim babam -senin dedendir- on üçüncü göbekte *Keykâvus* ibn Kubad'a ulaşır, o da Nuşinrevân-ı Adil'in kardeşidir. Senin anan gazi padişah Sultan ibn Mahmud Nasırüddin'in kızıdır. Benim babamın anası, *Deylem* meliki Emir Hasan Firuzan'ın kızıdır (C.1.s.77)." diyerek atalarını sayıp dökmüştür.

18. bölümde "Bizim soyumuzda iki ulu padişah yırtıcı canavarların avında helâk olmuştur. Birisi benim dedem Emir Veşmgir ibn Ziyar, öteki emmimin oğlu, emir Şemsü'l Maâlî." (C.1.s.198); 20.bölümde dedesi Şemsü'l Maâlî'nin amcası *Felekü'l Maâlî* tarafından nasıl tahtan indirilip öldürüldüğünü (C.1.s.203) anlatır.

27. bölümde “...Şöyle ki ey oğul, ben on yaşına geldim, bizim bir hacibimiz vardı, adına Ebu Manzar Hacib derlerdi, silahşorluğu iyi bilirdi, babam rahmetli beni ona teslim etti. (C.1.s.247)” diyerek devamında da yaşadığı olayları anlatarak babası tarafından nasıl eğitildiğinden bahsetmektedir.

“Eser, kırk dört bölümden oluşur ve eserde Allah’ın varlığı ve birliğinden peygamberlik ve peygamberliğin hikmetlerine, anne baba hakkından yaşlılık ve gençliğin getirdikleri / götürdüklerine, satranç oynamaktan aşk ve âşık olmaya, emanet saklamaktan ev mülk satın almaya, konuk olmak ve konuk ağırlamaktan kadın erkek ilişkilerine kadar pek geniş bir alanda ilgiyle okunacak bilgiler, Kur’an’dan ayetlerle, hadislerle, hikâye ve şiirlerle beslenerek verilmiştir. Devrinde -orijinal ifadesiyle- “life coaching” hizmeti veren Kabusname, günümüzdeki kişisel gelişim kitaplarının atası olma özelliğini de taşımakta olup hâlâ ilgiyle okunmaktadır.” (Samuk, 2012: 1367)

“Ahlak ve muaşeret kurallarını gösteren bu eser, değeri üzerinde söz götürmeyen bir rağbet görmüştür. Çünkü hikmet ve nükte doludur; fıkralar ve betimlemeler yönünden zengindir; yazarın hayat tecrübelerinden gelen bir açıklıkla yazılmıştır.” (Gökyay, 2007: 9)

Eser, hem İran edebiyatında hem de Türk edebiyatında haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Fars edebiyatının temel eserlerinden biri olan Kabusname Osmanlı döneminde 13 ve 15. yy.larda farklı mütercimler tarafından altı kez Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca 18. yüzyılda Nazmi-zâde Murtaza tarafından bir tercümesi daha yapılmıştır.

3. Kabusname Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

3.1. Tercümeleler

3.1.1. Mütercimi Bilinmeyen İlk Çeviri

“Tek nüshası sahaf Raif Yelkenci’de iken daha sonra Toronto’da Eleazar Birnbaum’un eline geçen ilk çevirinin XIV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir.” (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002: C.25, s.357) “Bilim dünyasına ilk defa Sadettin Buluç tarafından tanıtılan Kabusname çevirisinin tıpkıbasımı E. Birnbaum tarafından yayımlanmıştır. Eserin başı ve sonu eksiktir. E. Birnbaum’un yayımladığı bu nüsha üzerinde Aysel Güneş tarafından yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.” (Doğan, 2011: 41)

3.1.2. Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa Çevirisi

“Kabusname’nin bir diğer çevirisi Şeyhoğlu Sadrüddin tarafından, 1361-1387 yılları arasında Germiyanogulları beyi olan Süleyman Şah için yapılmıştır.” (Doğan, 2011: 42) Bu çeviri Enfel Doğan tarafından “Şeyhoğlu Sadrüddin’in Kabusname Tercümesi ve Eserdeki Fonetik Unsurlar Üzerine Bazı Tespitler” adlı makalesiyle bilim dünyasına tanıtılmış, bunu takiben yine Enfel Doğan tarafından aynı eserin “Şeyhoğlu Sadrüddin’in Kabusname Tercümesi, Metin-Sözlük-Dizin-Notlar Tıpkıbasım” adıyla bilimsel yayını da yapılmıştır.

3.1.3. Akkadioğlu Çevirisi

Üçüncü çeviri Akkadızâde'nindir. "Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'ın (Saltanatı 1403-1410) haslarından Hamza Bey'in emriyle çevrilmiştir. 1668'de hasan b. Ali adında birisi tarafından istinsah edilmiştir." (Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi, 1982: 67,68) "Bu çevirinin ikisi Türkiye'de, diğeri İngiltere'de olmak üzere üç nüshası mevcuttur: a) Atatürk Kitaplığı, İstanbul Kitaplığı Bölümü, 170 KEY. b) British Library, Or. 7320. c) Millî Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk. 303." (Doğan, 2011: 43)

3.1.4. Bedr-i Dilşâd Çevirisi

"Kabusname'yi 830 (1427) yılında Bedr-i Dilşad manzum olarak tercüme etmiştir. Eser Sultan II. Murad'a (1421-1451) sunulduğu için Muradname adıyla da anılır. Bedr-i Dilşad, Muradname'yi nazmederken Kabusname'yi esas kabul etmekle birlikte, tamamen ona bağlı kalmamış; gerekli gördüğu yerlerde açıklamalarda bulunmuş, bölümler arasına alt başlıklarla ilaveler yapmış, bazen de kısaltma, çıkarma, birleştirme gibi tasarruflarda bulunmuş, böylece eser âdetâ yeni bir telif olmuştur." (Doğan, 2011: 45)

3.1.5. Mercimek Ahmed Çevirisi

"Eserin Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılmış en tanınmış çevirisi Sultan II. Murat (1421-1451) adına Mercimek Ahmed b. İlyas tarafından, hicri 835/miladi 1431-32 tarihinde gerçekleştirilmiştir." (Doğan, 2011: 46) Mercimek Ahmed, çevirinin mukaddime kısmında özellikle II. Murad'ın isteğiyle eseri tercüme ettiğini anlatır. Eserin sonunda da, tercüme'yi, Cuma günü kuşluk vaktinde, şaban ayının yirmi üçünde, hicretin 835. yılında (M.1431) tamamladığını eserin sonunda kendisi belirtmektedir.

"Mercimek Ahmet'in Kabusname çevirisi hakkında biri yarım, üç çalışma vardır: Sırasıyla, Ahmet Cevat Emre'nin "Ondördüncü Asır Yazmalarından Numuneler" başlığı altında bir dizi yayınlanan çalışmalarından "Kabusname'den" adlı seçmeleri, Orhan Şaik Gökyay'ın yeniden gözden geçirerek yayımladığı Mercimek Ahmet Çevirisi ve Tipi Akçalı'nın (Işıközlü) İst. Üni. Edb. Fak. Türkoloji Bölümü mezuniyet tezi...

Mercimek Ahmet çevirisini yeni harflerle Türk okuruna kazandırma şerefi Orhan Şaik Gökyay'ındır. Gökyay, bir ön söz de yazdığı bu çalışmasında, dört nüshayı karşılaştırmış, eserin diline dokunmamış yalnız kelimelerin söylenişlerinde, günümüzdeki söyleniş biçimini esas almıştır. Ayrıca kitabın sonuna oldukça geniş bir sözlük eklemiştir, bununla da yetinmeyerek metinde geçen kimi terimleri, kavramları ve günümüzde kullanılmayan kimi ifade biçimlerini açıklamak için ayrıntılı bir "Notlar" bölümü eklemiştir." (Özkırımlı, 1974: 58)

3.1.6. Mütercimi Bilinmeyen İkinci Çeviri

"Kabusname'nin Eski Anadolu Türkçesi döneminde Türkçeye yapılmış bir çevirisinin daha mütercimi bilinmemektedir. Bu çeviri İngiltere'de British Library'dedir. (Or. 11281, 89 varak, 15 satır, harekeli). Çevirinin yapılma sebebi, çeviri tarihi ve mütercimi hakkında eserde bir bilgi bulunmamaktadır. Kabusname'nin Farsça aslı 44 bab iken bu çeviride 41 bab

bulunmaktadır. Mütercim bazı bölümleri birleştirerek bölüm sayısını azaltmıştır.” (Doğan, 2011: 48)

3.1.7. Nazmi-zâde Murtaza Çevirisi

Nazmi-zâde Murtaza tarafından III. Ahmed zamanında Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın isteği ile bir çeviriden çok düzeltmeyi andıran eser, 1117/1705 yılında kaleme alınmıştır. (Büyük Türk Klasikleri, 2004: C.1, 328)

3.2. Kabusname'den Bahseden Kitaplar

- 3.2.1. Akşin, S. , Kunt, M., Yurdaydın, H. G., Ödekan A. *Türkiye tarihi 2 Osmanlı devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi s.151-153.
- 3.2.2. Akyüz, Y. (2004). *Türk eğitim tarihi M.Ö.1000-M.S.2004* PegemA yay. 9.Baskı, Ankara , s.103-104.
- 3.2.3. Birnbaum, E. (1981). *Mütercimi meçhul ilk Türkçe Kabusname* Unsur Keykâvus b. İskender b. Kabus Keykâvus b. İskender, yay. Gönül Alpay Tekin, Şinasi Tekin, Harvard University, 264 s.
- 3.2.4. Ceyhan, A. (1997). *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi* MEB Yayınları, İstanbul, II Cilt, 1068 s.
- 3.2.5. Çalışlar, S. (2003). *Keykâvus 2003 Keykâvus Kabusname* İstanbul.
- 3.2.6. Doğan, E. (2011). *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabusname Tercümesi: Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım* İstanbul, Mavi Yayıncılık, 731 s.
- 3.2.7. Engin, M. H. (1943). *Kabusname* Samsun, 23 s.
- 3.2.8. Gökçe, H. A. (2008). *Keykâvus Kabusnâme* Antik Dünya Klasikleri, Lacivert Yay. İstanbul.
- 3.2.9. Gökyay, O. Ş. (1944). *Kabusname trc. Mercimek Ahmed İlyasoğlu* Ankara, Maarif Vekaleti, XIII, 502 s., (Eski Türkçe Metinler. Tercümeleler,1).
- 3.2.10. Gökyay, O. Ş. (1966). *Kabusname, (trc. Mercimek Ahmed İlyasoğlu)*, 2.bs. Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, XVII, 502 s. (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları,1)
- 3.2.11. Gökyay, O. Ş. (1974). *Keykâvus Kabusname Mercimek Ahmed* 3. baskı, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- 3.2.12. Gökyay, O. Ş. (1974). *Kabusname Trc. Mercimek Ahmed İlyasoğlu* 3. bas. yayınlayan Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 502 s.
- 3.2.13. Gökyay, O. Ş. (1974). *Kabusname Çev. Mercimek Ahmed İlyasoğlu* 3. bas., Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, XVIII, 502 s., MEBYayınları ;1.

- 3.2.14. Gökyay, O. Ş. (2006). *Keykâvus Kabusnâme Trc. Mercimek Ahmed İlyasoğlu* Kabalcı Yay. 311 s. İstanbul.
- 3.2.15. Özkırımlı, A. (1974). *Kabusname Trc. İlyasoğlu Mercimek Ahmed* İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1. c. 264 s.
- 3.2.16. Özkırımlı, A. (1974). *Kabusname trc. İlyasoğlu Mercimek Ahmed* İstanbul, Tercüman Gazetesi, 2. c. (205 s.).
- 3.2.17. Tarlan, A. N. (1945). *İran edebiyatı* Remzi Kitabevi, İstanbul, s.82-83.
- 3.2.18. Yıldırım, N. (2001). *Fars edebiyatında kaynaklar*, Erzurum, s.452-453.

3.3. Tezler

3.3.1. Yüksek Lisans Tezleri

- 3.3.1.1. Akgündüz, A. (1996). *Gabusname: Rehim Sultanovundur - Ekrem Cefer, Kabusname (25-44 bölüm). transkripsiyon, tercüme, metnin dil özellikleri, sözlük*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 375 s.

“Bu tez, 1989'da Bakü'de, Rehim Sultanovundur ve Ekrem Cefer tarafından, Kiril alfabesiyle ilk defa tercüme edilerek yazılmıştır. "Gabus-name" adı altında yayınlanan eser, 44 bölümlük Kabusname'nin 25-44 arası bölümlerini kapsayan bir çalışmadır.

Transkripsiyon, tercüme, metnin dil özellikleri ve sözlük şeklinde dört ana gruptan meydana gelen bu tez çalışmasında;

1) Metnin transkripsiyonu tek numaralı sayfalara yerleştirilmiştir.

2) Tercüme bölümü, 25-44 arası bölümlerden ve kitaptaki fasıllarla ilgili son notların Türkiye Türkçesiyle yazılmış kısımdan oluşmaktadır.

3) Metnin dil özellikleri bölümünde Azerbaycan Türkçesi'nin çalışılan metinle ilgili başlıca ses değişimleri ve karakteristik özellikleri kaidelerine göre incelenerek alfabetik sırayla örneklendirilmiştir.

4) Sözlük bölümünde, metinde geçen ve Azerbaycan Türkçesi bakımından orijinal olan kelimelerden, manaları bilinmeyenler seçilerek anlamlandırılıp, metinde ait oldukları yerler gösterilmiştir. Ayrıca bütün ikilemeler bir sözlük kompozisyonuyla yine alfabetik olarak üçüncü bölümün sonuna ilâve edilmiştir.” (Akgündüz, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezListe>. 2015)

- 3.3.1.2. Eyyüpoğlu, S. (2002). *Kabusname'nin Morfolojik Açısından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, XIV+134 sayfa.

“Bu çalışmada amaç, şaheser yapıtlar arasında yer alan Fars klasiklerinden biri olan Kabusname'nin, gramer özellikleri açısından ele alınıp incelenmesi, klasik Farsça dil

bilgisinin morfolojik özelliklerinin, bu eser çerçevesinde tespit edilerek modern Farsça kelime yapılarıyla benzerlik ya da farklılıklarının örnekleriyle ortaya konulması; aynı zamanda eserin yazıldığı çağda yaygın olan Farsça dil özellikleriyle dil bilgisi kurallarının belli ölçülerde de olsa tespit edilmesidir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde: Yazarın yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. İkinci Bölümde: *Kabusname*'de kelime türleri tek tek ele alınarak dilbilgisi açısından özellikleri incelenmekte; konular, Farsça morfolojik yapılar ve kelime türleri doğrultusunda kategorize edilerek her konu için, çalışmamıza esas alınan *Kabusname*'den tespit edilen örnekler ve hemen altında da Türkçe çevirileri verilmektedir.” (Eyyüpoğlu, 2002: XIII, XIV)

3.3.1.3. Güneş, A. (2001). *Kabusname'nin Bilinen İlk Türkçe Çevirisi (Giriş-Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 240 s.

“Eser, Giriş-Metin ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde *Kabusname* hakkında verilen bilgiden sonra *Kabusname* çevirileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra üzerinde çalışma yapılan Elezar Birnbum'un “Mütercimi Bilinen İlk Türkçe *Kabusname*” adıyla neşrettiği tıpkıbasımın tavsifi, bölümleri, mütercimi ve tarihi, kitabın türü, sahası, dili ve üslubu hakkında verilen bilgiden sonra *Kabusname* ile ilgili yapılmış bibliyografik bilgi verilmiş ve metne geçilmiştir. İkinci bölümü oluşturan “Metin” 1 ve 79. sayfalar arasındadır. Son bölüm “Dizin” bölümünden oluşmuştur.” (Güneş, 2001: VIII, IX)

3.3.1.4. Öçalan, M. (1996). *Gabusname (Kabusname) (1-24 Bölüm) Transkripsiyon, Tercüme, Metnin Dil Özellikleri, Sözlük*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 335 s.

“Bu tez; "Gabusname" adı altında Azerbaycan Türkçesi'ne Rahim Sultanovundur ve Ekrem Cefer tarafından 1989'da Bakü'de Kiril alfabesiyle ilk kez çevirisi yapılarak yayımlanmış meşhur "Kabusname" üzerindeki çalışmayı ihtiva eder.

Tez çalışması; transkripsiyon, tercüme, metnin dil özellikleri, sözlük olmak üzere dört ana bölüme ayrılmaktadır:

Metnin transkripsiyonu tek numaralı sayfalara yerleştirilmiştir.

Tercüme bölümü, *Kabusname* ve yazarı hakkındaki mülahazalar, ön söz, kitabın 1-24 fasılları ve fasıllarla ilgili son notların Türkiye Türkçesi ile ifade edilmesine ait kısımdır. Transkripsiyonla karşılıklı sayfalara yerleştirilmiştir. Eldeki kaynaklarla kısmi olarak yapılan mukayeseler bu sayfaların altlarına ek dipnot olarak kaydedilmiştir.

Metnin Dil Özellikleri bölümü; Azerbaycan Türkçesi'nin genel gramer çalışmasını ihtiva etmez. Çalışılan metinle sınırlı bu bölüm; başlıca ses değişimlerini ve karakteristik özellikleri kaidelerine göre inceleyen alt bölümlerden oluşur.

Sözlük bölümünde, metindeki anlamı bilinmeyen kelimeler anlamlarıyla ait oldukları yerler gösterilerek verilmiştir. Ayrıca, ikilemeler, bir alt bölüm olarak ilâve edilmiştir.” (Öçalan, 1996: viii)

3.3.1.5. Samuk, O. (2012). *Mütercimi Bilinmeyen İkinci Kabusname Tercümesi (1b-43b): Metin-Dil İncelemesi-Sözlük*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 408 s.

“Bu çalışma Eski Anadolu Türkçesi'nin, bilinen gramatikal özelliklerinin yanında başka hususiyetlerin ve bu dönemin bilinen söz varlığının dışında yeniliklerin olup olmadığının saptanması ve bu tercümenin incelenmesi sonucunda elde edilen verilerin bilim dünyasına kazandırılması amacıyla hazırlanmıştır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın başına genel olarak Kabusname tercümeleri hakkında bilgiler içeren bir giriş bölümü de eklenmiştir.

Birinci bölümde metnin dil incelemesi kapsamında, metindeki fonetik ve morfolojik özellikler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde metin, transkripsiyon alfabesi kullanılarak Latin alfabesine aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde ise metnin dizini ve sözlüğü yer almaktadır.” (Samuk, 2012: [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezListe.](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezListe))

3.3.1.6. Vargeloğlu, M. F. (2005). *Keykâvus Hayatı ve Kabusname'de Eğitim Görüşü*, 96 y. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

“Bu tez çalışması beş bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde eğitim ve din kavramları, Keykâvus'un hayatı, yaşadığı çevre, Kabusname ve Keykâvus'un Kabusname'yi yazma sebebi anlatılmıştır.

İkinci bölümde, Kabusname'de eğitimin hedef ve metotları,

Üçüncü bölümde Kabusname'de çocuk ve genç eğitimi,

Dördüncü bölümde Kabusname'de ahlak eğitimi ve âdâb-ı muâşeret,

Beşinci bölümde ise Kabusname'de meslek ve yönetim eğitimi konuları incelenmiştir.” (Vargeloğlu, 2005: 1)

3.3.2. Lisans Tezleri

3.3.2.1. Akçalı, T. (1966). *Kabusname Mercimek Ahmed Tercümesi Metin* İstanbul Üniversitesi Lisans Tezi (Basılmamış), No:712.

3.3.2.2. Gökdoğan, H. (1990). *Keykâvus'un Kabusname Adlı Eserindeki Eğitimle İlgili Görüş* İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi (Basılmamış), 21 s.

3.3.2.3. Kazak, N. (1969). *Kabusname (Şeyh Sadrüddin Tercümesi) Metin ve İndeks* İstanbul Üniversitesi Lisans Tezi (Basılmamış), No:874.

3.3.2.4. Koçer, H. (1970). *Keykâvus'un –Kabusname- Adlı Eseri Hakkında Bir Araştırma* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi (Basılmamış), 31 s.

3.3.2.5. Özaltın, H. (1984). *Kabusname'de Sosyal Hayat* İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi (Basılmamış), 34 s.

3.3.2.6. Sümer, İ. (1969). *Kabusname (Şeyh Sadrüddin Tercümesi) Metin ve İndeks* İstanbul Üniversitesi Lisans Tezi (Basılmamış), No:890.

3.4. Makaleler

3.4.1. Altay, A. (2011). *Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Gelenegine Genel Bir Bakış*. Turkish Studies, s.1795-1809.

3.4.2. Aydın, Ş. (2009). *Klasik Türk ve Fars Edebiyatı Münasebetlerine Umumi Bir Bakış*. Ekev Akademi Dergisi, Yıl:13, Sayı: 38, s.177-197.

3.4.3. Bardakçı, R. (2013). *Cumhuriyet Döneminde Yayımlanmış Mesneviler Üzerine*. Turkish Studies, s. 901-1001.

3.4.4. Buluç, S. (1969). *Eski Anadolu Türkçesiyle Bir Kabusname Çevirisi*. TDAY-Belleten, s.195-200.

3.4.5. Coşguner, F. (2008). *Selçuklular Döneminde Farsça Nesir*. Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 37-67, Sayı: 26.

3.4.6. Çelebioğlu, A. (1978). *Kabusname Tercümesi Murad-Nâme'ye Dair*. Türk Kültürü, c. XVI, Sayı 192, Ankara, s. 719-728.

3.4.7. Doğan, E. (2011). *Emir Süleyman Dönemi Şairlerinden Akkadioğlu'nun Kabusname Tercümesi ve Nüshaları Üzerine*. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Journal of Modern Turkish Studies, c. 8, Sayı 1, Ankara, s. 7-24.

3.4.8. Doğan, E. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılan Kabusname Çevirileri Üzerine*. İstanbul Üniversitesi Araştırma Projeleri.

3.4.9. Doğan, E. (2010). *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi ve Eserdeki Fonetik Unsurlar Üzerine Bazı Tespitler*. Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı, 1-2 Aralık 2010, İstanbul Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu, İstanbul.

3.4.10. Emre, A. C. (1941). *Ondördüncü Asır Yazmalarından Numuneler Kabusname'den* Türk Dili Belleten, Mart, Ankara, seri II, sayı 7-8, s. 81-112.

3.4.11. Feyzioğlu, N. (2008). *Murad-Nâme'de Yer Alan Türk Atasözleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 351-365.

- 3.4.12. Gökyay, O. Ş. (1982). *Osmanlı Araştırmaları III*. İstanbul, 1982, Birnbaum, Eleazar. TheBokk Of Advice= Mütercimi Meçhul İlk Türkçe Kabusname: İnceleme-Sözlük-Tıpkıbasım. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 6, Türkçe Kaynaklar, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1981. s.327-332.
- 3.4.13. Kaya, B. A. (2009). *Murâd-Nâme Ve Muhammediye Mesnevîlerinde Ölüm Temi*. Turkish Studies, s. 326-352.
- 3.4.14. Korkmaz, Z. (1966). *Kabusname ve Marzubannâme Çevirileri Kimindir?* TDAY Belleten, Ankara, 1967, s. 267-275.
- 3.4.15. Korkmaz, Z. (1967). *Kabusname'nin İkinci Basılışı Dolayısıyla*. Kitaplar, Sayı: 188, s. 664-667.
- 3.4.16. Levend, A. S. (1963). *Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız*. TDAY- Belleten, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s. 89-115.
- 3.4.17. Minovi, M (1958). *Kabusname'nin Yeni Nüshası Hakkında*. Şarkiyat Mecmuası II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1957. s. 105-130.
- 3.4.18. Özkan, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelerin Türk Diline Etkisi*. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 3. s., s.1-64, İstanbul.
- 3.4.19. Samuk, O. (2012). *Dr. Enfel DOĞAN, Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabusname Tercümesi (Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım)*. Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2011, 731 s. ISBN 978 -975-8209-94-1. s.Turkish Studies. s.1367-1370. Ankara/Turkey.
- 3.4.20. Şahin, M. (2013). *Ortaçağ İslam Dünyasında Ayyarlar*. Türk Dünyası İnceleme Dergisi, Journal of Turkish World Studies, XIII/2 , s. 303-311.
- 3.4.21. Turan, F. (2013). *Enfel Doğan, Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabusname Tercümesi, Metin, Sözlük, Dizin, Notlar, Tıpkıbasım*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2011, 9789758209941, 511 + 215 s. FSM İlmî Araştırmalar Dergisi s. 417-420.
- 3.4.22. Yeniterzi, E. (2007). *Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler*. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, s. 433-468.

3.5. Diğer Kaynaklar

- 3.5.1. Banarlı, N. S. (1998). *Kabusnâme*. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, c.1, s. 495-496.
- 3.5.2. Büyük Lügat ve Ansiklopedi Meydan Larousse. (1973). *Kâbus b. Veşmgir ve Kabusname* Meydan Yayınevi, İstanbul, c.6, s.739.

- 3.5.3. Büyük Türk Klasikleri. (2004). *Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa Ötüken-Söğüt*, İstanbul, c.1, s. 327-328.
- 3.5.4. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2002). *Keykâvus b. İskender* Ankara. c. 25, s.357.
- 3.5.5. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2013). *Ziyarîler* c. 44, s. 498-499.
- 3.5.6. İslam Ansiklopedisi. (1979). *Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa* c. XI., s. 481-485.
- 3.5.7. İslam Ansiklopedisi. (1952). *Kabus* Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, c.6, s.31-32.
- 3.5.8. İslam Ansiklopedisi. (1986). *Veşmgir* Millî Eğitim Basımevi, c.13, s. 304-305.
- 3.5.9. İslam Ansiklopedisi. (1986). *Ziyarîler* Millî Eğitim Basımevi, c.13, s.622-624.
- 3.5.10. İslam Ansiklopedisi. (1952). *Keykâvus, Kaykâ'us b. İskendar b. Kâbûs b. Vaşmgir 'Unsur al- Ma 'âlî* Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, c. 6, s. 630-631.
- 3.5.11. İslam Tarihi Ansiklopedisi. *Ziyâriler* c.10.
- 3.5.12. Türk Ansiklopedisi. (1974). *Kâbus Bin Vaşmgir* Millî Eğitim Basımevi, Ankara, c.21, s.85.
- 3.5.13. Türk Ansiklopedisi. (1983). *Eski Türk Edebiyatı* MEB Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, C.32., s. 94. Ankara.
- 3.5.14. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. (1982). *Kabusname*, Dergah Yayınları, s.67-68.

III. BÖLÜM

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Değer nedir?

İnsan hayatında değerlerin varlığı ve önemi yadsınamaz. Yaşamı boyunca tercihte bulunan insan, seçimlerine değerleri vasıtasıyla sahip çıkar. İnsanın olduğu yerde ancak değerden bahsedilebilir. Değer veren ve üreten bir varlık olarak insan, yaşamını anlamlandırmak için, davranışlarında ve söylemlerinde hep değerleri göz önünde bulundurmuştur.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde değer, “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; üstün nitelik, meziyet, kıymet; kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey; bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddî ve manevî öğelerin bütünü” gibi tanımlamalarda bulunulmuştur.

Cevizci, değeri bir ölçüt olarak, olanla olması gereken ayırımını içerir ve her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak görür. (Cevizci, 2000: 221) Bu bakış açısı, değeri, ideal olanla, bayağı olan arasında seçim yapmamızı sağlayan bir ölçüt olarak görür.

Kuçuradi, değer ile değerler ayrımı yapar. Ona göre “değer” bir şeyin değeridir; “değerler” ise var olan şeylerdir, var olan imkânlardır. (Kuçuradi, 1998: 40) Eşyanın maddi yapısı onun değerini, imkânı ise “değerler”ini oluşturur. Örneğin bıçak tek başına bir değer değildir. Bıçağın maddi bir değeri vardır. Bu maddi değer Kuçuradi’ye göre onun “değer”idir. Bıçağın bir de kesme özelliği vardır. Kesme işi, hangi imkân için kullanılacaktır. Adam öldürmek mi? Ekmeği bölmek mi? Kişinin yapacağı davranış değerini (değerlerini) belli edecektir. Kuçuradi bu ayrımı daha da netleştirir: “Değerler ise, eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan fenomenleridir; insanın kişilerce gerçekleştirilen varlık yapısı imkânlarıdır. (Kuçuradi, 1998: 42)

İnsana ait davranışlar, Kuçuradi’de “değerler” kavramıyla açıklanırken, diğer yazarlar tarafından “değer” kavramıyla açıklanmıştır.

“Değer, insanı insan yapan özelliklere sahip olan ve insanı diğer canlılardan ayıran temel özellikleri içinde barındıran ve insanların davranışlarına yön veren inançlar bütünü olarak tanımlayabiliriz.” (Ulusoy, 2012: 16) Ulusoy, bu tanımda inançları ölçüt almıştır. Bu bakış açısında, insanın inandıkları, insanı diğer canlılardan farklı kılan özellikler ve bu özelliklere sahip olan birey değerlidir. Bu özellikler, aynı zamanda insanın davranışlarını etkileyen kabullerdir.

Değer üzerine tanımlamalarda bulunan diğer yazarların da değer tanımları aşağıya alınmıştır.

“Değer, belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Değerler, davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlardır. Değerler ayrıca, bireylerin neyi önemli gördüklerini tanımlayarak istekleri, tercihleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları gösterir.” (Erdem, 2003: 56)

“Değer hükmü bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise, o halde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır.” (Güngör, 2010: 27)

“Değerler; genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için birçok ölçek olarak kullanılan olgulardır. İlk defa Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince “kıymetli olma” ya da “güçlü olmak” anlamlarına gelen “*valere*” kökünden türetilmiştir.” (Bilgin, 1995: 83)

“Değerler, neyin en önemli olduğunu gösteren size özgü, kişisel inançlarımızdır. Değerlerimiz, gideceğimiz yönü belirleyen pusulalarımızdır. Benzeşimli ya da bütünlük ve uyum içinde olduğunuzu hissetmeniz; o andaki davranışlarınızın, değerlerinizle uyum içinde olmasından doğar. Değerlerimiz, nelerden uzak durmamız gerektiğini de gösterir. Kısaca hayatımızı yönlendirirler. Her türlü deneyime ne şekilde tepki göstereceğimizi belirlerler. Değerleri bilgisayardaki işletim sistemlerine benzetebiliriz. İstedığınız programı koyabilirsiniz; ancak, bunu bilgisayarın kabul edip etmeyeceği ya da kullanıp kullanmayacağı, işletim sisteminin fabrikada nasıl programlandığına bağlıdır. Değerler de insan beynindeki yargılama bölümünün işletim sistemine benzer.” (Robbins, 1993: 350)

“Bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlardır. (Akbaş, 2004: 44)

Kaymakcan’a göre değer “İnsanın varlığı anlamlandırma ve değerlendirme çabasının sonucu olarak ortaya çıkıp zamanla topluma mâl olarak toplumun ortak mirasını oluşturan öğeler” dir. (Kaymakcan, 2014: 24)

Bütün bu tanımlardan anlaşılacağı üzere yapılan her bir davranış, verilen her bir karar değerlerin etkisi altındadır. İnsanların uzun süre birlikteliklerinden doğan ortak kabuller ve inançlar, değerleri oluşturmaktadır. İnsanın ortaya koyduğu maddi ve manevî değerler de kültürü oluşturmaktadır. Değerler toplumsal bütünlüğü sağlayan kaynaklardan biri olduğuna göre, değerlerin kültürle olan ilişkisi de bir o kadar önem arz etmektedir.

3.2. Değer ve Kültür

İnsanların sahip oldukları değerleri olduğu gibi, her kültürün de kendine ait değerleri vardır. İnsanların sahip oldukları değerler, onların nasıl ki davranışlarını etkiliyor ve farklılığını ortaya koyuyorsa; kültürlerin de sahip oldukları değerler, o kültürün diğer kültürlerden farklılığını ortaya koyar.

“Kültür, bir milletin millî varlığını ve bu varlığını meydana getiren tarihî birikiminin bütününe ifade eder. Bunlar, örf, âdet ve gelenekle ilgili ve diğer millî özellikleri meydana getiren sosyal değerlerdir. Kişi kendini bu değerler içinde bulur ve çoğu zaman farkına

varmadan bu değerlerin içinde büyür, gelişir ve böylece içinde bulunduğu topluluğun tabii bir üyesi olur.” (Emiroğlu, 1985: XX)

“İnsan tek başına yaşamaz, tanışıp, bilişecek, benzeşecek, huzur duyacak bir topluluk içinde hayatını sürdürür. İnsan, içinde yaşadığı toplumla karşılıklı etkilenmeye dayalı bağlar kurar. Bu bağlar maddi ve manevî tercihlerdir ki, hepsi birden müşterek kabuller olarak karşımıza çıkar. Maddi ve manevî tercihlerin asıl zemini bir önceki nesilden devralınan müşterek şuuraltıdır; müşterek şuuraltı değerlerini, bir önceki neslin din, sanat ve ilim sahalarına ait kıymet hükümleriyle şekillenen kabuller oluşturur.” (Tural, 1991: 44)

İnsan bu kabuller dünyasını fert ve toplum bazında sağlıklı bir zeminde oluşturabilirse, fert ve toplum olarak birlik ve bütünlükten söz edebiliriz. Şayet toplumsal kabullerimiz yozlaşmış, bozulmuş ve bir çatışma vasıtası haline gelmiş ise, değerler kaybı başlamış demektir. Böyle toplumlarda sevgi, saygı, anlayış, yardımlaşma, adalet, iyilik gibi toplumları şekillendiren erdemler yok olmaya, ferdi ve toplumsal çözülme hızlanmaya başlamış demektir.

“Kültürün tanımlayıcı ögesi sahip oldukları değerlerdir. Bir kültürün üyelerinin ana görüşleri, ulaşmaya çabaladıkları hedefleriyle ilgilidir. Bu hedefe ulaşabilmek için gerekli düşünce, his ve davranışlar edinirler. (Çınar, 2013: 208)

Sözlüklerde de “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü” (www.tdk.gov.tr, 2015) olarak tanımlanan kültür, eğitim ve öğretim yoluyla nesillere aktarılmaktadır.

“Millet olma bilincini kazanmamış bireylerden oluşan bir topluluk yok olmaya mahkûmdur. Bir milleti ayakta tutan temel öge, sahip olunan ortak değerlerdir. Bu değerler de bireylere küçük yaşlardan itibaren kazandırılır. Toplumda farkında olmadan değer kazanımı başlasa da, bunun bilinçli olması kültürü yansıtan eserler vasıtasıyla olur.” (Özbay, 2011: 30)

Edebî eserlerin değer ve kültür aktarımında önemli bir işlevi vardır. Edebî metinler, bireylerin ait olduğu kültürü benimsemelerine açıktan ya da gizli hizmet ederler. Bu nedenle Türkçe ve edebiyat kitaplarındaki metinlerin, kültür ve değer aktarımı açısından önemi büyüktür.

Bütün bu tanımlar göstermektedir ki kültür vasıtasıyla aktarılan değerler, toplumların kültürlerine göre şekillenmektedir. İnsan, ait olduğu kültür içinde doğar ve farkında olmadan bu kültür değerleriyle yetişir.

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde değerlere örtük ya da açık olarak yer verilir. Çünkü eğitimle bireylere, bilgi, beceri ve istedik davranışlar kazandırılması yanında kültürün de aktarılması söz konusudur. Bu noktada değerler eğitiminin önemi ortaya çıkmaktadır.

3.3. Değerler Eğitimi

Değerler eğitimi, doğumdan itibaren ailede başlayan örgün eğitimle devam eden bir süreçtir. Bu süreçte değer aktarımının, toplumların geleceği için sistemli ve bilinçli bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir. Bu aktarma etkinliğinde en önemli görev, eğitimidir.

“Değerler eğitimi, toplumun huzur ve mutluluğunda, birlik ve bütünlüğünde önemli bir yer tutar. İnsanların iyiye, doğruya ve güzele yönelmesinde değerler eğitimi hayati bir önem taşımaktadır. Aile içi ilişkilerde, küçük-büyük ilişkilerinde, işçi-işveren, öğretmen-öğrenci, arkadaşlık-dostluk, hatta tartışma, çatışma ve düşmanlıkta bile bir değerler manzumesine ihtiyacımız bulunmaktadır. Millet olabilmeyi, birbirini anlayıp, empati kurabilmeyi sağlayan temel faktör ortaklaşa paylaşılan değerler manzumesidir. Bir toplumun devamında olduğu kadar gelişmesinde de, millî, ahlaki değerlerinin yeni nesillere iyi bir şekilde aktarılması belirleyicidir.” (Şener, 2013: 2505)

Değer ya da kültür aktarımı, insanoğlunun en önemli etkinliğidir. Bu etkinlik içinde insan, içinde doğduğu toplumun rengini alır. Aynı değerleri benimseyen insanlar, bu birlikteliği sağlamak adına, çocuklarına bu mirası aktarmak isterler. Toplumları ayakta tutan bu değerler, sosyal yapıyı ve dokuyu koruyan ve sonraki nesillerle bütünlüğü sağlayan araçlardır. Bu araçların bir sonraki nesle taşınması gerekmektedir. Değerlerin gelecek kuşaklara aktarımı da eğitimle olacaktır.

“Eğitimin amacı, bir toplumun gelecekteki nesillerinin kendilerinden daha müreffeh ve daha mutlu bir şekilde hayatlarını devam ettirebilmeleri için nasıl ve ne gibi şartlar altında hareket edeceklerini öğretmektir.” (Koçer, 1980: 5) “Eğitimin nihai amacı ise, ahlaklı bireyler yetiştirmektir.” (Kulaksızoğlu, 1998: 87) Kişinin bütün bu amaçlara ulaşabilmesi, içinde yaşadığı değerlerle bütünlük kurmasına ve bu değerlerin eğitimle bilinç düzeyine yükselmesine bağlıdır.

Eğitim ve değerler, insanın yetiştirilmesinde ortak bir amaca hizmet ederler. Hem eğitim hem de değerler insanın maddi ve manevî yönden yetiştirilmesini öncelemektedir. “İnsan açısından eğitimin gayesinin ne olması gerektiği sorusu eğitimciler arasında hemen her zaman tartışılan önemli konulardan birisi olmuştur. Bu tartışmalarda üç nokta ön plana çıkmıştır: İnsanın zihnini ve düşünme kabiliyetini geliştirmek, duygu ve irade yönünü güçlendirmek ve bedenini eğitmek. İnsanın sağlıklı bir yaşam sürmesi ve çeşitli işleri başarıyla gerçekleştirebilmesi için bedeninin eğitilmesi veya akıl kuvvetlerinin güçlenmesi için muhakeme eğitimi ve bilgi aktarılması eğitimin önemli görev ve hedeflerindedir. Ancak yegâne hedef ve gaye zihin eğitimi olmamalı insan bir bütün olarak ele alınıp geliştirilmelidir. Tek başına zihin ya da beden eğitimi insanı daha akıllı ve güçlü hâle getirebilir, ancak bu akıl ve gücün tüm insanlık ve varlık için hayırlı bir şekilde kullanılması ahlak ve değerler eğitimi ile mümkündür.” (Kaymakcan, 2014: 138) Bu amaçla çocukların, ailede görerek ve yaşayarak aldıkları ya da özümstedikleri değerleri, eğitimcilerin çocuklara ve gençlere eğitimle verme sorumluluğu vardır.

İnsan iki yönlü bir varlıktır. Onun bir yandan fizikî, dışa dönük bir tarafı varken, bir yandan da içsel, duygusal bir yönü vardır. Fizikî yapısını oluşturan zekâ, göz, kulak, el, ayak vb. organları varken; öfkelenen, seven, nefret eden, acıyan vb. duygusal yanı vardır. Bu iki yön, uyumlu ve dengeli olmadığı sürece sağlıklı bir kişilikten söz etmemiz zordur. Bu nedenle, insanın duygusal yönünü eğitmek ve desteklemek gerekmektedir. Bu eğitim, ihmal edilemeyecek kadar önemlidir.

“Kişilik ve etik değerlerin bilinci çocuklukta oluşmaya başlar. Etik değerlerle ilgili anlayış hem ailede hem de okullarda öğretilir. Etik değerlerin okullarda okul yönetiminin öncülüğünde, ilköğretim birinci kademedeki sınıf öğretmenleri, ilköğretim ikinci kademedeki ve lisede branş öğretmenleri ile rehber öğretmenler tarafından öğretilmesi gerekir.” (Bridge, 2004: XII)

Değerler eğitiminde farklı yaklaşımlar oluşmuştur. Bu yaklaşımlarda araştırmacıların bakış açıları çeşitli sınıflamaları beraberinde getirmiştir. İşcan, değerler eğitiminde, Superka'nın beş yaklaşımını sıralamışlardır: telkin etme, ahlaki gelişim, analiz, aydınlatma/belirginleştirme ve eylem/davranış öğrenme. (İşcan, 2007: 34)

Telkin etme yaklaşımında amaç, “öğrencilere belirli değerleri aşlamak veya bunların öğrenciler tarafından içselleştirilmelerini sağlamak, öğrencilerin sahip oldukları değerleri değiştirmektir. Böylece öğrenciler, belirli istenen değerleri yansıtabilirler.” (İşcan, 2007: 34) Bu yaklaşımla öğrencilerin olumsuz davranışları, istenilen değerlerle değiştirilmeye çalışılmaktadır.

Ahlakî gelişim yaklaşımının “üst düzey değer dizisine dayanan karmaşık ahlaki muhakeme geliştirmede öğrencilere yardım etmek, öğrencilerin, sadece, nedenlerini başkalarıyla paylaşması değil, aynı zamanda öğrencilerin muhakeme düzeylerindeki değişimi geliştirmek” (İşcan, 2007: 35) gibi amaçları vardır. Bu yaklaşımda kişilere, sahip oldukları değerlerin muhakemesini yapması, bir olay karşısında neden böyle davrandığını açıklamasıdır. Çocuğun bakış açısıyla ahlakî yargılamanın görülmesidir.

Analiz yaklaşımında amaç, “değerlerle ilgili konu ve sorulara karar vermek için öğrencilerin mantıksal düşüncelerine ve bilimsel incelemeler yapmalarına, kendi değerlerini kavramsallaştırmalarına, bunlar arasında karşılıklı bağlantılar kurmalarında mantıksal ve analitik süreç izlemelerine yardım etmek” tir. (İşcan, 2007: 46)

Davranış öğrenme yaklaşımında ise amaç “öğrencilere, değerlerine dayalı kişisel ve sosyal eylemleri için imkânlar sağlamak, onlara kendi kendilerini kişisel-sosyal olarak karşılıklı etkileşim içinde olan bir varlık olarak görmeleri konusunda cesaret vermektir.” (İşcan, 2007: 46) Bu yaklaşımda, öğrenciler değerler paylaşımında bulunurlar ve kendi değerlerine uygun davranışları hususunda cesaretlendirilirler.

Değerler eğitiminde öğretmenin rolü de büyüktür. Öğretmen, değerler eğitiminin doğal bir paydaşdır. Bu doğallık içerisinde öğretmenin öğrencileri etkileme gücü vardır. Bu güç olumlu yönde kullanılır ise, öğrencilere değer aktarımı kolaylaşacaktır. Bunun aksi bir durum, değerlerin transferini zorlaştıracaktır.

Değerler eğitiminin müfredat programlarında da yerini alması gerekmektedir. “Ülkemizde değerler eğitimi değişik evrelerden geçmiştir. Değerler eğitimi kimi zaman ayrı bir ders olarak karşımıza çıkmış, kimi zaman da diğer derslerin içerisinde öğrencilere verilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde ise değerler eğitimi, diğer derslerin konuları içerisinde verilmeye çalışılmaktadır. Bu durum etkili bir değerler eğitimi verilebilmesi için her şeyden önce tesadüfi olmayan, planlı bir eğitim anlayışına duyulan ihtiyacı ortaya çıkartmaktadır.

Üniversitelerin, eğitim fakültelerinin, öğretmen yetiştiren bölümlerinde, değerler eğitimi ile ilgili bir ders yer almamaktadır. Bu durum ileriki yaşamlarında geleceğin öğretmenleri olacak öğrencilerin, değer yargıları ve değerler eğitimi konularında yeterince eğitimsel bilgiye sahip olmamaları sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Geleceğin yetişkinleri olacak öğrencilere kazandırılmak istenilen değerlerin ve bu eğitimle verilmek istenilen amaçların, sadece öğretmenlerin, okul idarecilerin inisiyatiflerine bırakılması, derslerde, değerler eğitiminden beklenen faydaların etkisini azaltacaktır.” (Yazıcı, 2006: 514)

Değerler eğitimi konusunda özellikle öğretmenler başta olmak üzere eğitimin bütün iç ve dış paydaşlarının büyük bir gayret içerisinde olmaları gerekmektedir. Bütün paydaşların değerler eğitimine önem verip sorumluluklarını yerine getirmeleri, toplumda huzur ve güvenin sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

3.4. Değerlerin İşlevleri

Yaşadığımız, etkilediğimiz ya da etkilendiğimiz tüm olaylarda, değerlerin belirleyici bir etkisi vardır. Değerler, insanoğlu için gerçekleştirdiği bütün eylemlerde, tutum ve davranış geliştirmede bir ölçü olmuştur. Değerlerin en önemli işlevlerinden biri de, ideale ulaşma adına, insanı ve toplumu şekillendirmeleri, ideal bir insan ve toplum oluşturmaya çalışmalarıdır.

“Dünya üzerinde huzurun hâkim olabilmesi, insanların yaşamlarını düzene koyabilmesi için belirli değerlerin var olması kaçınılmazdır. Herkesin haklarının korunması, hiç kimsenin haksızlığa uğramaması için bazı değerlerin insanlar tarafından benimsenmesi gerekir. Çünkü değerler insanın hayatını kolaylaştırdığı gibi diğer insanlarla olan ilişkilerini sağlamlaştıran bir anahtar niteliğindedir. Hiçbir değer bulunmadığı, herkesin kafasına göre hareket ettiği bir toplumda düzen yerine anarşi hâkim olur. Oysa toplumun geneli tarafından benimsenen ortak kabuller kişinin kendi iç huzurunu yakalamasını sağlamanın yanında bireyleri ortak duygular etrafında birleştirerek toplumsal birlik ve beraberliği sağlar. Bu yüzden değerler insanların hem kendi yaşantılarında hem de toplumsal hayatta ciddi işlevler üstlenir.” (Kumbasar, 2011: 22)

Değerler, insanın davranışlarını etkileyen, tavır almasını sağlayan gizli ya da belirgin esaslardır. Hayatımıza anlam katan, bireysel ve toplumsal hayatımızın şekillendiricisi olan değerlerin çeşitli işlevleri vardır.

Gökçe ve Fitcher'in de bu konuda çalışmalarını Özensel'in aktarımıyla olduğu gibi naklediyoruz:

“1. Sosyal değer, temel seçici oryantasyonun standardıdır. Yani bu bağlamda değerler, bilinçli ve amaçlı davranışın genel ölçütüdür. Bu bakımdan değer, sosyal eylemde bulunan bir kişinin sosyal olarak kabullenebilen olgu ve istekleri için temel atıf noktası görevini görmektedir.

2. Değerler, kültürel olarak şekillendirilmiştir ve aynı zamanda kültür üzerinde de yönlendirici olarak etki etmektedir. Bu bakımdan değerler, belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirginleşir. Bu açıdan değerler, kültürün esasını oluşturmaktadır.

3. Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani sosyalleşme sürecinde değerler, kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısaca, kişinin şahsiyet yapısına entegre olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler, kişinin şahsiyetinin bir parçası olarak görülmektedir.

4. Değerler, sosyal bir boyuta sahiptirler. Yani değerler, hem zihinsel hem de hissî-duygusal yönü belirten ifadelerdir.

Sosyal değerler, belli sosyal sonuçlara yol açarlar. Bu sosyal sonuçlar literatürde, sosyal değerlerin işlevleri olarak adlandırılmaktadır. Bu işlevleri Fichter de şu şekilde ifade etmektedir.

1. Değerler, kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında, hazır birer araç olarak kullanılır. Tabakalaşma sistemini mümkün kılar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım eder.

2. Değerler; kişilerin dikkatini çeker ve kişilerin dikkatini yararlı ve önemli olarak görülen maddi kültür nesnelere üzerinde odaklar. Bu değerli nesne, her zaman birey veya grup içinde en iyi olmayabilir. Fakat o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir.

3. Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarına, değerler tarafından işaret edilir. Değerler, sosyal olarak kabul edilebilir davranışın âdeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.

4. Değerler, kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik ederler. İlgi yaratırlar, cesaret verirler. Böylelikle de kişilerde çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin, birtakım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.

5. Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yönlendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolayca anlaşılabilmesini sağlar.

6. Değerler, dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Kişiler, aynı değeri güden kişilere doğru çekimlenirler. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.” (Özensel, 2003: 230,231)

Değerler yoldaki işaretler gibidir. Kaybolduğumuzda yönümüzü bulmamıza yarayan, bizlere rehberlik eden, yarınlara emin adımlarla yürümemizi sağlayan kimliğimizdir. Bireysel ve toplumsal kimliğimizin inşasında büyük bir öneme sahip olan değerlerimiz, toplumsal bütünlüğümüzü de sağlayan en önemli vasıtalarlardır.

3.5. Değerlerin Sınıflandırılması

“Sosyal değerler, toplumun tabakalaşma sistemine olduğu kadar davranış örüntülerine, sosyal rollere ve sosyal süreçlere de yakından bağlıdır.” (Özensel, 2003: 228)

Değerlerin sınıflandırmaları noktasında bilim adamları, araştırmacılar ve eğitimciler değişik sınıflamalar yapmışlardır. Erol Güngör, psikolojide ilk değer testinin Spranger tarafından kullanıldığını ifade ettikten sonra ondan ilham alarak Allport, Vernon ve Lindzey’den sonra değerleri altı grup halinde toplamanın adet olduğunu ve bu değerlerin insan hayatının belli sahalarına dokunduğunu ve herkesin kendi hayatında şu veya bu derecede bunlara bir kıymet verdiğini, tavır aldığını bildirir ve bu değerleri şöyle açıklar: Estetik, Teorik (veya ilmî), İktisadi, Siyasi, Sosyal ve Dinî değerler. Güngör bu klasik değer sınıflamasına bir de “ahlaki değer” ekler ve araştırmasını bu yedi değer üzerinden tamamlar.

TABLO 1. SPRANGER’E GÖRE DEĞERLERLERİN SINIFLANDIRILMASI

Bilimsel Değer	Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.
Ekonomik Değer	Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir.
Estetik Değer	Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
Sosyal Değer	Başkalarını sevme, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattir. Bencil değildir.
Politik Değer	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
Dinî Değer	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi hazları feda eder.

“Rokeach, amaçsal (terminal) ve araçsal (instrumental) olmak üzere toplam on sekiz değeri iki kategoride sınıflandırmış ve iki değer sistemi arasında fonksiyonel bir ilişkiden söz etmiştir. Kişinin hayatında ulaşmak istediği durumu (özgürlük, aile güvenliği) amaçsal; amaçsal değerlere ulaşmak için benimsenen eylemler ise araçsal değerleri temsil etmektedir.” (Dilmaç, Bircan, 2014: 9) Buna göre amaç değerler, genelde soyut ve evrensel özellikler gösterir. Araçsal değerler ise daha somut ve değişkendir.

TABLO 2. MİLTON ROKEACH’IN DEĞERLER SINIFLAMASI

Amaç (Terminal) Değerler		Araç (Instrumental) Değerler	
Rahat Bir Hayat	İç Huzur	Hırslı	Hayal Gücü Kuvvetli
Heyecanlı Bir Hayat	Gerçek Sevgi	Açık Görüşlü Olma	Bağımsızlık
Başarma Hissi	Ulusal Güvenlik	Yeteneklilik	Entelektüel
Barış İçinde Bir Dünya	Zevk	Neşe	Mantıklılık
Güzellikler Dünyası	Kurtuluş	Temiz	Sevecenlik
Eşitlik	Özsaygı	Cesaret	İtaatkarlık
Aile Güvenliği	Sosyal Onay	Affedicilik	Kibar
Özgürlük	Gerçek Dostluk	Yardımsızlık	Sorumluluk
Mutluluk	Bilgelik	Dürüstlük	Öz kontrol

“Bir diğer değer sınıflamasını da Schwartz yapmıştır. Schwartz, Rokeach’ın belirlediği değerler üzerinde bazı değişiklikler yaparak Rokeach’ın belirlediği 18 gaye ve 18 vasıta değerini 10 temel değer tipinde gruplamıştır.” (Ulusoy, Dilmaç, 2012: 28,29)

TABLO 3. SCHWARTZ’IN DEĞER SINIFLAMASI TABLOSU

Değer Grupları	Değerler
Güç (Power) : Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü	Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntümü koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek
Başarı (Achievement) : Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, yetkin (muktedir) olmak, hırslı olmak, sözü geçen olmak
Hazcılık (Hedonism) : Bireysel zevke ve hazza yönelim	Zevk, hayattan zevk almak
Uyarılım (Stimulation) : Heyecan ve yenilik arayışı	Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak
Özyönelim (Self-direction) : Düşünce ve eylemde bağımsızlık	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak
Evrenselcilik (Universalism) : Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek	Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyaya barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum
İyilikseverlik (Benevolence) : Bireyin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme	Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevî bir hayat, anlamlı bir hayat, alçakgönüllü olmak
Geleneksellik (Tradition) : Kültür veya dinsel töre, fikirlere saygı ve bağlılık	Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat(dünyevi işlerden el ayak çekmek) mahremiyet
Uyma (Confirm) : Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması	Kibarlık, itaatkar olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek
Güvenlik (Security) : Toplumun var olan ilişkilerinin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak

“Değerler, ayrıca grup ölçekli değerler ve bireysel değerler olarak da tasnif edilebilir. Buna göre grup ölçekli değerler grup yapısının bir parçasıdır. Grup içerisindeki kurallar ve normlar grubun değerlerini teşkil eder. Genel olarak paylaşılan değerler grup dinamiğinin özünü oluşturur ve grubun içsel bağlılığını kuvvetlendirir. Söz gelimi bir sporcu grubunun ya da bir bilim adamı grubunun farklı türden grup değerleri vardır. Sporcular için fair play önemli bir grup değeridir, bilim adamları için özgür araştırma bu tür bir özellik arz eder. Grup ve toplum ölçekli değerler ve inançlar her birimizin beşerî var oluşu için bir temel sağlarlar. Onlar bu düzeyde neyin gerçek, neyin iyi olması gereken olduğunu bize söylerler. Bu sayede bizler hayatı anlamlı kılmaya çalışırız ve hayatın gerçeklerini bunlara göre belirleme çabası içinde oluruz.” (Özensel, 2003: 229)

Dilmaç ve Arıcağ ise değerleri dokuz grupta toplamışlar ve şu şekilde açıklamışlardır:

“1. Toplumsal Değerler: Bu değer grubunda yardımseverlik, tevazu, nezaket, saygı ve hoşgörü ön plandadır.

2. Kariyer Değerleri: Bu grupta ise kalite, eğitim ve kariyer ön plana çıkar.

3. Entelektüel Değerler: Beden sağlığı, akıl sağlığı, bilgi, başarı gibi kavramlar bu değer grubunu karşılamaktadır.

4. Maneviyat: İbadet, din, iman, iç huzur ön plandadır.

5. Materyalist Değerler: Para, mal/mülk, statü gibi maddi amaç ve araçlar bu değerler grubunu oluşturur.

6. İnsan Onuru: Namus, şeref/onur, adalet gibi kavramlar ön plana çıkar.

7. Romantik Değerler: Bu değer grubunda ise aşk, haz/zevk, eş/sevgili ön plandadır.

8. Özgürlük: Bağımsızlık, emek, kültür gibi kavramlar bu değer grubuna karşılık gelmektedir.

9. Fütüvvet: Cömertlik, cesaret gibi kavramlar bu bölümde ön plana çıkar.” (Dilmaç, Bircan, 2014: 17)

Ülken değerleri “ içkin değerler (teknik, sanat, fikir), aşkın değerler (ahlak, din) ve normatif değerler (dil, hukuk, iktisat)” olmak üzere üçe ayırmıştır. (Ülken, 1965: 244)

Selim Emiroğlu ise değerleri altı grup altında toplamış ve şöyle tasnif etmiştir:

- “1. Dini, Tasavvufî ve Ahlakî Eğitim
2. Karakter Eğitimi
3. Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Eğitim
4. İlmi ve Mesleki Eğitim
5. Sağlık Eğitimi
6. Çocuk Eğitimi ” (Emiroğlu, 2010: 255)

Görüldüğü üzere yazarlar, değer sınıflamasında kendi bakış açılarına göre farklı tasnifte bulunmuşlar; ortak bir tasnif oluşturamamışlardır. Nedeni ise, değerlerin birbirine geçişkenlik arz etmesidir. “Dolayısıyla “şunlar dinî, şunlar ahlâkî, şunlar da ilmî... değerlerdir” diyerek, değerleri kesin bir kategorik tasnife tâbi tutamayız. Değerler çoğu zaman girift bir durumdadır. “Ahlâkî” diye nitelediğimiz herhangi bir değer, aynı zamanda dinî, siyasî, sosyal... bir değer görünümü de arz edebilir. Örneğin, başkalarının görüşlerine saygı duymak, hem ilmin, hem de ahlâkın gereğidir. Öte yandan aynı saygı, hem siyasî, hem de sosyal bir değer olarak pekâlâ görülebilir. Keza, çalışmanın, hem dinî, hem ahlâkî, hem de ilmî bir değer olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.” (Uysal, 2003: 53)

IV. BÖLÜM

4. KABUSNAME'DEKİ DEĞERLERİN SINIFLANDIRILMASI

İncelediğimiz *Kabusname* adlı eserdeki değerlerin sınıflandırılması ve tasnif edilmesinde Yrd. Doç. Dr. Selim Emiroğlu'nun "Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme" adlı doktora tezinde kullanmış olduğu sınıflandırmayı ölçüt olarak aldık. Bu sınıflandırmadan yola çıkarak *Kabusname*'de tespit edilen değerler: Bilinmesi ve benimsenmesi istenilen tutum, davranış ve değerler; bilinmesi ve sakınılması istenilen tutum ve davranışlar; olumsuz telkinler olmak üzere üçe ayrıldı. Bu ayrım yapılırken yazarın olumlu ve olumsuz emir kipinde seslenişleri (ol, olma, et, etme, küçümseme, söyleme, gösterme, gözle vb), istek ve gereklilik kipinde uyarı ve tavsiyeleri (olasın, olmalı, bilmeli, olmayasın, vb.) söz konusu telkinlerin sınıflandırılmasında etkili olmuştur.

4.1. Telkin Edilen Değerler

Kabusname'de, okuyan her kişinin bilgilenmesine, olumlu tutum ve davranış sergilemesine yönelik öğütler bulunmaktadır. Telkin edilen değerler, bilinmesi ve benimsenmesi istenilenler, sakınılması istenilenler ve olumsuz telkinler olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.

4.1.1. Benimsenmesi İstenilen Tutum, Davranış ve Değerler

- 4.1.1.1. Adalet
- 4.1.1.2. Affetmek
- 4.1.1.3. Aile
- 4.1.1.4. Akıl ve Bilgi
- 4.1.1.5. Alışveriş Adabı
- 4.1.1.6. Arkadaşlık
- 4.1.1.7. Ayıbı Gidermek
- 4.1.1.8. Büyüklere Saygı
- 4.1.1.9. Civanmertlik
- 4.1.1.10. Cömert Olmak
- 4.1.1.11. Çalışmak ve Başarı
- 4.1.1.12. Diğergamlık
- 4.1.1.13. Dini Değerlerimiz
- 4.1.1.14. Doğruluk
- 4.1.1.15. Dostluk
- 4.1.1.16. Ebeveyn Hakkı
- 4.1.1.17. Edep
- 4.1.1.18. Eğitim
- 4.1.1.19. Emanet
- 4.1.1.20. Gençlik
- 4.1.1.21. Güven
- 4.1.1.22. Özgüven

- 4.1.1.23. Halka İyi Davranmak
- 4.1.1.24. Helal Kazanç
- 4.1.1.25. Hüner
- 4.1.1.26. İlim ve İlmin Değeri
- 4.1.1.27. İnsanın Değeri
- 4.1.1.28. İstişare
- 4.1.1.29. İşi Zamanında ve Bilerek Yapmak
- 4.1.1.30. İyilik
- 4.1.1.31. Kanaat
- 4.1.1.32. Komşuluk İlişkileri
- 4.1.1.33. Sanat ve Meslek Eğitimi
- 4.1.1.34. Misafirperverlik
- 4.1.1.35. Mütevazı Olmak
- 4.1.1.36. Nasihat
- 4.1.1.37. Ölçülü Olmak
- 4.1.1.38. Özür Dilemek
- 4.1.1.39. Özünü Kaybetme
- 4.1.1.40. Sabırlı Olmak
- 4.1.1.41. Sözün Değeri
- 4.1.1.42. Tasarruf
- 4.1.1.43. Tecrübe
- 4.1.1.44. Temiz Olmak
- 4.1.1.45. Toplum İçinde Davranış
- 4.1.1.46. Vatanseverlik
- 4.1.1.47. Yardımlaşma
- 4.1.1.48. Yemek Yeme Adabı

4.1.2. Sakınılması İstenilen Tutum ve Davranışlar

- 4.1.2.1. Aceleci Olma
- 4.1.2.2. Allah'ı Unutma
- 4.1.2.3. Açgözlü Olma
- 4.1.2.4. Aldatma
- 4.1.2.5. Alıverişte ve Her İşte Tamahkâr Olma
- 4.1.2.6. Alışverişte Yalan Söyleme
- 4.1.2.7. Bezginlik Gösterme
- 4.1.2.8. Büyükleri Küçümseme
- 4.1.2.9. Bilgin Yoksa İddaada Bulunma
- 4.1.2.10. Bilgisiz ve Marifetsiz Kişi ile Arkadaş Olma
- 4.1.2.11. Bilginle Gururlanma
- 4.1.2.12. Boş Yere Kan Dökeni Affetme
- 4.1.2.13. Cahil Olma
- 4.1.2.14. Cimri Olma
- 4.1.2.15. Ebeveyne Öf Bile Deme

- 4.1.2.16. Gafil Olma
- 4.1.2.17. Gıybet Etme
- 4.1.2.18. Gönül Kıрма
- 4.1.2.19. Gururlu ve Kibirli Olma
- 4.1.2.20. Haramdan Sakın
- 4.1.2.21. Hırslı Olma
- 4.1.2.22. Hırsız Affetme
- 4.1.2.23. Hile Yapma
- 4.1.2.24. İncitme
- 4.1.2.25. İki Yüzlü Olma
- 4.1.2.26. İsrif Etme
- 4.1.2.27. İyiliği Başa Kakma
- 4.1.2.28. Kötü Söz Söyleme
- 4.1.2.29. Kusur Arama
- 4.1.2.30. Misafirlerine Yüzünü Ekşitme
- 4.1.2.31. Müsrif Olma
- 4.1.2.32. Nankör Olma
- 4.1.2.33. Öfkelenme
- 4.1.2.34. Özünü Kaybetme
- 4.1.2.35. Sırları Araştırma
- 4.1.2.36. Sorulmadan Cevap Verme
- 4.1.2.37. Şakalaşma
- 4.1.2.38. Tembel Olma
- 4.1.2.39. Ticarete Bencil Olma
- 4.1.2.40. Toplum İçinde Fısıltıyla Konuşma ve Öğüt Verme
- 4.1.2.41. Ümitsiz Olma
- 4.1.2.42. Yalan Söyleme

4.1.3. **Kabusname’de Yer Alan Olumsuz Telkinler**

İncelediğimiz eserde insanları sadece iyiye, güzelliğe, olumlu işlere sevk edecek telkinlerde bulunulmamış; bazı yerlerde de insanı hem bu dünyada hem de öbür âlemde zor durumda bırakacak yönlendirmelerde de bulunulmuştur. Dönemin zihniyetini de göz önünde bulundurduğumuz zaman yapılan bu olumsuz telkinlerin insanı zor durumda bırakacağı ve İslamî anlayışla bağdaşmadığı ayrıca gençleri yanlış davranışlara ve inançlara sevk edeceği görülmektedir.

Kabusname’de yer alan olumsuz telkinler aşağıda belirtilmiştir.

Her ne kadar yazar, şarap içmenin günah ya da kötü olduğunu söylese de kesin olarak şarap içme diyememiştir. Hatta öyle açıklamalarda bulunmuştur ki içki içmenin zamanını ve içerken neler yapılması gerektiğini açıklayarak, içmeye yol göstermiştir. İslami terbiye ile yoğrulmuş bir toplumda içki içmenin bir başlık altında anlatılması (C.1.s.161) gençlerimizin kötü yola sevkine sebep olacaktır.

“Konuk gelince nasıl ağırlamak gerek ya da konukluğa varmanın edebini” (C.1.s.167) anlatan bölümde, misafirlerle ev sahibinin aynı sofrada oturmaması gerektiği telkin edilmiştir. Bu davranış ise günümüz toplum ve misafir anlayışında hoş karşılanmayan bir durumdur. Yine aynı yerde konuklara şarap meclisi kurulursa, çalgıcıların da olmasını tavsiye etmiştir. Günah olduğunu bile bile “günaha giriyorsun bari iyisi yüzünden günaha gir” diyerek şarabın da iyisinin içilmesi gerektiğini telkin etmiştir.

“Av Avlamak Nicedir” adlı bölümde (C1.s.197) şarap içmek, normal bir davranış gibi anlatılmıştır. İnsanların rutin işlerindenmiş gibi haftanın kaç günü şarap içmek gerektiği hakkında olumsuz telkinlerde bulunulmuştur.

Bir başka bölümde (C.1.s.114), sadece ev işlerinde kullanılmak için kadın alınması gerektiği söylenmiştir. Kadınları ikinci sınıf seviyesine düşüren, onları bir meta gibi gören bu anlayış, genç nesli evlilik ve kadın ile ilgili yanlış tutum ve davranışlara sevk etmektedir. Bu ne insanî ne de İslamî bir tutumdur. Yine de kendi dönemi içerisinde böyle bir anlayışın olması, tarihin içinden bakıldığında zaman masum ve makul karşılanabilir.

Kız çocuklarına yazı yazmanın öğretilmemesi (C.1.s.253) gerektiği, büyüünce hemen kocaya verilmesi hatta “kızın olmaması yeğdir ama olunca ya erde gerek ya yerde “ diyerek kız çocuğu olmasının olumsuzluğundan bahsetmiştir ki bu da ne İslam’la ne de insanlıkla bağdaşır bir durum değildir. Peygamberimize isnat edilen bir hadis şöyle zikredilmektedir. “Nitekim şeriat beyi Muhammed Mustafa buyurur ki, defnü’l benâti minel mekrumâti, yani kız evlatları gömmek, ya er koynunda ya da yer koynunda, hürmetli işlerden birisidir.” (C1.s.253) Peygamber sözü olarak ifade edilen bu sözler hem peygamberimizin yaşam tarzına hem de Kur’anî anlayışa ters düşmektedir. Ailede kız çocuğu olmasının büyük bir sıkıntı olarak hissettirilmeye çalışılması kabul edilemez bir tutumdur.

Kabusname’de çocukların eğitilmeleri maksadıyla dayağa başvurulması (C.1.s.250) gerekli ve normal bir tavır olarak gösterilmiş ve çocuklar bir yanlış yaptıkları zaman anne babalara nasıl davranmaları gerektiği gösterilmiştir. Bu yol ve yöntemin o günün eğitim ve kültür anlayışında açıklanabilir bir tarafının olduğunu düşünsek bile bu yol ve yöntemin günümüz eğitim anlayışında yeri olmadığı bir gerçektir.

Ayrıca 23. bölümde (C.1.s.243) - kul ve cariye almakta ve satmakta iyisini ve kötüsünü beyan eder - bazı toplumların özellikleri dile getirilirken çağında yaşadığı tecrübelerden yola çıkarak genellemeler yapması, o toplumların karakteristik özelliklerini kendine göre açıklaması kabul edilebilir bir tutum değildir. Bilinir ki her toplumun, milletin iyileri ve kötülere vardır. İnsanın olduğu yerde her türlü karakterde insan bulmak mümkündür. Şu şehrin insanı iyidir ya da kötüdür gibi genellemeler günümüzde de yapılmaktadır. Toplumların ya da milletlerin genel karakteristik özellikleri varsa da bir toplumda gördüğümüz bir yanlışlık ya da kötülük o milletin tamamına şamil kılınmamalıdır.

V. BÖLÜM

5. KABUSNAME'DE TESPİT EDİLEN DEĞERLERİN TASNİFİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kabusname'de tespit edilen değerler Selim Emiroğlu'nun değer tasnifi ölçüt alınarak kategorize edilmiş ve değerlendirilmiştir:

1. Dini, Tasavvufî ve Ahlakî Eğitim
2. Karakter Eğitimi
3. Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Eğitim
4. İlmî ve Mesleki Eğitim
5. Sağlık Eğitimi
6. Çocuk Eğitimi

5.1. DİNÎ, TASAVVUFÎ VE AHLAKÎ EĞİTİM

İncelediğimiz Kabusname adlı eserde dini, tasavvufî ve ahlakî eğitime yeterince yer verilmiş, bu çerçevede İslam'ın Ahlak Anlayışı başlığı altında marifetullah ve tevhit, insanın değeri, özü, konuşmanın önemi, günahattan sakınmak, iyilik, insan ve nefis, gençlerin Allah'ı unutmamaları, din ilminin değeri, haramdan sakınmak ve ümitsiz olmamak konularında; civanmertlik, kanaat, açgözlülük ve hırs, temiz olmak, acelecilik, bezginlik ve sabır hakkında; insanları birbirinden uzaklaştıran duygu ve hareketlerden olan öfkenin zararları, insanları incitmek gerektiği, insanların sırlarını ve kusurlarını araştırmamak gerektiği, gıybet, hile, yalan üzerine; insanları birbirine yaklaştıran duygu ve hareketler içerisinde affetmek, yumuşak başlılığın avantajları, özür dilemenin bir erdem olduğu, utanmanın yeri ve zamanı, edep, saygı ve emanete sahip olmak gerektiği konularında açıklamalar, uyarılar, telkin ve öğütler verilmiştir.

5.1.1. İslam'ın Ahlâk Anlayışı

5.1.1.1. Marifetullah ve Tevhit

Allahutaala, Kur'an'ı Kerim'de insanoğlunun yaratılmasının nedenini açıklamaktadır. “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zariyat Suresi, 56)”. Buna göre cin ve insanların yaratılış hikmeti Allah'ı tanıyıp ona kulluk etmektir.

Allah'ı bilmek insanın özdenetim sahibi olmasını sağlar. Allah'ı tanıyan ve bilen yalnız olmadığının farkındadır. Her işinde ve davranışında Allah'ın kendisini gördüğünün ve bildiğinin farkında olan kişi, başkalarına zarar vermeyecek ve nefsin arzularına teslim olmayacak, kulluğun gereğini yerine getirecektir. Allah'ı yanında hisseden insan otokontrol mekanizmasını hep açık tutacak ve kendi içinde huzuru sağlayacak demektir. Bu nedenle Keykâvus, kişinin yaratıcısını bilmesini ve tanımasını, bu inanç değerleriyle yetişmesini öğütler.

Senin bu âleme gelmenin sebebi O'nu bir bilmektir. (C.1.s.81)

İslami gelenekte insanın bu ruh haliyle yetişmesinde tasavvufun önemli etkisi olmuştur. “Tasavvuf, bir manada tecrübî bir ilim ve insanın kendi ruhunu incelemesi yöntemidir.” (Altıntaş, 1991: 1) Dönemleri içerisinde kişinin kirlî arzularından arınıp iyi bir insan olma yolunda eğitilmesine yardımcı olan tasavvuf, erdemli insan yetiştirmenin yollarından birisidir. Keykâvus, bireyin Allah’ı tanınmasını ve O’nun hep yanında olduğunun bilinciyle hareket etmesini ister.

Tasavvufta birey önce kendi hayatına kapanır. Bu kapanmada esas kendini tanımadır. O’nu bilmek için insanın önce kendini bilmesi, tanınması gerekir. Kendini tanımalı ki haddini bilsin. İnsan kendine bakarak yaratıcısının büyüklüğünü idrak etmeli ve evren içindeki yerini kavramalıdır. İlk ayet “oku” diye emreder. Neyi okuyacak insan? Yaratıcı rabbinin adıyla bir kan pıhtısından yaratılan kendisini okuyacak ilkin. Sorumluklarını, üstünlüklerini, zaaflarını bilecek. Cömert olan Allah’ın kendisine kalemle öğrettiğini, meziyetlerinin de bilme ve öğrenmeye bağlı olduğunu görecektir ve marifetullahı ulaşacak. Bu bilme, tanıma ve tevhit *Kabusname*’de şöyle ifade edilir:

Ama eğer Tanrı’yı bilmeyi dilerse, hoşinas ol, yani kendini bil, çünkü her kim kendini bildi, Tanrı’yı bildi. Bu sözle anlatılmak istenen şudur ki, sen bilinensin, o bilicidir, yani sen nakışsın o nakkaştır. İmdi sen gayret et, kendi nakışın yoluyla düşün. O’nu bilmek için, O’nun nakkaşlığı yoluyla düşünme, şunu da bilmiş ol ey oğul, nakkaş kendi nakışının kemalini, çizmeye elverişli olmayan yere çizmez, bu, mumla taş örneğine benzer, taş elverişli olmadığı için kimse ona mühür basmaz, mum elverişlidir, yüzükte ne türlü nakış varsa olduğu gibi mumun üzerine o nakış çizerler. Bu sebeple bir sultan yüzüğüyle bir parça mumun üzerine mühür bassa, ona sultanın yüzüğüdür demezler, ama bu sultanın mührüdür derler. (C.1.s.79)

Ama sen tevhid gerçeğini (bilmek) istersen, tevhidin gerçeği odur ki senin için mümkümsüz olan ne varsa onun katında gerçektir, mesela ölümsüzlük senin için imkânsızdır. O’nun katında gerçektir, kalanını da buna göre kıyas et. Sonra senin bu âleme gelmenin sebebi O’nu bir bilmektir. Nitekim birisi birisini hakikat bilse, kafirlikten beri olur, işte hakikat kuşkusuz yalnız ulu Tanrı’dır, başkası hep çifttir, yani başkası ikişerdir ve bu iki birbirine düşmandır, nitekim cisim ve can, dağılmak ve dirilmek, suret ve sıfat, akıl ve nefis, kök ve dal, zaman ve mekan, zan ve nişan, kuşku ve kesin bilgi gibi, bunların hepsi ikilik alametidir, bunlara bir demek olmaz, birdir demek ulu Tanrı’ya yaraşır. (C.1.s.81)

5.1.1.2. İnsanın Değeri

“İnsan, dünya denilen bu geçici âlemin bir özü, özetidir. Bu nedenle insan, zatının ilahî bir kitap olduğunu bilmelidir. Dünyada ve gökte her ne varsa insanda da vardır.” (Emiroğlu, 2010: 258)

Allah kulunu kendisi için yaratmış, diğer bütün canlıları da kâinatın gözbebeği olan insan için yaratmış ve onları insanın emrine amade kılmıştır. Ona bu değeri veren özellikler insanın kendinde saklıdır. *Kabusname*’de bu özellikler beşi içinden, beşi dışından olmak üzere sınıflandırılır: Bunlar şunlardır:

İçinden olanlar:

- 1.Fikir
- 2.Öğrenmek ve Öğrendiğini Akılda Tutmak
- 3.Hayal Etmek
- 4.Gönülde İyi ve Kötüyü Ayırt Etmek
- 5.Gönülde Sözü, Doğru Birleştirip Söylemek

Dışından Olanlar:

- 1.İşitmek
- 2.Görmek
- 3.Koklamak
- 4.Dokunmak
- 5.Tatmak

Tanrı-O'nu her türlü eksikliklerden tenzih ederim-, insanı bütün eşyayı yarattığından daha iyi yarattı, onu bütün hayvanların üzerinde seçkin (bir yaratık) kıldı. On nesne sebebiyle ki bunlar; insanın tenindedir. Bu onun beşi(insanın) içindedir ve beşi dışındadır. İçindeki özelliklerden biri fikirdir, ikincisi öğrenmek ve öğrendiğini akılda tutmak, üçüncüsü hayal etmek, dördüncüsü gönülde iyiyi ve kötüyü ayırt etmek, beşincisi gönülde sözü, hemen doğru birleştirip söylemek. Dıştaki beş özellik de şunlardır: İşitmek, görmek, koklamak, elle dokunup nesnenin sertini ve yumuşağını bilmek ve tatmak. Gerçi bunların bazıları hayvanda da vardır, ama insandaki gibi değildir. Öyleyse bu sebeple insan, bütün canlılar üzerine ulu padişah oldu. Ama bu on özelliğin özü sözdür. Çünkü öbürleri de söz için alettir, nitekim anlayış, sözün niteliğine ermeye alettir, akıl, sözü saklamaya alettir, hayal, sözün iyisini kötüsünü ayırt etmeye alettir. (C.1 s.106,107)

İnsan, yeryüzünde var olan nesnelerin güzelliğini müşahade etsin. Yaratılmışlara bakarak yaratanın büyüklüğünü idrak etsin. Esere bakarak müessirin kudretini anlasın.

İmdi ey oğul bilmiş ol ki insan ile hayvan benzerliği mumla taş gibidir, Tanrı -O'nu her türlü kusur ve eksiklikten tenzih ederim- kudretiyle yüzüğünün kaşındaki nakşın kemalini insanın vücudunda nakşetti, ta ki insan her an o nakşı görsün ve nakkaşı bilsin. (C.1.s.80)

İnsan; araştıran, düşünen, öğrenen ve eşyanın hakikatini bilme potansiyeliyle donatılmış ve en önemlisi irade sahibi bir varlık olarak diğer yaratılanlardan üstün kılınmış bir varlıktır. Onun bu üstünlüğünü Keykâvus b. İskender şöyle ifade eder:

Geldik imdi, nesin deyince dersin ki insanım, bana yararlı ve zararlı olacak şeyi görünce bilirim, buna marifet derler, hayvan da insanla bu marifette ortaktır. Çünkü o da kendinin yemini, yavrusunu ve yararı ve zararı dokunacak şeyi bilir. Ama insanın ilmi hayvandan artık olunca her şeyin niteliğini bildi, oysa hayvanı görmez misin ki zararlı yeri bilir ama ne olduğunu insan gibi araştıramaz. (C.2.s.156)

5.1.1.3. İnsanın Özü

İnsanoğlu Allah tarafından varlıkların en şerefliisi olarak yaratılmıştır. Bu onu diğer canlılardan hem üstün hem de daha değerli kılmıştır. Onu daha değerli kılan şey onun diğer

canlılardan farklı olarak seçme iradesine sahip olmasıdır. Hiçbir canlı yoktur ki insan gibi seçme iradesine sahip olsun. İnsana verilen bu üstünlük, onun hem iyiyi hem de kötüyü seçme özgürlüğünü üzerinde taşımasına karşılıktır. Bu seçim, insanı dünya hayatında hep ikisinden birisini seçmesine, tercih etmesine yönelmiştir.

İnsan, kâinatın özü ve özetidir. Her şey insanda gizli olduğuna göre insanın kendini iyi bilmesi ve tanıması gerekmektedir. İnsan kendinde saklı olan zaafı ve meziyetleri tanıdığı sürece sorumluluklarını da bilecek ve seçimlerini buna uygun yapacaktır. İyiyi ve iyi şeyleri seçmesi onu özünde sadık kalmaya, kötüyü ve kötü şeyleri seçmesi onun özünden sapmasına neden olacaktır. İnsanın özünü kaybetmesi demek, insanın kendi değerini kendi eliyle değersizleştirmesi demektir. Bir şeyi yapmak ya da yapmamak arasındaki tercihi hep kötüden yana kullanan insan yaratılış amacını unutmuş, yoldan çıkmış demektir.

Allahutaala, insana kendinden üflemeyle onun değerini artırdı. İnsana kendinden bir şeyler kattı. “Hani Rabbin meleklere ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin’ demişti.” (Hicr Suresi, 28,29)

Keykâvus da insanı bir mecmuaya benzetmiş. Cihandaki tüm canlıların özelliklerinin insanda toplandığını ifade etmiştir.

Hikmet budur ki ulu Tanrı halkın vücudunu bir mecmua gibi düzmüştür. Türü türü nesnelere cihanda ayrı ayrı görürsün, o, bütün ayrı ayrı gördüğün türü türü nesnelere bir bir getirdi, insanın vücudunda topladı. Ona âlem-i külli ya da âlem-i cüzi dersin doğru olur. Görmez misin dış dünyada her ne varsa insanın vücudunda da vardır. (C.2.s.140)

İnsandan beklenen kendini kaybetmemesi, yaratılışın özüne uygun hareket etmesi, yanlışa saptığı zaman tövbe edip özüne dönmesidir. Etrafındaki olumsuzlukları örnek almaması, insanlığı utandırmamasıdır.

Sonra sakın kendini kaybetme, bir yerde ko, sen seni ki istediğin zaman seni (kendini) bulasın, yani yaradılışın iyiyken, yaramazların yaradılışına girme, böyle olunca özünü kaybetmiş olursun. Önceden sen seni nerede gösterdinse yine oradan görün, yani yine seni o görünüşte görsünler, ta ki utanmayasın. Kendini nerede korsan yine orada iste, ta ki özünü bulasın. (C.1.s.108)

5.1.1.4. İnsan Sözde Saklıdır

“İnsanı insan yapan değerlerin başında bulunan, onun ruh ve beden karışımında en önemli niteliğini ortaya koyan konuşma” (Temizyürek, 2013: 200) insanın dış dünyaya açılan penceresidir. İnsan, konuştuğu, kendini ifade ettiği zaman tanınır. Hamann’ın “Konuş ki seni görebileyim.” sözü insanın iç dünyası ile dış dünyasının buluştuğu noktadır. Bu noktada söyleyeceklerimiz memnunluk oluşturabileceği gibi pişmanlıklarımızı da artırabilir.

“Nerede ne söylemesi gerektiğini bilen, sözünü söylemeden önce beyinde kelimeleri ve cümleleri pişirip taşıran, teraziye koyan, hesaplayan bir kimsenin söylediği sözler yüzünü ağartır, insanlar üzerinde etkiler uyandırır. Tersine ağzına geleni söyleyen, dilini beyninin

emrine vermeyen, tutarsız ve düşüncesizce konuşan kimsenin yüzü kararır, söylediği sözler ona karşı olan saygı ve sevginin azalmasına neden olur.” (Emiroğlu, 2010: 322)

Ne söylediğini bilen, ağzından çıkanı kulağı duyan, sözünü tartıya koyup da tartan kişi sonunda değerinden bir şey kaybetmeyecektir. Yunus’un “Sözünü pişirip diyenin / Yüzünü ağ ede bir söz” ifadesiyle söz, sahibini utandırmayacak yüzünü ak edecektir. İnsanın içinin yansımaları konuşmasıyla açığa çıkar. Eskilerin ifadesiyle destide ne varsa dışına o sızar. Bu nedenle insan özüne uygun olarak iyi niyetli olmalı, konuşmaları ve davranışları incitici olmamalıdır.

“Ağızdaki dil nedir? Hüner ve marifet sahibinin hazinesinin kapısının anahtarıdır. Kapı kapalı olursa kim ne bilecek ki, içeride kuyumcu, cevahir mi, yoksa hırdavatçı mı?” (Necefzade, 2000: 23) Dil, insanı ele veren bir anahtardır. Ya da Keykâvus’un ifadesiyle dil, perdedir. Perde yırtıldığı zaman, arkasında kimin olduğu, görünenin özelliği, sırrı ortaya çıkmış olacaktır. Keykâvus, bu noktaya dikkat çekerek dilin ve sözün öneminden bahseder:

Ondan sonra ey ciğerköşem, söylediğim bu dört sözün her birinin iki yüzü vardır, yani iki ibareyle söylenir: Birisi güzel ve birisi çirkin. Ne zaman halka söz arzetsen, güzel yüzüyle arzeye, güzel ibareyle göster, ta ki sözün makbul olsun, halk senin sözde ne mertebede, ne derecede olduğunu bilsin, çünkü ulular akıllı kişileri sözünden anlarlar. Ancak bu demek değil ki, söz insandan bilinir, yani bir kişi makbul düşen bir söz söyledi, bildiler ki o söyleyen insandır; ama bir kişi ucu bucağı belirmeyen bir söz söyledi, o halde bilirler ki o söyleyen insandır. Yalnız bu sözün nasıl bir söz olduğu bilinmez (anlaşılmaz). (İşte) onun için söz insanda gizli değil, insan sözde gizlidir. Nitekim müminlerin emiri Ali buyurur ki, “elmer’ü mahbûûn tahte lisânihi” yani kişi dili altında gizlidir. İmdi dili altında demesinden murat söz altında gizlidir demektir, yoksa dili olmayan hiç bir canlı yoktur. Ama hayvan konuşmadığı için bilinir ki hayvandır, ancak insan konuşmasa bilinmez ki insandır. Çünkü söz insana perdedir, ne zaman konuşursa perde yırtılır, içindeki aşikâr olur: Kişi midir, yoksa değil mi? (C.1.s.133)

5.1.1.5. En İyi Azık: Günahtan Sakınmaktır.

Bu dünya hayatında hepimiz birer yolcuyuz. Dünya bizi yaratıcıya götüren bir binektir. Mademki bu yol ve yolculuk bir gün bitecek ve bu binek altımızdan kayacak, o zaman bu yolculukta iyiliklere sarılmak, kötülüklerden ve günahtan sakınmak gerek. İnsan bu dünya hayatında çok cepli olarak hayat sürerken cepsiz olarak bu dünyayı terk edecektir. Bu nedenle öbür dünyaya bir şey götürmek için bu dünyada cebini iyiliklerle doldurmalı ki öldükten sonra yanında bunlarla huzura varmalıdır. Kabusname’de bu durum şöyle anlatılır:

İmdi bilmiş ol ki hepimiz sefer direzesine¹ hazırlanmışız, sefer direzesinin üstünde yürürüz. Yani dokuyucu direzesi ipliktir, sefer direzesi yoldur. Mademki yol üstündeyiz, öyleyse bu yola giren kişiye iyi işten özge azık götürmek olmaz. O yolun azığı iyi iştir. Nitekim ulu Tanrı buyurur ki, azıklanın, doğrusu en iyi azık günahtan sakınmaktır. (C.2.s.14)

¹Sefer Direzesi: Uzun, uzak (yol).

Günah kavramı dini bir terimdir. İslam'î literatürde zıddı sevaptır. Günah, insanı cennetten uzaklaştırırken, sevap cennete yaklaştırmaktadır. Günah ve sevap gündelik hayatta kullandığımız iyilik ve kötülük kavramlarının yerine kullanılır. İnsanı, günah işleyen bir varlık olarak da tarif edebiliriz. Hangi açıdan bakarsak bakalım, insan yaratılışın amacına uygun olarak iyilik etmek, günah işlememek için mücadele etmelidir. Öbür âleme göç ettiğinde yanında götürebileceği en iyi azığın iyilikler olduğunun bilincinde olarak yaşamını sürdürmelidir. Keykâvus, buna uygun bir hikâyeyle durumu özetler:

HİKÂYE: *Öyle işittim ki, Zülkarneyn alemi dolaşıp buyruğu altına aldıktan sonra, geri dönüp evine gelmeğe niyetlendi. Damgan'a geldiği sırada Tanrının emriyle öldü. Ölürken vasiyet etti.*

- *Beni tabuta koyun sonra tabutun yan tarafını delin, bir elimi dışarı çıkarın ve avucumu açın. Nereye iletirseniz halk görsün ve bilsin ki gerçi bütün cihanı zaptetdim, ama öldüğüm zaman işte eli boş giderim. Anama da söyleyin, eğer ruhumun ondan hoşnut olmasını dilerse benim için kaygı çekmesin. Eğer kaygı çekecekse bari iki kişi bulmadıkça çekmesin: Biri o ola ki sevgili bir kimsesi ölmemiş olsun, biri de o ola ki hiç ölmesin.*

5.1.1.6. En Güzel Av: İyilik

İyi, “İnsan iradesinin akla dayalı bir seçim sonucunda değer verdiği, ihtiyaçlarımızı karşılayan, özlemlerimize uygun düşen şey. Kendimizi bir insan varlığı olarak tam anlamıyla gerçekleştirmemize hizmet eden, ait olduğumuz topluluk için yararlı ve değerli olan şey.” (Cevizci, 2000: 523)

“İyilik, yaşadığımız hayata anlam veren ve bize insanlığımızın değerini anlatan bir davranıştır.” (Şener, 1997: 146)

Peygamberimiz bir hadislerinde “İyilik ahlak güzelliğidir. Kötülük ise insanın içerisine huzursuzluk (şüphe) veren ve başkalarının bilmelerini istemediğin şeylerdir.” (Hatiboğlu, 1991: 121) buyurarak iyiliğin insanın ahlakını güzelleştirmesi işi olduğunu ifade etmiştir.

İyilik, yaptığımız ya da yapmadığımız zaman huzur bulduğumuz; kötülük ise yaptığımız veya yapmadığımız zaman sıkıntı içinde olduğumuz bir durumdur. Bu durumda insanın hareket ve davranışları, iyiyi ya da kötüyü yakalamaya yönelik eylemler olacaktır.

Keykâvus da iyi kişileri, yaptıkları iyilikleri hem bu dünyada hem de ahirette harcamak için biriktiren, geleceğini düşünerek avını yakalayıp zamanı gelince yiyen aslana; kötü kişileri de geleceğini düşünmeyen, nefsinin düşünen hemen avını yiyen ite benzetmiştir.

Bu dünyada iyi kişiler aslan gibidir, kötü kişiler ite benzer, çünkü it ne avlarsa avladığı yerde yer, arslan avını kendi yerine götürür, sonra yer. Bunun anlamı budur ki it nefsinin tutsağıdır, ne avlarsa burada yer ve arslan akıl sahibidir, burada ne avlarsa o âleme tutar götürür. (C.1.s.77)

İnsan bu dünyada bir avcı gibidir. Avcı nasıl avını sürekli gözetirse insanda sürekli iyilik yapmak için fırsatları gözetlemelidir. İyilik Kabusname’de ibadet olarak vurgulanmıştır. İbadet yolunu tutanların misali ateşe; kötülük yolunu tutanların misali suya benzetilmiştir.

İmdi ey oğul gayret et ki, senin avın iyilik olsun, o cihanda gerek olur. İyilikten murad, Tanrı'nın ibadetidir, kul için ibadetten daha iyi av yoktur. Çünkü ibadet yoluna gidenlerin misali, ateşe benzer, ateşi ne denli alçak yerde yaksalar alevi ve himmeti yücelmek yolundadır. İbadet yoluna varmayanların misali, suya benzer, suyu ne denli yukarı kaldırırsan kaldır, o aşağı düşer. (C.1.s.78)

İyilik, insanın kalbini yumuşatır, insanları birbirine yaklaştırır. Yapılan iyilikler düşmanın gönlünde yumuşama, anlayış oluşturur.

Dostun ve düşmanın kimdir, bil, iyi, kötü deme iyilik et dostuna da düşmanına da. Çünkü iyilikle çok düşmanlar dost olmuştur. (C.2.s.88)

İnsan, gücünün yettiğinde iyilik yapmalı. İyilikte yarışmalıdır. Yapılan iyilikler başa kakılmamalı ya da karşılık beklenmeden yapılmalı ki boşa gitmesin. Amaç her zaman için Allah’ın rızasını kazanmak olmalıdır.

İmdi ey ciğerköşem, gücünün yettiğinde iyilikten yana ne denli zahmet çekersen çek, zararı yok, çünkü sonu rahattır. Öyleyse iyilik yapmakta ve karşılığını beklemekte dinlenmemek gerek, amacı elde edinceye kadar. (C.1.s.113)

Eğitimde başarı, sadece bilgiyi kazanan bireylerle değil, bunun yanında iyilik ve güzellikleri üzerinde taşıyan bireyler yetiştirmekle sağlanabilir. Peygamberimiz, “İnsanların en hayırlısı insanlara en çok faydası olanıdır” diyerek hayırlı toplumların iyi insanlardan oluşacağını bildirmiştir.

Senden başkasına yarar dokunmasını ululuğunun sermayesi ve haşmetinin süsü bil, elinden geldiğinde halktan iyiliğini esirgemeyesin, nimetin yararı budur. Ancak, bu anlamda şeriat beyi Muhammed Mustafa aleyhisselam buyurur ki, hayrû'n-nâsi men yenfeü'n-nâse ve şerrû'n-nâsi men yedür-rû'n-nâse, yani halkın hayırlı ve iyisi odur ki halka yararı dokunur, halkın şerlisi ve kötüsü odur ki halka zararı dokunur.

Her işimizde iyilik ve güzellik esas olmalıdır. İyilik yapamıyorsak bile en azından kötülük yapmayacak, başkalarına zarar vermeyecek seviyeye ulaşmalıyız. Ya iyilik eden ya da iyiliğe yönelten kişiler olmalıyız. Başkalarına zararı olmayanları pasif iyi, başkalarına iyilik edenleri aktif iyi olarak nitelendirebiliriz. Kabusname’de bu duruma atıfta bulunulur.

Eğer halka iyilik edemezsen bari kötülük de etme, hem dünyanın artsın, hem de ahiretin. (C.2.s.158)

Ama iyiliği, layık olandan sakınma. Eğer iyilik etmek büsbütün elinden gelmezse, bari halkı iyiliğe kılavuzla, demişlerdir ki, ed-dallü ale'l-hayri ke-failihi, yani bir kişi bir kişiyi hayra kılavuzlarsa, o hayreden gibidir kılavuzlayan da. Şöyle bilmiş ol ki iyilik eden ve iyiliğe

kılavuzlayan iki kardeş gibidir, zamane ehli bunların kardeşlik andını bozamaz, işte iyilik edenle kılavuzlayanın iyiliği de böyle sağlamdır. (C.1.s.109)

Yapılan iyilikler unutulmamalı, başa kakılmamalıdır. Kimseye zararımız ve azarımız dokunmamalıdır.

İmdi iyilerin işini inkâr edici olma ve (onların) iyiliğini unutma. Senden bir şey umana sitem edip benden bir şeyler umuyorsun diyerek başına kakma, çünkü senden umudu olana sitem etmek ben de umucuyum demek olur, böylesi himmetsizlik olur. Ondan sonra iyi huyu ve (iyi) kişiliği meslek edin, yaramaz huylardan irak ol. Kimseye zararın ve azarın değmesin, zarar verici olmak iyi değildir, çünkü zarardan eksiklik doğar ve eksiklikten şerefsizlik. Öyleyse halk içinde şerefsiz olmak iyi değildir. (C.1.s.121)

“Değerler, amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır. Ya da toplumsal olarak arzu ettiğimiz şeyler hakkında paylaşılan soyut fikirlerdir. Sonuçta değerler bize iyi, kötü, güzel, çirkin, ahlaki ve gayri ahlaki şeyler hakkında ölçütler sunar.” (Bozkurt, 2008: 93)

Kabusname’de de kötü işe kılavuzlama, kötü işe yol gösterme men edilmiştir. Kim bir kötülüğü öğretmek veya kötülüğe kılavuz olmak isterse, o işi yapmış gibidir.

Sonra kimseyi kötü öğretme, yani kötü işe kılavuzlama, çünkü sen kılavuzlarsın, o işler, öyleyse, gerçekte o işin temelini sen atmış olursun. (C.1.s.123)

Eğer halkın iyisi olmayı diliyorsan varını halktan esirgeme. (C.1.s.147)

Yapılan bir iyilik ya da kötülük, er ya da geç karşılığını bulacaktır. Kalbimizin ibresi hep iyiliği göstermeli ve iyiliğe kılavuzlamalıdır. Yapılan iyilikler ya da kötülükler, ya bu dünyada ya da öbür âlemde karşılığını bulacaktır. Bu durumun farkında olan bir kişinin durumu Kabusname’de şöyle anlatılır:

HİKÂYE: *İşittim, şöyle rivayet ettiler ki, Bağdad şehrinde halife emirülmüminin Mütevekkil’di. Tanrı ondan razı olsun, bir kulu vardı, dileğine kavuşmuş ve çok talihli, devlet ehlinin edep babında ne hüneri varsa hepsini öğrenmişti, adına Fetih derlerdi. Halifeye edebini ve kulluğunu o kadar beğendirmişti ki, halife Mütevekkil, onu oğul edinmişti ve belki de oğlundan sevgili tutardı.*

Takdir şöyle düştü ki Fetih dediğimiz bu kul yüzmeye heves etti. Halife bundan haberdar olunca, buyurdu, gemiciler geldiler, Fetih’e yüzme öğretmeye başladılar. Kısa bir sürede öğrendi, ama henüz küçük bir çocuktuktu, iyi yüzemiyordu ama oğlanlık yaradılışından kuvvetlice yüzerim sanıyordu. Bir gün kendi başına, ustasız, su kenarına geldi soyundu, Şat ırmağına girdi. Su sert akıyordu. Fetih çabalayıp durdu ki kenara çıka, başaramadı. Gördü ki su sert akar direktmek olmaz, çaresiz suyun akarınca kendini bıraktı, dik aşağı revan oldu. Su, bunu şehirden oldukça aşağıya, kıyıya götürdü, bir ilgin ağacına yapıştı, durdu, ancak orası yar idi, yukarı çıkamadı. Hem o yer insan gelecek yer değildi, sersemlemişken baktı, yarda bir delik gördü, su oymuştu, o deliğin içine girdi oturdu, düşündü ki, sonu ne olacaktır? Hele şimdi can korkusundan kurtuldum, dedi, orada kaldı.

Beri yanda su kenarında duran kimseler, Fetih'i oynar sanıyorlardı. Ne zaman gördüler ki gözden kayboldu, seğirttiler su kenarınca çok aradılar. Ne olduğunu bilemediler. Hemen boğuldu diyerek geri döndüler. Halife Mütevekkil'e haber verdiler, Fetih suda boğuldu, siz çok yaşayın, dediler.

Halife bunu işittiği anda, ah eyledi, tahtından aşağı indi, kendini toprağa vurdu, çok ağladı, yas tuttu. Yedi güne değin ağladı. Sonra istedi ki onun ölüsünü buldura, gördüğü zaman ateşi biraz sakin ola. Gemiciler ve dalgıçlar getirtti ve dedi ki:

- Her kim Fetih'in ölüsünü bulup getirirse on bin altın veririm.

Hemen gemiciler gemilerine bindiler, suyun aşağısına doğru aramaya başladılar, ansızın bunlardan birisi o yara yaklaştı, gördü ki Fetih bir delikte sağ ve esen oturur. Bunu kimseye söylemeden gemisini çevirdi suyun yukarısına, halifeye geldi ve dedi;

- Ya emirülmüminin, Fetih'in ölüsünü bulana bin altın adadınız diri olduğunu muştulayana ne verirsiniz?

Halife dedi,

- Beş bin altın veririm.

Der demez hemen gitti, Fetih'i getirdi. Halife Fetih'i sağ ve eser gördü, çok sevindi şükretti ve dediğini hemen verdi gemiciye.

Ondan sonra vezirine buyurdu halife ki:

- Var hazine kapısını aç, ne ki vardır, ikiye böl, yarısını sadaka olarak üleştir, sonra yiyecek getirin, Fetih'im yedi gündür yiyecek yememiştir, dedi.

Fetih,

- Ya emirülmüminin, dedi ben aç değilim.

Halife,

- Öyleyse Dicle; ırmağının suyunu yedin.

Fetih,

- Yok ya emirülmüminin, dedi, ama benim o yarda oturduğum bu yedi gün, her gün bir sofraya içinde yirmi kadar tandır ekmeği gelirdi. Önümden geçirdi, ben (o sofrayı) kavrayıp tutar, tandır ekmeğinden birini, ikisini alırdım, bu yedi gün içinde geçimim ondandı.

Halife:

- Acaba kim bırakır o ekmeği suya? diye sordu.

Fetih:

- Kimin bıraktığını, bilmiyorum diye cevap verdi. Yalnız her bir tandır ekmeğinin üzerinde, Muhammed ibn el-Hasan el-İskaf diye yazılıydı.

Halife dedi:

- Tez tellal çağırtın şehirde, her kim ise gelsin.

Tellal çağırttı, o kişi geldi ve dedi:

- Tabak ile ekmeği su aşağı salıveren benim. Adım ayakkabıcı Hasan Muhammed'dir.

Halife Mütevekkil sordu:

- Nişanın nedir?

Ayakkabıcı,

- Her bir tandır ekmeğinde benim adım yazılıdır dedi."

Halife,

- Malum oldu ki o ekmeği suya atan senmişsin.

Ama sen bu ekmeği ne zamandan beri suya atıyorsun, dedi.

Muhammed b. Hasan,

- Bir yıl var, diye cevap verdi.

Halife,

- Senin bu işten amacın neydi?

O kişi dedi,

- Ya emirülmüminin, ben bir kez işittim birisinden, “İyiliği yap, suya bırak, bir gün sana karşı gelir” derdi. Ben onun söylediğini denemek için yaptım bu işi, bakalım suya ettiğim iyilikten bana da nesne gelir mi, dedim.

Halife,

- O sudan sana hoş iyilik karşılığı oldu, derviş, dedi. Hemen Bağdad'ın kapısının önünde, beş parça köyü ona mülklüğe verdiler. Beratını aldı, eviyle o köylere vardı, yerleşti. İyiliği yüzünden yoksulluktan kurtuldu, varlıklı oldu. Henüz onun Bağdad şehrinde oğlu ve çocukları vardır.

Ey oğul, ben halife El-Kaim Billah zamanında hacca giderken Bağdad'a ulaştığımda bu hikâyeyi yaşlılardan işittim. Hem de o ayakkabıcı Muhammed b. Hasan'ın oğlunu ve çocuklarını gösterdiler, gördüm.

Kendini ve rabbini bilen bir birey kâinattaki yerini bilince, kulluğunun gereği olarak yaratıcısının kendinden istediği şeyleri uygulamak için çalışacak. Yaratılmış her şeyin geçici olduğunu bilecek ve sonsuz hayatta rahat olmak için bu dünya tarlasını iyiliklerle ekecek. Yapılan iyiliklerin karşılığının olduğunu bilen bir birey bu ölümlü dünyada ölümsüz dünya için çalışacak. Keykâvus oğluna nasihat ederken insanı bir avcıya benzetir ve bu dünya hayatında avlanacak o kadar çok şey var ki sen iyilikleri avla diye öğütte bulunur.

Öyle çalış ki bu dünyada bir azık hazırlayasın, o yola da yararı olsun, çünkü bu dünya öteki dünyanın ekinliğidir. Öyle kendini ver ki senin yerine başka biri ekmesin, çünkü başkasının ektiğinden senin yararın olmayacak. (C.1.s.77)

Bu ölümlü dünyayı o ölümsüz dünyaya değiştirmek ardınca ol. (C.1.s.77)

İmdi ey oğul gayret et ki, senin avın iyilik olsun, o cihanda gerek olur. İyilikten murad, Tanrı'nın ibadetidir, kul için ibadetten daha iyi av yoktur. Çünkü ibadet yoluna gidenlerin misali, ateşe benzer, ateşi ne denli alçak yerde yaksalar alevi ve himmeti yücelmek yolundadır. İbadet yoluna varmayanların misali, suya benzer, suyu ne denli yukarı kaldırırsan kaldır, o aşağı düşer. İmdi ey oğul ibadeti üzerine boyun borcu bil, ta ki alevin daima yücelmekte olsun. (C.1.s.78)

Nefsin dolayısıyla insanın eğitilmesi, nefsin kontrol altına alınabilmesi, iradesine sahip olabilmesi, insanın geleceğini belirlemede etkili olacak, hayata ve evrene anlam kazandıracaktır. İnsan hangi şart ve halde olursa olsun iyi insan olma yolculuğunu sürdürmeli tercihleri hep bu yönde olmalıdır.

Sonra ey ciğerköşem, birkaç iyi iş vardır, kişi onları huy edinip sürdürürse hem insanların katında, hem de Tanrı katında itibar görür: İlim, edep, alçak- gönüllülük, zahitlik, doğruluk, sözde ve fiilde dini arı tutma, etek arılığı, yani namusluluk, halkı incitmemek, halkın

güçlüğünü götürmek. Bunların hepsinin sermayesi hayâdır. Nitekim Tanrı'nın elçisi buyurur: el-hayaü mine'l-iman, ne zaman hayâ varsa iman da var. Ne zaman iman var, o iyi işlerin hepsi de olur. (C.1.s.119)

İmdi ey oğul, hangi sıfatta olursan olasin önünü gözetici, yani ileriye gören olmaya çalış, civanmertlikle kardeş olup iyi ad elde et, ta ki âlem halkının seçkinlerinden olasin. Arkadaş olduğun her tayfaya karşı güvenilir ol, hain olma, gözünü, elini ve dilini haram gözlemekten, harama el uzatmaktan ve yalan söylemekten bağlı tut. Evinin kapısını, sofranın bağını ve kesenin ağzını dostuna ve düşmanına açık tut. Senin civanmertliğine güvenen bir kişi ulu düşmanın olsa da mademki özünü sana teslim etti, sen de onun için canla başla çalış, önce yaptığı düşmanlığın intikamını almağa uğraşma, çünkü civanmertlik şartında yoktur. (C.2.s.157-158)

5.1.1.7. İnsan ve Nefis

“Tasavvuf felsefesinde insan ruhu ulvi bir âlemden yaşadığımız şehâdet (görünen) veya oluş ve dağılıp (kevn ve fesad) âlemine düşmüştür. İnsan, nefsinin eğilimleri sebebiyle, içinde olması gerektiği makamdan aşağılara düşmüş, böylece asli hüviyetini kaybetmiştir. Tasavvufun gayesi insanı önce kendisi hakkında şuur sahibi yapmak, sonra onu (nefsini) bulunması gerektiği makama yükseltmektir. Buna ilaveten, insanın ruhi hayatının şiddetli bir tarzda temasını kolaylaştırmak veya buna imkân hazırlamaktır. Derece derece yükselerek kendi iç hayatına yönelen nefis, Kur'an'ı Kerim'in “cennetime gir” hitabına mazhar oluncaya kadar ahlakî manada bir tekâmül geçirir. Gaybî tabir edilen tecelliler onu hem sıfat, hem de hareket açısından değiştirirler. Nefis “emmare” olarak girdiği bu hayatın sonunda “kâmile sıfatına ulaşır. Böylece, insanın tabiatı değil, fakat insanın fikri, ahlâkı ve davranışı değişir. Hayatın bu yeni dönemi, nefsin kademe kademe kazandığı yeni sıfatlarla renklenir. Hayat tarzı, düşünce ve davranış olarak yeni bir yön takip eder. Tecelliler ve temaşa, düşünce, bir-takım sırlarla donattıkları nefsi müşahhas örnek (numune-i misal) hâline getirirler.

Böylece nefiste, (dolayısıyla insanda) bir iyileşme ve güzelleşme görülür. Bu iyilik ve güzellik içten dışa nüfuz ve tesir ederek düşüncede olduğu kadar davranışta da kendini gösterir.” (Altıntaş, 1991: 45)

Nefsi iki unsurdan oluşan bir bütün olarak gören Keykâvus, ruhânî nefsin iyilikleri fısıldadığını, nefsanî nefsin ise delilik, bilgisizlik, sertlik, yalan, bozgunculuk ve kibir gibi sıfatları fısıldadığını bildirir. Olgun insan, nefsin negatif yüzünü terbiye etmek, nefsin arzularına uymamak için gayret göstermelidir.

Nefis bir tertiptir, iki bölükten oluşmuştur, bir bölüğü ruhani (içle ilgili), bir bölüğü nefsanî (dışla ilgili). O ki ruhanidir, akıl, ilim, yumuşak huyluluk, doğruluk, alçak gönüllülük ve günahattan sakınmadır. O ki nefsanîdir, delilik, bilgisizlik, sertlik, yalan, bozgunculuk ve burnu büyüklüktür. (C.1.s.94)

Pişman olmak istemeyen kişi, nefsin arzu ve isteklerine boyun eğmemeli, nefsin dizginlerini hep elinde tutmalıdır. Nefis, daha çok insanın arzularına hitap eder. İlk planda

insanın hoşuna giden bu durum, neticesinde insanı pişmanlıkla baş başa bırakır. Bu durumu tecrübe eden Keykâvus, aşağıdaki öğüdü telkin etmiştir.

Pişmanlıktan uzak olmayı diliyorsan gönül arzusunu iş edinme. (C.1.s.146)

5.1.1.8. Ey Genç, Ölüm Var, Allah'ı Unutma!

“Ölüm realitesi, üzerinde felsefi pasajlar oluşturulan bir olgu olarak değil, dünyanın sonunu, Allah'ın sözlerinin hak olduğunu, dünya dışında ebedi bir hayatın varlığını ortaya koyan, ömür sermayeni iyi kullan şeklinde uyarılarda bulunan sessiz bir vaiz olarak verilir.” (Emiroğlu, 2010: 267)

“İçinde sonsuzlukla ebediliği yaşattığımız şu bir günlük imtihanda sevinç, ümit, hayal, hasret, iffet, aşk ve zafer gibi, içimizdeki hayvanı hayrette bırakan muhteşem ruhsal yapımızla birlikte yok olacağımıza inanmanın azabı müthiştir. Bütün bu kayıpların bir karşılığı olmadığını düşünmek aklın ve adaletin ölçülerine sığmıyor. Gençlik, hikmet, hülya ve sevdâ gibi sonsuzluk hazinelerini yüklenen insanın bütün bunlarla birlikte yokluğa gömüleceğini düşünmek, akli bir çelişikliğe düşürüyor. Herhalde ölüm, kendinde bir sırrı saklamaktadır. Hiçten her şeyin çıkmayışı gibi, her şeyden de hiçbir çıkmayacağını anlamak güç olmasa gerek. Herhalde ölüm, sonsuz dileklerle yüklü hayat kervanının ebediliğe açılan kapısıdır. Hem o kutsal kapıdır. O kapıdan geçmesek dünya zindanının azaplarıyla işkencelerine dayanamazdık. Ruha musallat olan kirlerden temizlenmek ve hayat ekmeğinin en sevimli atığı olan gaflet uykusundan uyanmak için de bu kutsal kapıdan zafer alayı ile geçmemiz gerekiyor.” (Topçu, 1998: 44,45)

Ölümü bir yıkım olmaktan kurtarıp, Mevlana gibi, ölümü bir zafer havası içinde, “dügün gecesi” kıvamında nasıl karşılamalıdır? Bu, gerçekten zor bir meseledir. Bunu ancak hayattayken ölümün farkında olanlar, ölümü yanında gezdirenler başaracaktır. Hayatı bir imtihan olarak bilip, dünyadayken ahiret torbalarına azık toplayanlar, bunlar ölümü, zafer havası içinde karşılayabileceklerdir. Bu anlayışla hareketlerini ve davranışlarını şekillendirenler, bu dünyayı, yaşanması bir yer yaparlar. Bunun aksi bir durum olan ölüm ve ahiret inancı olmayan bir kişi için ise, değerlerden söz etmek abesle iştigaldir.

Gençler ya da insanlar yapmış oldukları davranışlarda Allah yokmuş gibi davranmamalıdır. Çünkü bu hayat gelip geçicidir. Gençler, önümde yaşayacağım çok ömür var dememelidirler. Ölümün kime ne zaman geleceği bilinmez. Ölüm genç yaşlı dinlemez. Akıllı insan ölmeden önce kendini hesaba çeken, her yatışında vicdan mahkemesini kurup kendini denetim altında tutan kişidir. Bu noktada Kabusname’de uyarıcı nasihatler verilir.

Ey oğul, gençlikte, ne olursa olsun, Tanrı'yı unutma ve ölümden emin olma, çünkü ölüm gelince genç ya da koca demez. (C.1.s.149)

İmdi ey oğul, gafil olma ve gençliğine güvenme, ne halde olursan ol, ulu Tanrı'yı unutma, yani ibadette de olsan günahta da olsan ulu Tanrı'yı ana dur, çünkü ibadetle Tanrı'yı anarsan ibadette daha güçlü olursun, eğer günahta anarsan umuttur ki Tanrı'yı andığın için o

günahtan bağışlanasın. Öyleyse her an Tanrı'yı ana dur ve bağışlanmayı dileye dur. (C.1.s.150)

Yaratılan her varlık ölümlüdür. Etrafımızda her gün onlarca ölüm haberleri duyuyoruz ya da görüyoruz. Bizlere dokunmadığı sürece fazla etkilenmiyoruz. Fakat bu sevimsiz misafir bir gün bizi de ziyaret edecektir. Başkasına dokunan ölüm, hikâyedeki terzi misali bir gün bizi de ziyaret edecektir. Bu noktada ölüme hazırlıklı olmak gerekmektedir.

HİKÂYE: *Şöyle rivayet ederler ki Bağdat'ta bir terzi vardı, Meşhetler'e açılan kapıda bir dükkân tutmuştu, bir bardağı da dükkânındaki bir miha asa komuştu, ne zaman bir ölü geçse yerden bir taş alır o bardağa bırakırdı. Ayda bir de bardağı boşaltır, taşları sayardı. Bilirdi ki o ay Bağdat'tan ne kadar ölü çıkmıştır. Bardağı boşaldıkça yine asardı, bir aya kadar her bir ölü geçtikçe bir taş bırakırdı ve aybaşında yine bardağı boşaltırdı, o ay da kaç ölü çıktığını yine bilirdi. Bu terzi bunu sürekli olarak sanat edinmişti. Ta ki bir gün bu terzinin de eceli geldi, öldü birinin bu terziye işi düştü, geldi ki işini bitirsin. Baktı ki terzinin dükkânı kapanmış. Terzinin nereye gittiğini komşusundan sordu. Komşusu dedi ki:*

-Terzi de bardağa girdi, yani her ölü geçtikçe bardağa bir taş bırakırdı, zaman onun da taşını bardağa bıraktı.

5.1.1.9. Din İlminin Değeri

Keykâvus'a göre din ilmi ilimlerin en üstünüdür. Bunun nedenini de ilahî olmasına bağlamaktadır. Bu noktada ilmi, dini ve dünyevi diye ayırmak Keykâvus'a göre yanlıştır. Hangi ilmi öğrenirsen öğren, gücünün yettiğince dinini öğrenmeye çalış. Bu, hem bu dünyanın hem de ahiretinin kurtulmasına vesile olacaktır.

Dinin insanlar arasında birleştirici rolü vardır. Toplumlari birbirine bağlayan, çözülmeyi önleyen ve kültürel bağları kuvvetlendiren, davranışlarımızı şekillendiren din, sunduğu öğreti ve inanç ilkeleri ile kabuller dünyamızın vazgeçilmez değerleridir. İnsanın hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutlu olması için kurallar koyan ve insanın bu kurallara uymasını isteyen yapısıyla, iyi ve ahlaklı bireyler yetiştirmek için değerler manzumesi sunan ilahi bir yapısı vardır. Bu ilahi yapısı din ilminin de önemini sağlamaktadır.

Ama bütün ilimlerde din ilminden ulu ilim yoktur, büyük ilim din ilmidir. Bu din kökü birlik olan bir ağaçtır, dalları şeriattır ve bunları birbirinden ayıran dünya menfaatidir. Çünkü birlik bir ağaçtır, kökü ulu Tanrıdır, dalı Resul'dür, yaprakları müminlerdir, çiçeği müminlerin iyi davranışlarıdır ve yemişi o davranışların sevabıdır. İmdi ey oğul, sen de gücünün yettiğince din ilmine çalış, din ilmini bilenlerin yöresinde dolaş, ta ki hem dünyayı elde edesin, hem de ahireti ele geçiresin. Tanrı yardım ederse önce din ilmine yapış, çünkü o gövdedir, kalanı daldır. Gövdesiz dal istemek sapıklık nişanıdır. (C.2.s.27)

5.1.1.10. Haramdan Sakınmak

Bütün dinlerde ve ahlak sistemlerinde yasaklar, günahlar, tasvip edilmeyen işler ve davranışlar vardır. Yasaklar konulurken hep insanlığın saadeti ve huzuru ve insanlar arası düzen esas alınmıştır. İslam'da yasaklar, yapılmaması gereken, insanın zararına olduğu

düşünülen sınırlardır. Müslüman kişi bu sınırlara girmeyerek dünya ve ahiret saadetini kazanmaya çalışmalıdır.

Allah, bu dünya hayatında emirler ve yasaklar koymuş, insanın da bu emir ve yasaklara uyarak hem bu dünyasını hem de öbür dünyasını mamur etmesini istemiştir. Bunun yanında Allah (c.c.), bu dünya hayatının nimetlerinden yararlanılmasını, bu dünyadan da insanın nasibini almasını öğütlemiştir.

Haram ve helaller konulurken toplumsal ve kişisel yarar öncelenmiştir. Toplum için iyi, güzel, faydalı olan her şey helal kılınmış; kötü, insanlığın zararına olan şeyler haram kılınmıştır. İslam'da helal ve haram koyma yetkisi Allah'a aittir. Bu durum Kuran'ı Kerim'de şöyle ifade edilir: “De ki: “Allah’ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kılmış?” De ki : “Bunlar dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. (Araf Suresi, 32)

Yine Allahutaala Kuran'ı Kerim'de neleri yasak ettiğini genel hatlarıyla da şöyle açıklamıştır: “De ki: “ Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah’a ortak koşmanızı ve Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.” (Araf Suresi, 33)

İslam ahlakına göre yetişen dönemin insanına ve kadısına da Keykâvus, haramdan sakınmasını; oğlunun padişah olması durumunda da kimsenin malına ve canına haksız yere kastetmemesini, elini ve gözünü haramdan sakınmasını öğütlemiştir:

Arkadaş olduğun her tayfaya karşı güvenilir ol, hain olma, gözünü, elini ve dilini haram gözlemekten, harama el uzatmaktan ve yalan söylemekten bağlı tut. (C.2.s.158)

Ayrıca kadının hünerli olması gerek. Kadının ulu hüneri odur ki, âlim olsun, zahit olsun ve haramdan sakınsın. (C.2.s.38)

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer padişahlığa ulaşacak olursan padişahlığında haramdan sakıncı ol. Dindarlık odur ki elini ve gözünü halkın hareminden ve haramından sakınsın, yani kimsenin malına ve karısına haramilikle el uzatma, namuslu ol, namusluluk dini bütünlük nişanıdır. (C.2.s.121)

5.1.1.11. Ümitsiz Olmamak

İnsan, bu dünyaya imtihan için gelmiş bir varlıktır. Kişi, bu imtihanda maddi ve manevî zorluklarla karşılaşabilir. Karşılaşılan bu zorluklar karşısında insan, elinden geleni yaptıktan sonra tevekkül etmeli, işin sonucu istediği gibi olmasa da umudunu yitirmemelidir. Umutsuzluk içerisinde Rabb’ini unutmayan insan kazanan insandır. Bu bilinçle olayların sonuçlarına bakan, yalnız olmadığını bilecek, yanında Allah’ın varlığını hissedecektir.

Mademki bu dünya hayatında imtihan vardır. Bu yüzden hayal kırıklıkları, üzüntüler, dertler, ölümler, hastalıklar, sevinçler, rahatlıkların hep insan için olduğu bilinmeli, olumlu ya da olumsuz her şeye hazırlıklı olunmalıdır. Özünü ve kalbini Allah’a bağlayan insan için üzüntü yoktur. Çünkü Kur’an’ı Kerim’in birçok yerinde müminlerden Allah’ın rahmetinden

ümidini kesmemeleri emredilmiştir. “De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Zümer Suresi, 53)

Keykâvus da kendilerini kötü sonuca göre hazırlayanların rahat edeceklerini ve daha az hayal kırıklığı yaşayacaklarını öğütlemektedir.

Ummadığın bir yerden ne gelebilir diye umudunu kesme ve bir nesne umduğun yerden de sakın umutlu olma. Çünkü kişiye ne hâsıl olursa çoğun ummadığından hâsıl olur, umduğundan değil. Mademki kişinin umudu ummadığına bağlıdır, öyleyse umudunu daha çok ummadığın yerden bekle. Ondan sonra sen seni öyle bil ki âlemde tamam ne muradın varsa elde ettin ve gördün say. (C.1.s.115)

5.1.1.12. Civanmertlik

“Mert yaradılışı, yüce gönüllü, yiğit” gibi anlamlara gelen civanmert Kabusname’de dönemin akıl ve bilgi, doğruluk ve erlik gibi üç özelliği üzerinde taşıyan kişinin özelliği olarak bahsedilir. Civanmert olan kişi başkasının elinde olan şeylere tamah etmeyen, kendi elinin altındakilerle yetinen, cömert, iyilik edemese bile hiç kötülük de düşünmeyen kişidir. Civanmert olmak için bazı özellikler insanda bulunmalı:

Eğer dilersen ki civanmert olasın, vefâdar ol. (C.1.s.147)

Şöyle bilmiş ol, civanmertlik odur ki seninki sende olsun, halkınki halkta. Ayrıca halktan tamahını kes, kendi malını halktan esirgeme. Eğer halka iyilik edemezsen bari kötülük de etme, hem dünyan artsın, hem de ahiretin. (C.2 s.158)

Keykâvus, insanın üç özelliği olduğundan bahseder ve bu üç özellik insana civanmertlik özelliği kazandırır. Bu sıfatlar; akıl ve bilgi, doğruluk ve erliktir. Civanmertliğin aslında da üç özellik vardır. Bunlar da; yapabileceğin işi yüklen, doğruyu söyle ve sabret. Bu özellikler halkın içerisinde farklı anlayış sahiplerinin davranışlarını etkilemektedir.

Şöyle bilmiş ol ki insanda üç sıfat vardır, civanmertlik ondan meydana gelir ve de şöyledir ki bütün insanlar o üç sıfatla öğrenürler, bende bu üç sıfat yoktur diyebilen bir insan yoktur. (C.2.s.139)

Geldik... O üç sıfat nedir? Birisi akıl ve bilgi, ikincisi doğruluk, üçüncüsü erliktir. (C.2.s.139)

Civanmert, yapabileceklerini söyleyen ve yapan, gerçekten ve doğruluktan başka bir şey düşünmeyen, bunları gerçekleştirirken de sabrı bırakmayan erdemli bir kişiliktir.

Geldik imdi onlara ki civanmertlik nasip oldu, civanmertliğin aslı nedir bilsinler. Çünkü civanmertliğin aslı üç nesnedir: Biri odur ki yapabileceğin bir işe siva kolunu, yani bir söz ki söyleyesin, yerine getirmelisin. İkincisi gerçekten başka söz söylemeyesin, üçüncüsü her işte sabrı adet edinesin. Çünkü civanmertlikle ilgili her sıfat bu üçtendir. (C.2.s.144)

Eđitim, ahlaklı insanlar yetiştirmenin yollarını arayan bir disiplindir. Eđitim, insanın duygu, dūřunce ve davranışlarının istenilen seviyeye ulaşması için yapılan sistemli bir mekanizmanın adıdır. Eđitim ve ahlakta da amaç, iyinin tesis edilmesidir. Davranışlarımızın iyiliği ya da kötölüğu eğitim tarafından belirlenir. Bu eğitim aile kurumuyla başlar, okulda devam eder ve hayat zemininde yaşam alanına girer.

Ahlak bilimciler tarafından ahlak gelişim kuramları oluşturulmuştur. Bizim burada üzerinde duracağımız ahlak kuramı aşağıdaki hikāye sebebiyle Kohlberg'in ahlak kuramıdır. Bu ahlak kuramında insanın yaşı belirleyici bir faktör olsa da her ahlak düzeyi farklı yaşlarda tezahür edebilir. Burada önemli olan Kohlberg'in ayırdığı dönemleri öğrenip, kendimizin hangi döneme ait davranış sergilediğimizin tespitidir. Bu dönemler şu şekildedir:

1. Gelenek Öncesi Dönem:

Bu düzeyde, ocuk, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi kültürel kural ve değerlere açıktır. Ancak bunları, ceza ve ödöl gibi fiziksel sonuçlarına göre ya da bu kuralları ortaya koyan kimselerin fiziksel gücüne göre değerlendirir. Bu düzeydeki çocuklar, insan yaşamının değerini, sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir araç olarak görürler ve kendi gereksinimlerini ön planda tutarak, ihtiyaçlarını tatmine yönelirler. Hareketlerinin sonuçlarını görebilme yeteneklerine rağmen, bakış açıları egoisttir. (Özsoy, 2009: 25)

2. Geleneksel Ahlak Dönemi:

Geleneksel düzeyde diğer insanlar tarafından kabul edilen, benimsenen ve takdir edilen davranışlar doğrudur. Bu düzeydeki birey, ailesinin, grubunun ya da milletin beklentilerini kendi doğruları olarak kabul etmektedir. Birey, yalnızca, toplumun veya otoritenin kurallarına, beklentilerine, geleneklerine uymakla kalmamakta aynı zamanda, bu düzeydeki kuralları desteklemekte, haklı görmekte ve kurallara sadakat göstermektedir. Bu noktada, yalnız toplumsal düzene uymak değil, bu düzeni korumak, desteklemek ve bu düzenin kurum ve gruplarıyla özdeşleşmek de önem kazanmaktadır. Geleneksel düzeye geçişte en önemli bilişsel farklılık, rol alma ya da empati kurma becerisinin oluşup gelişmesidir. Bu düzeydeki bireyler, aile üyelerinin şefkati ve empatisi sayesinde, insan yaşamının değerini anlamaktadır. Başkaları tarafından sevilmemekten ve onaylanmamaktan kaçınmaktadırlar. (Özsoy, 2009: 27)

3. Gelenek Sonrası-Ötesi (İlkeli):

Bu düzeyde, insan yaşamı, kutsal ve evrensel bir doğru olarak algılanır ve insan haklarının gözetildiği evrensel değerler benimsenmektedir. Evrensel değerler; yaşamın kutsallığı, yaşamın değeri, insana saygı, dürüstlük, eşitlik, adalet, özgürlük, sözünde durmak, bağlılık, gizlilik, mahremiyet, mülkiyet hakları, işlevsel gönenç ve halkın gönencidir. Bu düzeyde birey, ahlaki otonomiye geliştirir ve diğerlerinin doğrularına saldırmaktan kaçınmaktadır. Birey, evrensel prensiplerden spesifik toplumsal ya da kişiler arası beklentileri, yasaları ve normları çıkarmaktadır. Toplumsal kurallar, hukuk ve düzen, bireylerin azami özgürlüğünün garantisidir. (Özsoy, 2009: 29)

Bu ahlaki eğitimin son aşamasına ulaşan insan, tasavvufta insan-ı kâmil olarak nitelenen basamaktadır ve tüm erdemleri üzerinde barındırmaktadır.

İnsanlar, iki seçim arasında kaldıkları zaman ikilem içinde kalırlar. Bazen iki iyiden birini, bazen iki kötünden en zararsızını tercih etme durumunda kalabilirler. Bu zor bir seçimdir. Yapılan ahlakî bir yanlışın gerekçesini dinlediğinizde nasıl bir karar vereceğinizi bilemezsiniz. Çocuğu ameliyat olması gereken bir babanın ameliyat için para çalması karşısında nasıl bir ahlakî tavır içerisinde kalırdınız?

Aşağıdaki hikâyede de koğuculuk ve yalan söylememek arasında kalan bir kişinin bu zor durumu nasıl bir ahlâki olgunlukla çözdüğü görülmektedir.

HİKÂYE: Şöyle derler ki bir gün Kuhistan'da bir yerde ayyarlar toplanıp oturmuşlardı. Bir kişi bunların meclisine girip geldi: Ona sordular, “Kimsin?” dedi ki, “Elçiyim, Merv şehrinin ayyarlarından geldim, size selam ederler ve derler ki iki mesele sorarız sizden, eğer iyi cevap verirseniz, yani makbul olsun, biz razıyız sizin hizmetkârınız olmaya, eğer iyi cevap vermezseniz kabul edin bizim ululuğumuzu.” Bunlar, “Söyle sorunu işitelim.” dediler. O kişi dedi ki, “İlk soru budur ki söyleyin, civanmertlik nedir? İkinci soru budur ki bir yerde otururken bir suçlu ya da suçsuz; kişi gelse geçse, ardınca bir kişi daha gelse, elinde bir yalın kılıç, o önce geçenin canına kastetmiş, onu öldürmek ister olsa, yolda oturan bir ayyarın yanına ulaşıp, şu sıfatlı bir kişi buradan geçti mi deyip sorsa ona nasıl cevap vermek gerektir? Elbette şimdi geçti derse koğulamış olur, görmedim derse yalan söylemiş olur. Yalan ve koğulama ikisi de ayyarlara uygun düşmez öyleyse nasıl cevap vermek gerektir ki koğulamasın ve yalan söylemesin.” Kuhistan ayyarları bu meseleleri işitince birbirlerine baktılar. Sonunda topluluğun arasında bir er vardı, adına Fazl ibn Büsti-i Hemedani derlerdi, o dedi ki, “Ben cevap vereyim.” Merv'den gelen, “Buyurun.” dedi. Fazl-ı Hemedani, “Civanmertliğin aslı sabır ve doğruluktur,” dedi, “Ama o yolda oturan ayyardan haber sorunca cevabı budur ki oturduğu yerden bir iki adım ileri varsın, desin ki ben buraya geleli beri kimsenin geçtiğini görmedim, ta ki hem koğulamamış olsun ve hem de yalan söylememiş olsun.” Merv'den gelenin kendisi Merv ayyarlarının ulusu imiş, cevabı beğendi, hemen Kuhistan ayyarlarına baş indirdi, tabi oldu ve gitti.

“Ahlâki ihtilaflar (çatışmalar) kanun ve nizamla değil, onlardan daha geniş ahlâki prensiplere göre çözülür.” (Güngör, 2010: 54)

5.1.1.13. Kanaat, Aç Gözlülük ve Hırs

Sözlüklerde “Elindekinden hoşnut olma durumu, kanıklık, yeter bulma, yetinme, fazlasını istememe, doyum” (<http://www.tdk.gov.tr>, 2015) , “kısmete razı olma, bir şeyi yeter görüp fazlasını istememe” (Develioğlu, 1997: 486) gibi anlamlara gelen kanaat, ifrat derecesinde arzulama olan aç gözlülüğün zıddıdır. Kanaat, elimizdekilerle yetinmek, sahip olduklarımızla mutlu olmak, tok gönüllü olmak, hayatı yaşanabilir kılmaktır.

Ama akıllıysan masrafını gelirine göre yap, ta ki yoksulluk ateşi sana yol bulamasın, elinde olanla yetin ki kanaat ikinci zenginliktir, yani sakın açgözlü olma. Çünkü sana yük olacak nesne nerede olsa yetişir. (C.1.s.209)

Bütün sıkıntılar, dünyalıklara sahip olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu da insanın kazanma hırsını, biriktirme arzusunu kamçılıyor. İnsanoğlu arzuladıklarını elde edemedikçe de mutsuzluğu ve sıkıntısı artıyor. Belki de bu arzu onun yanlış yollara girmesine sebep oluyor. Hâlbuki kanaatkâr olsa, elindekilerle yetinse dünyayı kendine zehir etmeyecek her sabah kalktığında kendinden aşağılara bakıp sevinecek ve bunun şükredilmesi gereken değer olduğunu anlayacaktır. Bu nedenle insan maddî olarak kendisinden durumu daha zayıf olanlara bakmalıdır. Sadi-i Şirâzî şöyle der:

“Ayakkabım yok diye üzülürken, ayakları olmayan birini gördüm.”

Keykâvus da şöyle der:

Bir de ey ciğerköşem, sabahleyin kalktığında senden yukarılara bakıp üzülmemeye çalış, senden aşağılara bak sevin. Ta ki şükredicilerden olasın. (C.1.s.102)

İnsanoğlu elindekilerin değerinin farkında olmadığı zamanlarda başkalarına öykünmeye başlar. Kendisini olduğundan farklı göstermeye çalışır. Bu kendisini hem zor duruma sokar hem de zelil eder. Atalarımızın “Dimyata pirince giderken eldeki bulgurdan olmak” dediği duruma düşer. Asıl zenginlik, insanlara muhtaç olmamaktır. Kabusname’de zenginlere öykünen yoksul, sağlam insanların yapabileceği bir işi yapmaya çalışan bir hastaya benzetilir. Başkalarının değil kendinin efendisi olmak istiyorsan açgözlülük hastalığından, tamahtan kurtulmak gerekir. Bu minvalde Keykâvus şu öğütlerde bulunur:

Demişlerdir ki, bir iyi yeri bırakıp daha iyisini bulayım deme, bu hayal ile onu bulamazsın ve olanı da elden çıkarırsın. (C.1.s.155)

Zenginlere öykünen yoksul, sağlam insanların işlediği gibi kuvvet gerektiren işi işlemeye kalkışan hastaya benzer. (C.1.s.92)

“Açgözlülük, eski deyimiyle tamah, başkasını düşünmeden kendi çıkarını daha üstün tutmaktır. ‘Başkası bir şey almasın, hepsi benim olsun,’ tutumu hâkimdir. Neden kendisi daha çok almak ister? Daha güçlü olduğu için. Tamamıyla sen-ben anlayışı içindedir ve diğer insanların gereksinimlerini, değerini, onurunu düşünmez.” (Cüceloğlu, 2002: 203)

Eğer dilersen ki azadelerden olasın, yani kimseye efendi demeyesin, açgözlülüğü bırak ve gönlünden gider. (C.1.s.147)

Kanaati yanlış anlamamak gerekir. Kanaat, tembel tembel oturup hiçbir şey yapmadan, çalışmadan gayret sarf etmeden yaşamak değildir. Benim kaderim de bu, ne yapayım deyip oturmamalıdır. Kanaat elindekileri en iyi şekilde değerlendirip, masraflarını gelirine göre yapıp başkasının malına göz dikmeden iktisatlı davranıp elindekiyle yetinmektir. İnsanoğlu elbet kazanmak için çalışacaktır. Çünkü onun devam eden bir hayatı, doyurması gereken bir ailesi vardır. İnsan, ahireti unutmamalı, aynı zamanda hayatın devamı için çalışarak dünyadan da nasibini almasını bilmelidir. Nitekim Kur’an’ı Kerim’de Allahutaala şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.” (Kasas Suresi, 77) Kanaat,

sahip olunanlar karşısında dengeli bir yaşam kurmaktır. Keykâvus da buna dikkat çekmektedir:

Hem Arap da der ki, bi'l-ciddi la bi'l-keddi, yani kişi talihiyle artar, ille emeğiyle ve çalışmakla artmaz. O halde gereken odur ki ulu Tanrı sana ne kaderlediyse ona şükredici olasın. (C.1.s.102)

İnsanlar, yaratılıştta eşittirler. Bu eşitliği bozan, insanın yaptığı davranışlardır. Her insan tek başına yeterli değildir. Herkes herkese muhtaçtır. Bu muhtaçlıkta elindekini yeterli bulan, fazlasına göz dikmeyen insan, komplekse girmez, elindekiyle yetinir. Kendi zenginliğini yaşar. Başkasında olanlara bakarak ben de niye yok diyerek hırs yapan insan ise, başkasına muhtaç olduğunu ve eksikliğini örtük olarak itiraf etmiş demektir. Keykâvus da bunu şöyle anlatır:

İmdi ey oğul, eğer özgür olan bedeninin kimseye kul olmasını istemiyorsan, tamahın gönlüne girmesine yol verme, şöyle bilmiş ol ki insanların hepsi bir efendinin kullarıdır ve bir kişinin torunlarıdır. Birisinin ötekisinden eksik olması tamah yüzündendir, çünkü biri ötekine muhtaç olur. Elindekiyle yetinen cihanın zenginidir, gayet eksikli olan da cihanda tamah ehlidir, sebebi tamahtır çünkü kişiyi kendinden aşağı kişiye kul eyler. (C.2.s.158)

Buna münasip, **HİKÂYE:** *Şöyle işittim ki Şeyh Şibli, Tanrının rahmeti üzerine olsun, bir mescide girdi, iki rekât nafîle namazı kılmak için. Meğer mescidde mektep oğlancıkları vardı, kuşluk zamanıydı. İki çocuk şeyhe yakın oturuyorlardı, biri zenginın oğluydu, öbürü yoksulun. Zengin oğlunun torbasında bir parça helva vardı, yoksulun oğlunun torbasında da bir parça kuru ekmek. Zenginın oğlu helvayı yerdı, yoksulun oğlu ondan bir parça helva istedi, öteki dedi ki, "Eğer bir parça helva vermemi istiyorsan, benim itceğizim ol." Yoksulun oğlu, "İtceğizin oldum." dedi. Bunun üzerine zenginın oğlu, "Hadi şimdi it gibi ür, sana helva vereyim." dedi. Yoksulun oğlu it gibi ürdü, o bir parça helva verdi; bunun üzerine karşılık olarak biri it gibi ürür, öbürü bir parça helva verir, Şeyh onları gözler ve ağlardı. Müritleri dediler ki, "Ne oldu ki ağlıyorsun ya şeyh?" Şeyh, "Görmez misin ki tamah insana neyler. Eğer o kendi kuru ekmeğiyle yetinseydi insanken it olur muydu?" dedi. (C.2.s.159)*

Kanaatkâr ve tokgözlü olmalı. Açlık korkusuyla ya da daha çok kazanmak hırsıyla elimizdekileri kaybetmek riskini ortadan kaldırmalıyız. Allah bu dünyayı bizlere amade kılmış, insana hizmetçi yapmış. Eşya bize hizmet ederken hırsımız ve açgözlülüğümüzden biz ona hizmet eder hâle gelmeyelim. Biz dünyaya meylettikçe dünya naz elbisesini giyer, bizi arkasından koşturmaya başlar. Bu koşturmaca da ölünceye kadar devam eder. Bu yüzden elimizdekilerle yetinmesini ve elimizdekilerle mutlu olmasını bilelim.

Hırs sadece ilim öğrenmekte hoş görülebilecek bir durumdur. Bu noktada Keykâvus'un da söyleyecekleri var:

Bir iyi yeri bırakıp daha iyisini bulayım deme, bu hayal ile onu bulamazsın ve olanı da elden çıkarırsın. Şimdi sen de yararlı bir yer bulunca oradan ayrılmamaya çalış, orada ayak direyesin, sakın filan yerde yarar daha çoktur deyip başıboş varmayasın, burada olan zararı orada kötü kılarırsın ve orada daha zararlı olursun. Çünkü demişlerdir ki, bir iyi yeri bırakıp

daha iyisini bulayım deme, bu hayal ile onu bulamazsın ve olanı da elden çıkarırsın. (C.1.s.155)

İlim öğrenmekte hırslı ol, unutkan olma. (C.2.s.28)

5.1.1.14. Temiz Olmak

İslam dini maddi ve manevî temizliğe büyük önem vermiştir. Maddi kirlilik insanın dış görünüşü itibarıyla her türlü pislikten arınmasıdır. Manevî kirlilik ise daha çok kalple ilgili olan nefsin arzularına teslim olmaktır. İnsandan beklenen evinde, iş yerinde, kalbinde ve kafasında yaşamın her anında maddi ve manevî kirlilerden arınıp temiz bir yaşam sürmesidir.

“İnsan, yaratılışı gereği, ruhunu inançla, ahlakla, güzel vasıflarla ve insanı insan yapan, onu âlemin özü haline getiren güzelliklerle süslemeli, beslemeli; diğer yandan bedenine de bakım yapmalı, sağlığına, giyimine kuşamına dikkat etmeli, bunun için gerekli itinaı göstermelidir.” (Emiroğlu, 2010: 147)

Temizlik, iç ve dış güzelliğidir. Dış güzelliğin iç güzellikle uyum içerisinde olması insandan beklenen bir erdemdir. İç güzelliğin kaynağı kalptir. Kalp, insanı kontrol eden, insanın sözlerine ve davranışlarına yön veren kozmik bir odadır. Burada nelerin olduğu ancak sözlerimiz ve davranışlarımızla dışarıya sızar. Mevlana'nın “Ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol” sözü bu gerçeği en güzel şekilde özetlemektedir.

Asıl olan ise niyetlerimizin temizliğidir. Bu nedenle önce gönüllerde değişimi başlatmalıyız. Kalplerde olan değişim mutlaka dışarıya yansyacaktır. Bir ayette şöyle buyrulur: “Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.” (Rad Suresi, 11) Toplumu değiştirmenin yolu nefislerimizdeki kötülükleri temizlemek ve değiştirmekten geçmektedir. Bu durumu Keykâvus şöyle ifade etmektedir:

Tenini ve giysini daima temiz tut, şeriat hükümlerini içinde ve dışında iyi koru, namaz gibi, oruç gibi ve nafîle ibadet gibi... Sözün gayetle güzel ve gönlün temiz olsun. (C.2.s.31)

“Atalarımız “Âdem ondur dokuzu don”dur diyerek elbisenin önemine dikkat çekmişlerdir. Bir insanın kıyafetiyle karşılaşılıp fikirleriyle uğurlandığı dikkate alınırsa dış görünüşün toplum yaşamında ne kadar önemli olduğu rahatlıkla görülebilir. İnsan kendine yakışan şeyler alıp giymeli, ancak elbisenin bir insanın özünü değiştirmedeği gerçeğini de hatırlamalıdır.” (Emiroğlu, 2010: 148)

Kabusname’de ten ve elbise temizliğinin önemine dikkat çekilmiş, aynı zamanda gönlü de temiz tutmak gerektiği öğütlenmiştir. İnsanın içinin güzelliği ve temizliği sözüne, diline; dış güzelliği de giysi ve vücuduna yansır.

Ayrıca Kabusname’de değişik meslek gruplarından bahsedilirken tabibin dininin güzelliği ve elbisesinin temizliği, kadının temiz yaşayıp günahattan sakınması gerektiği, âlimin her zaman abid ve elbisesini temiz tutması gerektiği ifade edilir.

Bir de ne denli temiz ve arı gönüllü, ne denli arı dirlikli isen de kendini öğücü olma, kişi kendine iyiyim diye tanıklık verse tanıklığı geçmez. (C.1.s.139)

Kadı olan kişi müctehid olmalıdır ve âlim, zahit, temiz yaşayışlı ve günahattan kaçınan kişi olmak gerek. (C.2.s.37)

Sonra tabibin dini bütün elbisesi temiz ve arı olmak gerektir. (C.2.s.62)

Geldik imdi, eğer çalışıp âlim olursan gayet dindar olmalısın. Dersi çok yap, ibadette, yani namaz, oruç ve taat bucağında komşu ol, giysini daima temiz tut ve hazır cevap ol. (C2.s.28)

Ama vücudun ve giysin temiz olsun. Taharetsiz (abdestsiz) yürüme... (C.2.s.30)

Sonra birisini methetmeğe gidersen ya da pazarda meddahlık etmek istersen cimri görünüşlü olma, kirli elbise ile gitme, yüzün açık elbisen temiz olsun, güler yüzlü ol, ta ki şiirinden önce senden ferahlık yayılsın. (C.2.s.77)

Vücudunu ve elbisesini temiz tutsun. Sefer ve hazar eşyası yanında olsun asa, ibrik, seccade, tarak, iğne, yelpaze ve torba gibi, dervişin sefer eşyaları bunlardır. Daima giyeceğini kendi diksin ve kendi yıkasın, kimseye muhtaç olmasın, ama giyecek yıkamakta ve dikmekte yoldaşlarına yardım etsin. (C.2.s.152)

5.1.1.15. Acelecilik, Bezginlik ve Sabır

Kabusname’de acele iş yapılmaması, yapılan işten bezilmemesi, insanın sabredip aklını kullanarak iş görmesi gerektiği öğütlenmiştir. Bezginlik, ikinci cahillik, sabretmek ikinci akıllılık olarak gösterilmiştir. Keykâvus, acele etmemeyi, yılgınlık göstermemeyi ve sabretmeyi beraber zikretmiştir.

Allah (c.c.), Kuran’da insanın acelecilik vasfını şöyle hatırlatır: “İnsan çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır.” (Enbiya Suresi, 37) Acelecilik ve bezginlik bir hastalıksa bunların ilacı, sabretmektir.

Sabır olgunluğun, sabırsızlık çocukluğun alametidir. Sabırsızlığın aceleciliğe yol açtığı gibi ümitsizliği de tetiklediği ve olumsuz neticelerin oluşmasına sebep olduğu görülmüştür.

Sonra her işte bezgin olma, bezginlik ikinci cahilliktir. Eğer sana iş ve güç kapansa, tezce işini açmaya çalış, işin düzelmeye yüz tutuncaya kadar sabret, çünkü hiç bir iş aceleyle iyi olmaz. (C.1.s.232)

Sabır, şükretmenin ve tevekkül etmenin diğer adıdır. Sabır, hemen dememenin, dem vaktini beklemenin adıdır. Sabır, doğrulukla inandığın uğurda yılmadan, usanmadan, hedefe doğru emin adımlarla yürümenin adıdır. Sabır, acıyı bal eylemenin diğer adıdır. Sabır, zorluklar karşısında yıkılmamanın, yapılması gerekeni yaptıktan sonra tevekkül etmenin, zamanın hakkını vermenin, planlı çalışmanın diğer adıdır.

Bütün işlerde sabırlı ol, aceleci olma. Sabretmek ikinci akıllıktır, demişler yani kişinin ne denli akli olursa ve bir işini sabırla işlerse, akli bir o kadar daha çok olur derler. (C.1. s.231)

Aceleci olma, yani her işin zamanını bulmadıkça acele etme, ama zamanını bulunca da sabretme. (C.2.s.121)

5.1.1.16. İnsanları Birbirinden Uzaklaştıran Duygu ve Hareketler

İnsanları birbirinden uzaklaştıran duygu ve hareketler başlığı altında öfkelenmek, gönül kırmak, incitmek, kusur aramak ve sırları araştırmak, gıybet etmek, hile yapmak ve yalan söylemek konularına değinilmiştir.

5.1.1.16.1. Öfkelenmek

“Ergenlerde görülen bu değişken duygusal durumun nedeni, temel bir gereksinmenin karşılanamaması, yeterince doyum sağlanamamasına bağlı olabilir ve ergen, birtakım yollarla kendini ifade etmeye çalışır. Bu istek ve gereksinimleri olumlu olarak karşılandığında ergen mutlu olur, yoksa endişelenir ve farklı duygusal tepkiler gösterir.” (Yavuzer, 1982: 161)

İnsan her zaman aynı hâlde bulunamaz; sevinir, kızar, öfkelenir. Öfke anı, insanın zayıf olduğu anlardandır. Bu anda öfkeyi bastırmak gerekmektedir. Böyle bir durumda insan, sonucu düşünerek öfkesini yutmasını bilmelidir.

Yok yere öfkelenme. Kızılmaktan aciz kaldığın vakit, kızgınlığını yutkunmağı adet edin. (C.2.s.19)

Bir de, öfkelenenlerden olma. Eğer bir kimse sana öfkelenip söylese sen ona yavaşlıkla cevap ver. (C.1.s.115)

Öfke, aciziyetiyle tanınan insanın zayıf halkalarından birisidir. Öfke, istenmeyen durumlar karşısında kızgınlığın zirve yaptığı bir duygu hâlidir. Bu duygu hâlinin kontrol ve revize edilmesi gerekmektedir. Öfke, öfkelenen kişiye ve muhatabına zararı dokunan, inciten, nefsanî bir duygudur.

“Öfke, güçlülük ve hâkimiyet arzusunun tipik bir görüntüsüdür.” (Adler, 1997: 222) İnsan, yapılan hata neticesinde nefesine hâkim olamazsa, elinin altındakilere kızar, öfkelenir. Toplum içinde yapılan bu davranış, hem orada bulunanları hem de muhataplarını memnun etmez. Bu davranış, hâkimiyet arzusunun bir tezahürü olarak görülür. Terk edilmesi gereken bir davranıştır. Keykâvus, bu güç gösterisinin olumsuzluğunu dile getirir.

Bundan başka, konuklar evdeyken hizmetkârların kötü bir iş yaparlarsa onlara kızma, konukların yanında onlara kızıp yüzünü ekşitme, öfkeli olma, ta ki konuklarının gönlü sohbetinden müteneffir olmasın. (C.1.s.171)

“Öfke ya da gazap güdüsü insanî bir itkidir. Ancak bunun da orta düzeyde olması gerekmektedir. Fazlalığı veya eksikliği akıl gücünde noksanlıkları veya yetersizlikleri beraberinde getirmektedir. Öfke durumuna göre çoğu ahlakçı kişilik tasnifine gidebilmiştir.

Çünkü bunu tersinden okuduğumuz zaman akıl gücü hakkında da bir tür tasnife gitmek mümkündür. Yine Yunus Emre'den bir alıntıya yer vererek, zihinlere açıklık getirecek olursak, akıl gidince yerini öfkenin kaplayacağı tespiti dikkati çekmektedir.

Akıl gitti buşu (öfke/kin) geldi akl evini buşu aldı
Sultan buşu (öfke) oldu göstermez oldu cihânı

Diyebiliriz ki akıl küçüldükçe öfke, hırs ve kin büyümekte ve kapkaranlık bir evren içinde kilitli kalmaktayız. Tersinden bakacak olursak akl-ı selim sahibi kişinin de öfke gücü sadece olması gerektiği kadardır; harekete geçirici bir itki dışındaki öfke akla zarar vermektedir.” (Çınar, 2013: 186)

Öfke, insanın yapısını değiştiren, insanı bir durumdan başka bir duruma sokan bir hastalıktır. Bu hastalığın şiddeti, öfkenin şiddetiyle doğru orantılıdır. Gereğinden fazla öfkelenmek vücudun metabolizmasını bozmaktadır. Bu durum Kabusname'de şöyle açıklanır:

Bilgeler (şöyle) demişlerdir: Beş nesne insanın hâlini değiştirir, yani bir suretten çıkarır bir başka surete koyar. Birisi, ansızın çok sevinmek! İkincisi, çok kızmak; üçüncüsü, çok üzölmek; dördüncüsü, uyku; beşincisi, sarhoşluk (tur). (C.1.s.191)

O ki seni halden hale döndürür ona esbab-ı zaruri (zorunlu sebepler) derler, altı kısımdır: Birincisi istek, ikincisi yemek, üçüncüsü dinginlik ve hareket, dördüncüsü uyku ve uyanıklık, beşincisi sevinç ve kaygı, altıncısı nefis havadisleridir yani öfke, korku, pişmanlık gibi. Bunlar zorunludur, insan bunlardan çekinip sakınamaz, elbette gelir. Herkesin bedeninde bir iz belirmediğe olmaz. Eğer bu söylediklerim orta olursa insanda tesiri de orta olur. Eğer çok olursa insanın hâlini değiştirir, bir hastalık hâsıl olur o filin aşırısından, yani tokluk sınırı aşınca, ya da açlık, uyku, uyanıklık, kaygı, sevinç, öfke ve bunlara benzer ne varsa sınırı aşınca hasta etmemesi mümkün değildir. (C.2.s.56)

5.1.1.16.2. İncitmek

İnsan başkalarını üzmemek, incitmek için azami gayret göstermelidir. Kendisi başkası tarafından incinse de kızmamalı, sonuçlarının ağır olacağını önceden farkına vararak öfkesini yutmalıdır. İnsan, gönöl kırmak Kâbe yıkmak gibidir düsturuyla hareket etmeli, kızdığı zaman nefesine hâkim olmalıdır. Keykâvus da bu anlayışla tavsiyelerde bulunur:

Bir de ey oğul, çaban o olsun ki kimseyi incitmeyesin. Eğer bir kişi seni boş yere incitse de sen onu incitme, civanmertliğin ve büyüklüğün asıl nişanı budur. Aynı zamanda gönöl incitmeyen kişilerin evi ademiler mahallesinde olur, bu, yeri kişilikli adamlar arasında olur demektir. Hem kişiliğin de aslı odur ki kimseyi azarlayıcı olmaya. (C.1.s.123)

5.1.1.16.3. Kusur Aramak ve Sırları Araştırmak

İnsanları kendinden uzaklaştıran davranışlardan biri de başkalarının kusurlarını araştırmaktır. İnsanları, toplum önünde küçük düşürmek için gizli çamaşırlarını ortaya saçmak, ne insanî ne de İslamî bir davranıştır. Bilakis İslam, kusurların örtölmesi, afişe edilmemesi, yayılmaması için tavsiyede bulunmuş, yasaklar koymuştur. Allah'ın bir ismi de

“Settar” dır. Anlamı ise ayıpları, kusurları gizleyen, örten demektir. Yine Kuran’ı Kerim’de “Ey iman edenler! ...Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.” (Hucurat Suresi, 12) diyerek kusur araştırmanın insanî bir davranış olmadığı vurgulanır.

Mevlana ise “Başkalarının kusurlarını örtmede gece gibi ol” diyerek kusurların ifşa edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Keykâvus’un da bu noktada söyleyecekleri var:

Kendi kullarına da yok yere kusur bulma. Sen onlarla abad olursun. Onlar senden ürkmesinler ve daima onları gönendir. (C.2.s.17)

Sağlıklı kaynağa dayanmayan bilgiler, yanılmamıza sebep olabilir. Duyulan şeylerin doğruluğu araştırılmadan paylaşılması ya da söylenmesi, insanlar arasında kırgınlıklara, kavgalara, kin ve düşmanlığa sebebiyet verebilir. Böyle bir durumda susmak en güzel hareket olacaktır. Bu konuda Kur'an bizi uyarıyor: "Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur." (İsra Suresi, 36)

Sonra gizli bir sır olsa ki, onu bilmenin sana ne yararı var ne zararı, o sırrı öğrenmeye heveslenme ve kendi sırrını kimseye söyleme. (C.1.s.136)

Keykâvus, sır saklamanın önemini anlatmak için daha ilerisini söylemiştir. Ona göre, kişinin kendi sırrını bile, başkasıyla hatta dostuyla bile paylaşmaması gerektiği inancındadır.

Eğer düşmanın sırrını bilmesini istemiyorsan, dostuna da sırrını söyleme. (C.1.s.144)

Eğer kâmillerden olmayı diliyorsan, o kişilerden ki kemal yüzü gözükmüş olsun sırrını sakla, açık etme. (C.1.s.146)

5.1.1.16.4. Gıybet Etmek

Gıybet ve dedikodu tüm toplumlarca hoş görülme, insanı küçük düşüren davranışlardan birisidir. Gıybet, bir toplumu yerle bir eden, bireyler arasındaki diyalog ve hukuku zedeleyen hastalıklı bir tutumdur. Allah, bu durumun ciddiyetinin farkına varılması adına insanları ikaz etmiş, bu eylemin insanı vahşileştirdiğini ve insanlıktan çıkardığını bildirmiştir. “Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinizin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz!” (Hucurat Suresi, 12)

İnsan kendi kusurlarının ya da zaaflarının farkına vararak bu eksikliklerini gidermeye çalışmalı, başkalarından ziyade kendini hesaba çekmelidir. Başkalarını eleştiren, çekiştiren kişi kendinden kaçıyor, kendi kusurlarını görmezden geliyor demektir. Peygamberimiz bir hadislerinde “Müslüman, müslümanın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.” diyerek, bu davranışın toplumsal yıkıcılığını ortadan kaldırmak için bu ilkeyi Müslümanlığın şartı olarak sunmuştur. Kabusname’de de dikkat çekilen bu davranış bugünde değerini ve tazeliğini korumaktadır.

Birinin yüzüne karşı söyleyemeyeceğin bir sözü ardınca da söyleme. (C.2.s.16)

5.1.1.16.5. Hile Yapmak

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “ Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, alavere, dalavere, desise, entrika” ve “çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma” gibi anlamlara gelen hile, insanı birbirinden uzaklaştıran, toplumsal güveni yok eden eylemlerden biridir. Atalarımız “ Hile ile iş gören mihnet ile can verir.” diyerek hile yapmanın hilesinin yanına kâr kalmayacağını, er ya da geç yaptığı kötülüğün kendisine dokunacağını söylemişlerdir.

Hile yapan kişi, malının artacağını ya da menfaat sağlayacağını düşünse de yoksulluk içinde öleceği aşağıda dile getirilmiştir:

Öyleyse bütün gücünle hileden ve hainlikten sakın, hainlik ve kalplık, geri, yapının başına gelir. Nitekim ulu Tanrı buyurur, hilenin kötülüğü sahibine dokunur. Peygamber aleyhisselam da buyurur ki, men aşebi'l mekri mate bi'l fakri, yani her kim hileyle yaşarsa yoksullukla ölür. (C.2.s.50)

İnsan, dürüst olmalıdır. Birey, hangi iş olursa olsun kişiye göre tavır geliştirilmemelidir. Ne yapılırsa yapılsın işi bilene de bilmeyene de aynı davranış ve tutum sergilenmelidir. Bu noktada Keykâvus, ne aldatan ne de aldanan ol, hangi işi yaparsan yap, hangi sanatı işlersen işle, bilene de bilmeyene de aynı tavır takınılarak hile yapılmamasını öğütler.

Hangi sanatı işlersen işle hile yapma, şöyle satın aldıkları zaman bilene iyisini, bilmeyene kötüsünü satma, bilene ve bilmeyene aynı işi işle. (C.2.s.137)

5.1.1.16.6. Yalan Söylemek

Doğru olmayan, asılsız, gerçeğe uymayan, uydurma söz olarak tarif edilebilecek yalan, insanı diğer insanlardan uzaklaştıran, güvensizliği pompalayan bir davranıştır.

İnsan, sözünde ve özünde doğru olmalı, yalan söylememelidir. İnsan neden yalan söyleme ihtiyacı hisseder?

“Yalanın sebepleri çoktur. Hepsisi de zaaflarımızdan doğmadır. Kuvvetli adam, sağlam ruh sahibi insan yalan söylemez. Yalan söyleyen adam hastadır... Bundan başka yalan kin ile hasedin kullandığı silahtır. Çocuk, korkusundan yalan söyler. Yaptığı yaramazlığı başka çocukların üstüne atar.

Azar azar, sabırla ve sistemle varlığımıza sindirilen yalan zehri bir gün bizi farkında olmadan zehirleyecek ve önceden istemediğimiz, belki tasavvur edemediğimiz hareketlere sürükleyecektir.” (Topçu, 1998: 70,71) Bu yüzden küçük yaşta çocuklarımıza yalan söylemenin kötülükleri anlatılmalı, bu noktada örnek olunmalıdır.

Halk arasında büyükler, küçük yaşta çocuklarla oynamak adına küçük yalanlar söylerler. “Avucumda kuş var, gel uçuralım; gel yanıma sana şeker vereceğim vb.” gibi gerçekleşmeyen davranış ve ifadeler, o yaştaki çocukta yalanın kötü bir şey olmadığı inancını algılamasına sebep olacaktır. Bu anlayışın yanlışlığının farkında olan peygamberimiz “Şaka

da olsa yalan söylemeyiniz.” diyerek bu davranışın insanın karakterini olumsuz etkileyeceğine dikkat çekerek, yalanı menetmiştir.

Söz vermek insanı sorumluluk altına sokmaktadır. Verilen sözün yerine getirilmemesi söz verdiğimiz kimsenin aldatılma, güvensizlik ve gönlünün kırılmasına sebep olurken; söz veren üzerinde de pişmanlık, utanmak, ruhsal yıkım gibi psikolojik çöküntülere sebep olacaktır. Bu yüzden bir kimseye söz vermeden önce iyice düşünmeli. Söz verdiğimiz zaman da sözümüzden dönmemeliyiz ki yalancılıkla itham edilmeyelim.

Keykâvus da, insanın söz verdiği zaman sözünde durmasını, yerine getiremeyeceği sözler vermemesini, konuştuğu zaman doğruyu söylemesini, yalan söylememesini öğütlemiştir.

Geldik imdi... kimseye söz verme, yani birisine sana şunu edeyim bunu edeyim deme, eğer diyecek olursan bari sözüne sadık ol, ta ki yalancı olmayasın. Kişi yapayım dediğini yapmazsa yalancı olmuş olur. (C.2.s.50)

Bütün halka vaciptir ki sözü iyi söyleyeler ve hem de yahşi anlayalar. İmdi ey oğul, sen de sözün yahşisini söyle, sakın yalan söyleme, yalancı olma. Sözünün doğruluğuyla tanınmış ve ünlü biri (olarak) bilinmeye çalış. Şöyle ki eğer zorunlu olarak bir kez yalan söylesen de gerçeğe geçsin. O halde ne söylersen doğru söyle, yalan söyleme ve yalana benzeyen gerçeği de söyleme. (C.1.s.129)

Ondan sonra ahde hilaf etme, yani bir şeye ant içsen andını bozma, anda aykırı davranmak halka karşı ayıptır, hele padişah olursa. (C.2.s.132)

5.1.1.17. İnsanları Birbirine Yakınlaştıran Duygu ve Hareketler

İnsanları birbirine yaklaştıran duygu ve hareketler başlığı altında affetmek, yumuşak başlılık, özür dilemek, utanmak, edep ve saygı, emanete sahip çıkmak konuları değerlendirilmiştir.

5.1.1.17.1. Affetmek

Affetmek, birisinin yaptığı bir davranışı ya da suçu bağışlama anlamına gelmektedir. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde ise “yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık gibi manalara gelen afv, bir ahlak ve hukuk terimi olarak genellikle kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1988: C.1, 394) anlamlarına gelmektedir.

Burada şöyle bir soru akla gelmektedir. Hangi suçlar affedilmeli? Ya da her suç affedilmeli mi? Toplum düzeninin korunmasını, huzurun sağlanmasını tehlikeye düşürecek durumlarda nasıl bir cezalandırma ya da affetme yoluna gidileceği araştırmamızın amacını aşmaktadır. Bizim burada söz konusu ettiğimiz af, gündelik hayatta sıklıkla karşılaştığımız ya da yaptığımız basit hatalarla ve ahlakla ilgili durumlardır.

Affetmek, aynı zamanda eğitimde kullandığımız özellikle okullarımızda öğrencilerimize karşı kullandığımız vazgeçilmez metotlardan birisidir. Bunu yaparken de

amacımız yapılan davranışın ıslahıdır. Öğretmenler, küçüklerin hata yaparak eğitileceğinin bilincinde olmadılar. Yapılan hata sonrasında çocuğun kendi yanlışını görmesi sağlanmalı, hatayı düzeltmek adına çocuğa fırsat verilmelidir. Cezalandırmadan ziyade affetme yolunu tercih etmelidirler.

Yok yere öfkelenme. Kızılmaktan aciz kaldığın vakit, kızgınlığını yutkunmağı adet edin, birisi senin katında suç işlese ve dönüp senden suçunu bilerek af istese kendine o suçu bağışlamayı boyun borcu bil, çok büyük bir suç olsa da affetmek yeğdir. Çünkü kul suç işlemese hocanın affi belirmezdi. Sen de suçuna göre cezasını verince, büyüklüğün neredede kaldı. Ama eğer affedip bağışlarsan ululuk şerefinden hali olmazsın. (C.2.s.19)

Affetmek, karşımızdakinin insan olduğunun farkına varabilmektir. Hatasız kul olmayacağına göre en büyük erdemlerden birisi de affetmektir. İnsan, affedilen varlık olarak zayıflığının farkında olmalıdır. Peygamberimiz bir hadislerinde “*Nefsim kudret elinde olan Zat’a yemin ederim ki, eğer siz hiç günah işlemesiniz, Allah sizi toptan helak eder; günah işleyen, arkadan da istiğfar eden bir kavim yaratır ve onları mağfiret ederdi.*” (Müslim)

Gündelik hayatında hata işlemeyen insan yoktur. Kimi kez yakınlarımızın bize karşı yapmış olduğu hatalar ya da bizim onlara karşı yaptığımız hatalar karşısında “onu affetmeyeceğim”, “beni çok kırdı” gibi serzenişlerde bulunmuşuzdur. Ayrıca kendisinden özür beyan etmesini ummuşuzdur. Hatta birisine olan kızgınlığımızı, o an yanımızda kim varsa ondan çıkarmışızdır. Bütün bunlar insanın noksan, zaafarla dolu bir varlık olduğunun kanıtıdır.

Bu durumlarda nasıl bir tavır takınmamız gerektiği Kabusname’de şöyle dile getirilmiştir.

Başka birine olan kızgınlığını ondan çıkarmayı doğru bulma. Eğer günah işlemiş bile olsa, mademki senden bir isteği vardır. Günahını bağışla. (C.2.s.17)

Aslolan cezalandırma değildir. Hemen cezalandırma yoluna gidilmemeli, kişinin hatasının farkına varması için mühlet verilmelidir. Kişi de suçunu fark ettiği zaman, özür dilemesini bilmeli ve tövbe etmelidir. İlk insan ve ilk peygamber Âdem (a.s.), hata işlemiş, hatasının farkına varınca da şeytan gibi gurur yapmayıp, özür dilemesini bilmiştir.

Ey oğul, her bir suç için kimseyi cezalandırmayı düşünme. Şöyle ki, eğer birisi bir suç işlerse, sen büyüklük göster ve o suçun özrünü ondan iste. Çünkü o suçlu âdemoğludur, âlemde suçu önce Âdem atamız işledi. (C.2.s.19)

Affetmek, kırgınlıkları giderir, yaraları sarar; kalbi yumuşatır, düşmanlıkları yok eder. Affetmemek ise kötülükleri ve düşmanlıkları artırır, kalbi katılaştırır ve iç huzuru zedeler. Affeden, rahat ve kendinden emin olur. Affetmeyen ise iç huzuru ve kendine güveni kaybeder.

Halk arasında “büyüklük sende kalsın” diye, yapılan bir haksızlığın, kötülüğün sonucunda, hakkımızdan vazgeçtiğimiz durumlar karşısında söylediğimiz bu söz, içerisinde

büyüklik alametini gösteren bir sözdür. Hata işlemeye meyilli olan insanoğlu böyle durumlarda aşağıda tavsiye edilen nasihat yolunu tutmalıdır.

Eğer birisi suç işlerse, elbette cezalandırmak gerek. Tamam, o suça göre cezalandırırsan büyüklik, şefkat ve yumuşak başlılık yolunu unutmuş olursun. Ama âlemin düzeni için şöyle gerektir ki bir dirhem suç işleyeni yarım dirhem suç işlemiş gibi cezalandırasın, ta ki siyaset töresini yerine getirmiş olursun. Hem de büyüklik şartını korumuş olursun, büyüklik ehline şefkatsizlerin işini işlemek reva değildir. (C.2 s.20)

Buna münasip bir olay Kabusname’de şöyle hikâye edilmiştir:

HİKÂYE: *Şöyle işittim ki Muaviye zamanında bir bölük halk, hepsinin öldürülmelerini gerektiren bir suç işledi. Muaviye önünde boyunlarını vurmalarını emretti. Birkaçının boynunu vurdular. Boynunu vurmak için sıradan birini daha getirdiler. O kişi dedi ki,*

- Ya müminlerin beyi, bize her ne yaparsan, suçumuza göre yeridir ve biz suçumuzu kabul ediyoruz. Ama Allah için iki söz söyleyeyim, dinle ve bana cevabını ver.

Muaviye, söyle, dedi. O kişi dedi ki:

- Senin büyüklüğünün, yumuşak başlılığının ve şefkatinin olduğu herkesçe bilindir. Eğer bizi bu suçla bir bey'in katına iletselerdi onun şefkati ve büyüklüğü olmasaydı acep bizi ne yapardı? Muaviye,

- Hemen benim yaptığım gibi yapardı, dedi. O kişi,

- Öyle ise senin büyüklüğünün ve şefkatinin bize ne yararı vardır, dedi. Muaviye, beylerine dedi ki;

- Eğer o kişi bu sözü önceden söylemiş olsaydı, hepsinin suçunu bağışlardım.

Sonra buyurdu, o kişiyi kalan yoldaşlarıyla azat ettiler. (C.2.s.20)

5.1.1.17.2. Yumuşak Huylu Olmak

Rabbimiz Peygamber (sav)’a hitaben; “Allah’ın rahmeti sayesinde, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlanma dile.” (Ali İmran Suresi, 159) buyuruyor. Keykâvus da güzel söz ve yumuşak davranışın güzelliğinden bahsederken, bir taraftan da sözden anlamayanların karşısında susmaktan başka bir yol olmadığını bildirir.

Bir de, öfkelenenlerden olma. Eğer bir kimse sana öfkelenip söylerse sen ona yavaşlıkla cevap ver. Ama ahmaklara cevap verme, susmaktan başka. Nitekim derler: Cevabü'l-ahmaki es-sükût, yani ahmak kişiye verilecek cevap susmaktır. (C.1.s.115)

Bazı kötü niyetli kişiler, insanların yumuşak huyluluğunu, sakin oluşunu, iyi niyetini istismar ederek, onların emeğini sömürmek, değerleriyle oynamak isterler. Kabusname’de böyle durumlarda uyanık olmak, insanlara ne çok yumuşak ne çok sert olmak, her durumda ölçülü davranmak gerektiği hususunda öğütler verilmiştir.

Ondan sonra tezliği adet edinme, daima halim ol, yani yumuşak ol, yavaş ol, ama ölçüyle. Pek yumuşak olma ki (seni) sömürmesinler, pek de katı olma ki halk seni pişirip

halletmesin. Öyleyse ikisinin arası, ılımlı ol, bu iki bölüğe de yararsın, yani dosta da düşmana da yarayasın. (C.1.s.123)

5.1.1.17.3. Özür Dilemek

İnsan, hata yapabilir. Hatayı kabul etmekten, özür dilemekten çekinilmemelidir. Bu noktada Âdemî tavır sergilemelidir. Allahutaala'nın Kuran'da Hz. Adem'in ağzından söylediği "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." (Araf Suresi, 23) duayı kendimize kılavuz yaparak özür ve af dilemesini bilmeliyiz. Özür dilemek utanılacak bir davranış değildir. Asıl utanılacak şey, hatada ısrar etmek, inat etmek ve insanlardan özür dilememektir.

Sonunda pişman ve mahcup olmamak için, her söz düşünülerek, tartılarak, yerinde söylenmelidir ki olumsuz bir durum karşısında özür dilemek zorunda kalmayalım. Böyle bir durum karşısında, nasıl davranmamız gerektiği hakkında Kabusname yol gösterir:

Sen suç işlememeye çalış, sonra özür dilemeli olmayasın. Eğer birisinin katında ansızın suçlu olursan, yine de özür dilemekten utanma, ta ki aradan inatçılık ipi kesilsin. (C.2.s.20)

5.1.1.17.4. Utanmak

Daima yüzünün suyu ile olmak (namuslu) istiyorsan, utanmayı iş edin. (C.1.s.146)

Utanmak, insanın manevi ikliminden bir damladır. Bu duygu, insanı kötü fiil ve hareketlerden korur. Toplum nazarındaki sorumluluğunu hatırlatır. İnsanın değerini ve faziletini artırır.

Utanmak sadece insana ait bir değerdir. Bu duygu, yerinde kullanıldığı zaman insanın değerini yükselten, yerinde kullanılmadığı zaman insanın yeteneklerini körelten bir duygudur. Nice işler vardır girişimciliği, aktif ve hareketli olmayı gerektirir. Bu noktada utangaçlık veya sıkılganlık, insanın hareket alanını kısıtlar, kişiye ve işine zarar getirir. Peygamberimizin "Utanmazsan dilediğini yap" sözü hareketlerinde sınır tanımayanlara; Hz. Âişe'nin, dinî bilgileri öğrenme hususunda utangaçlık göstermeyen Ensar kadınları hakkında söylediği övgü dolu sözler de ilim öğrenmekte utanmamak gerektiğine bir örnektir.²

Kabusname'de utanmak, bütün iyiliklerin sermayesi olarak görülmüştür. Utanmada, yapılan işlerin, bu dünyada ve öbür âlemde kişiye zarar verip vermemesine bakılmalıdır. Bu durum Kabusname'de şöyle ifade edilir:

Sonra ey ciğerköşem, birkaç iyi iş vardır, kişi onları huy edinip sürdürürse hem insanların katında, hem de Tanrı katında itibar görür: İlim, edep, alçak- gönüllülük, zahitlik, doğruluk, sözde ve fiilde dini arı tutma, etek arılığı, yani namusluluk, halkı incitmemek, halkın güçlüğünü götürmek; Bunların hepsinin sermayesi hayâdır. Nitekim Tanrı'nın elçisi buyurur: el-hayâü mine'l-iman, ne zaman hayâ varsa iman da var. Ne zaman iman var, o iyi işlerin

² "Ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Utanmaları onları dinlerini öğrenmekten alıkoymadı." (Müslim)

hepsi de olur. Ama zaman adamı olmak gerek, yani zamanını gözlemek gerek, şöyle ki, eğer hayâdan sana yarar olduğunu görürsen utanmak vaciptir; yok eğer zararının dokunacağını görürsen, utanma. Öyleyse sakın utangan olma, kendi işinde kusur edersin, endişe ve karışıklık elde edersin, yararlı (olan) işini zarara döndürmüş olursun, böyle olunca da geçiminin temeli bozulur. O halde çok yer olur ki orada hayâsızlık etmek gerek, ta ki amacına ulaşasın, çünkü utanırsa kişi yaramaz şeylerden utanmak gerek. Boş laftan, cimrilikten, hıyanetlikten, yalancılıktan ve bunlara benzer ne varsa hepsinden utanmak gerek. Ama kendi iyiliğine yarayan şeylerden utanmak iyi değildir, utanma. Çünkü kişinin utanması yüzünden nice amaçlarından geri kaldığı çok olur. (C.1.s.119,120)

Okul hayatında tecrübe etmekteyiz ki çoğu öğrenci, sınıf atmosferinde bazı konuları, -arkadaşlarının alaycı tutumlarına ya da küçümsemelerine maruz kalmamak için anlamadıkları halde anladıklarını söyleyerek derslerini geçiştirmektedirler. Bu ise gençlerimizin uzun vadede sınavlarda yetersiz not almalarına, bir sonraki konunun anlaşılmasına ya da zor anlaşılmasına sebep olmaktadır. Bu durumdan öğrencilerimizi kurtarmak adına sınıflarda öğretmenlerimize önemli görevler düşmektedir.

5.1.1.17.5. Edep

Sözlüklerde “hayâ ve utanma, zerâfet, nezaket, iyi ahlak, güzel terbiye; tasavvufta ise her türlü hatadan korunma, sebebini bilme” gibi anlamlara gelmektedir.

Edep, eğitimle gerçekleşen öğretimle taçlanan akla güzellik katan bir incidir. Eskiler tekkelerin kapılarına “Edep yahu!..” yazısını yazmışlardır. İlim ve bilimin alt yapısı edeptir. Edep, günümüz eğitim sistemlerinin kaybettiği en büyük değerlerden birisidir. Eğitim ve öğretim edebe, ahlaka dayanmadığı sürece meyve vermeyecektir. Çocukların akademik başarılarını düşündüğümüz kadar edebî hayatlarını düşünmek zorundayız.

“Modernizm, insan ilişkilerine nesnelere (sanayi ürünlerini) egemen kıldı. İnsanların amacı sahip olmak! Daha çok ve daha çok... İnsanların idealine nesnelere, şeyler konulunca yabancılaşma (alienation) kaçınılmazdır. Yani, yaşamın ve diğer insanların ölçüsü onların sahip oldukları şeyler oldu. İşte, değerler bu “modernist pozitivist” değirmende öğütüldü.

Kadim bilgelikte değerler insanın sahip olduklarıyla ölçülmüyordu; sahip olma değil “olma” esastı. Mevlana Celalettin Rûmî'nin dediği gibi: “Hamdım; piştim; oldum.” Muhyiddin İhya'da, “Olmayan meyveye el uzanmaz,” demiştir. Kadim bilgelikte “hedef” olgun insan (İnsan-ı Kamil) ve yaşam süreci de “olgunlaşma süreci” olarak ele alınmıştı.” (Bobaroğlu, 2001: 4)

Eğitim sistemimiz önceliğini insana yatırıma dayandırmadığı, değer üreten bir yapıya kavuşturmadığı, tek kanatla uçmakta ısrar ettiği sürece ahlaklı ve edepli nesiller yetişmeyecektir. Keykâvus da aynı düşüncüyü dile getirmektedir. Akıl, bilgi ve hüner varsa, bunlar mutlaka edeple taçlandırılmalıdır.

Ne zaman ki aklın, bilgin ve hünerin oldu, sakın edebi de elden koma. Nitekim Arap der: “EI-edebü suretü'l-akl”, yani edep, aklın görünen güzelliğidir. (C.1.s.103)

Nitekim demişlerdir: “Eş-şerefü bi'l akli ve'l- edeb la bil-aslı ve'n-neseb”, yani kişinin ululuğu akıl ve edepledir, soyla sople değildir. (C.1.s.106)

Hiç kuşku yok ki edep bir eğitim, terbiye işidir. Öğrenim gördüğü halde edepten nasibini almayanlar, ahlak tezgâhından geçip terbiye görmeyenler, elbet bunlardan da alınacak dersler vardır.

Ali el-Murtaza'ya sormuşlar: Edebi kimden öğrendin? Edepsizden, demiş. Kalanını buna göre kıyas etmek gerek. (C.1.s.118)

Gülmek, insani bir eylemdir. Her şeyin aşırısı zararlıdır, edep dışıdır. Gülmenin de aşırısı kahkaha atmak, boş yere gülmektir. İnsan ağırbaşlı ve vakur olmalıdır. Peygamberimiz bir hadislerinde “benim bildiğimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız.” buyurmuşlardır. Kabusname’de de buna dikkat çekilmiştir.

Ama boş yere gülücü olma, yani yok yere gülme, yok yere gülmek deliliktendir ve edep değildir; nitekim az gülmeklik, akıllılıktandır ve edeptendir. (C.1.s.171)

İnsan, dost seçerken de dikkatli olmalı. İlim ehline yakın olmalı ve meclislerinde bulunmalı, onlara hürmet etmeli. Aşağıdaki kıstasları göz önünde bulundurarak yaşamını bunlara göre ayarlamalıdır.

Ama her an sana iyilik edecek birisini dost edinirsen yerinde olur. Nitekim Şeyh Ebu Sa'id Ebu Hayr (R.A.) der ki, “İnsan olan dört şeyden kaçmasa gerek: Önce, ekme elde etmeye sebep olan yerden, ikinci, hayâ ve edep ehli halkın arasından, üçüncü, marifet ehli yaşlıların öğüdünden ve dördüncü dostun can sohbetinden.” (C.1.s.181)

Âlimleri sev ve daima ilim ehline yakınlaş, onların katında hürmetli ol, edepsiz olma. (C.2.s.27-28)

Sonra ey ciğerköşem, birkaç iyi iş vardır, kişi onları huy edinip sürdürürse hem insanların katında, hem de Tanrı katında itibar görür: İlim, edep, alçakgönüllülük, zahitlik, doğruluk, sözde ve fiilde dini arı tutma, etek arılığı, yani namusluluk, halkı incitmemek, halkın güçlüğünü götürmek. (C.1.s.119)

5.1.1.17.6. Saygı

Saygı, insanın kendinden büyüğe karşı göstermiş olduğu hürmete denir. Saygı, kişinin kendisiyle, insanlarla, toplumla ve devletle olan ilişkilerinde ortaya çıkar. Toplum, saygı esasına dayandığı zaman huzur ve mutluluğu yakalar. Birbirimizi sevmek zorunda değilsek de birbirimize saygı duymak zorundayız.

Saygı da bir eğitim işidir. Saygı, insana verilen değer bir ifadesidir. Özellikle gençler, anne ve babalarından başlamak üzere büyüklerine saygıda kusur etmemeliler. Kendine güveni olan insan, insanlarla olan ilişkilerinde saygıyı esas alır. Bilir ki başkalarına gösterilen saygı, ilerde kendilerine gösterilecek saygının teminatı olacaktır. Keykâvus bu anlamda şöyle der:

Sana hürmet etmelerini istiyorsan başkalarının hürmetini gözet. (C.1.s.146)

İnsanoğlu hayatın her kademesini ömrü olduğu sürece görecektir. İnsan bu noktada kendinin de yaşlanacağını düşünerek büyüklere saygılı olmak gerektiğini bilmeli ve bu yönde davranış sergilemelidir. Yaşlıların tecrübelerinden, topluma ve kişiye kazandıracığı erdemlerden faydalanılmalıdır. Bir toplulukta, peygamberler nasıl sözü dinlenilmeye, hürmet gösterilmeye, saygıya, itaate layık; yaşlılarda aynı şekilde kendi topluluğu içinde hürmete, saygıya ve itaate layık kişilerdir. Onlara hizmet, Hakk'a hizmettir. Keykâvus da bunun farkında olarak bu değerli insanlara gereken kıymetin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Ayrıca, bir obanın, bir köyün ya da bir şehrin içinde durursan o durduğun yerin yaşlılarına saygı göster. Hele o yaşlılar kendi kabilenden olursa. Çünkü her kabiledede yaşlılar muazzездir (değerlidir). Nitekim Tanrı'nın elçisi buyurur: Eş-şeyhü fi kavmihi ke'n nebiyyi fi ümmetihi, yani peygamber kendi ümmeti içinde ne ise, bir yaşlı da kabilesi içinde öyledir. (C.1.s.116)

5.1.1.17.7. Emanete Sahip Çıkmak

Emanet, sözlüklerde “emniyet edilen kimseye bırakılan şey, eşya veya kimse” (Develioğlu, 1997: 217) ya da “koruyacağına güvenilen birine bir şey bırakma” (Doğan, 1996: 335) gibi anlamlara gelmektedir.

Emanet sahibi olmak ya da emanete hıyanetlik etmemek, insanî erdemlerden biridir. İnsanlar arasındaki güvene dayanan bu ilişki, kişilerin birbirine karşı olan sorumluluğunu geliştiren, yardımlaşmayı, toplumsallaşmayı, bir arada yaşamayı, fedakârlığı öğreten bir öğretmendir. Emanet, elinde olanla yetinmeyi, başkasının malına tamah etmemeyi öğütler. Peygamberimize iman etmeyenler bile eşya ve mallarını getirip peygamberimize emanet ederlerdi. Bu nedenle güvenilir insan olmak gerekir. Şayet güvenimiz yara alırsa kimliğimiz yara alacaktır. “(Kâmil) Mümin, malları ve canları hususunda insanların kendisinden emin olduğu kimsedir. (Sünen-i İbn-i Mâce).” Bu demektir ki gencinden yaşlısına kadar her müslüman emaneti koruyan birer nefer olmalıdır ki insanlar arasında emin kabul edilmiş olsun. Kabusname’de bu durum şöyle ifade edilir:

Sonra elinde olandan hak edenlere hayır etmeyi sakınma. Sen de kimsenin malına tamah etme, ta ki bütün halkın ulusu olursun. Kendi malını kendinin, elin malını elin bil. Böylece emanete yararsın ve emanetçilikle maruf olursun, bilinirsin. (C.1.s.213)

Emanet bir sorumluluk ve bir yükür. Taşınması, saklaması, korunması zor bir işür. Bu zor görevi kaldırmak her kişinin değil er kişinin işidir. Keykâvus’a göre öncelikle emanet kişiye yükür, alınmaması gerekir. Alındığı zaman da mutlak surette korunması gereken bir görevdir. Ayrıca emanetin üç sonucu vardır: Emaneti yerine getirirsin, kaybedersin ve tamah edersin. Bu sonuçlardan birincisinin dışında diğer ikisi insanı zor durumda bırakan, güven zedeleyici, insanlar arası hukuku bozan eylemlerdir ki bundan kaçınmak lazımdır. Emanete hıyanetlik etmemek, güvenilir olmak, insanın hem dünyasını hem de ahiretini mamur eden bir erdemdir.

Erlık ve civanmertlik yolu budur ki halktan emanet almayasın, alıp kabul edince de o emaneti iyi saklamaya çalış ve yine sahibine aldığı gibi teslim et, emanete hıyanet etme, çünkü hırsız bile emanete hıyanet etmez, eğer insanlıktan nasibi varsa. (C.1.s.215)

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer biri sana bir şeyini emanet bırakmak isterse, emanetini almamaya çalış ve emanet kabul etme, emanet kabul etmek bela kabul etmektir. Çünkü emanet etmenin üç türlü sonucu vardır: İyi saklarsın ve istediği zaman sahibine geri verirsin veya zayı olur, yitirirsin, ya da sen tamah edersin. (C.1.s.215)

Emanet bırakılan her şey, zamanı gelince asıl sahibine verilmelidir. Saklanması, korunması ya da gizlenmesi gereken her şey bir emanettir. Her emanet de hakkıyla gözetilmelidir. Güvenilir kişi, hem dünyasını hem de ahiretini Allah'a emanet eden kişidir. Bu nedenle emanete sahip çıkan, her iki dünyada da karşılığını alacaktır.

Doğruluğu meslek edin, çünkü doğruluk ulu tarrarlıktır. Tarrar diye birine derler ki birisinin malını mülkünü dolandırıp kendi katına getirsin. Ulu tarrarlık ise budur ki halk güvenip kendi eliyle nesi varsa saklaması için buna verir, tanık yok, tezkiye yok. Eğer gittiği yerde ölürse emanet kaldı güvenilirine, Tanrısı ile kendisi bilir. Öyleyse güvenilir olmak hem dünyaya hem ahirete yarar. (C.2.s.50)

İnsan emanet alabileceği gibi bir şeylerini emanete bırakmak zorunda kalabilir. Bu noktada Keykâvus emanetin kimlere verilmemesi gerektiğini öğütler. Ama son tahlilde malını insanın kendine emanet etmesi en iyi olanıdır.

Sonra ey oğul, eğer rızkıdan birine emanet bırakacaksan cömert kişiye bırakma, emanetini cimri olana bırak, çünkü cimri olan kişi tutumlu olur, saklar. Kumarbaza ve içkiciye işini hiç güvenme. Kimi görürsen hırsız san, ta ki malın hırsızdan emin olsun. (C.1.s.211)

Emanet sorumluluğu öyle fazla bir yükümlülüktür ki, hırsız bile bu sorumluluğun altında kalır. Buna uygun bir hikâye Kabusname'de şöyle anlatılır:

HİKÂYE: *Şöyle derler ki, bir hoca hamama gitmek için seher vakti evinden çıktı. Yolda bir dostuna rastladı, ona dedi ki,*

- Ey dost gel bana arkadaş ol, hamama birlikte varalım.

O kişi de dedi ki,

-- Sana hamamın yakınına kadar yoldaş olayım, ama hamama girmem, çünkü önemli bir işim var. "Hoş ola" diyerek önden yürüdü hoca, o kişi de ardınca. Hamama yaklaşınca bu kişi kendi yoluna saptı, yürüyüverdi, tan karanlığı olduğu için hoca onun gittiğini görmedi. Meğer o sırada bir ayyar ve dolandırıcı herif hırsızlığa ve haramiliğe çıkmış, avlanırken ansızın hocanın ardına düşüverdi ve hamamın da yanına gelmişlerdi. Rastlantı bu ya, hocanın yüz altını varmış yanında, hamamda çalmasılar diye çıkardı, dostu sanarak hırsızın eline verdi, Ey dost ben hamamdan çıkıncaya kadar bu yüz altın sana emanet dursun» dedi. Hırsız da sesini çıkarmadı, aldı ve hemen orada oturdu. Hoca hamama girdi, sonra evine gitmek için çıktı. O sırada hava aydınlıktı. Hoca geldi, hırsızın yanından geçti, yürüyüverdi, dolandırıcı seslendi,

- *Ey hoca gel emaneti al, sonra git. Ben bugün senin emanetin yüzünden işimden kaldım ve bir şey dolandıramadım. Hoca,*

- *Hangi emanet, diye sordu. Hırsız,*

- *Bana altın emanet ettin, al. Ancak senin emanetini saklayabildim, dolandırıcılık edemedim.*

Hoca hayran kaldı ve dedi ki,

- *Mademki dolandırıcısın, peki niçin bu altını alıp gitmedin? Ben zaten seni tanıımıyordum, dostuma verdim sanıyordum, sen nasıl oldu da altını gizlemedin? Dolandırıcı,*

- *Eğer kendi hünerimle alsaydım, bin altın bile olsa vermezdim ve senden hiç korkmazdım ve ele önem vermezdim. Ama bana altınını emanet ettin, emanet toplayan emanet yiyici olmaz. Hem emanete hıyanet etmek erlik ve civanmertlik değildir, dedi.*

Hoca bu sözleri işitince, “Senin bu insanlığın için o altını sana bağışladım, helal olsun” dedi.

5.2. KARAKTER EĞİTİMİ

“İyi ve erdemli insan olmak, sağlam karakterli bireyler yetiştirmek her ailenin, okulun ve toplumun en önemli hedeflerinden biridir. Çünkü sağlam karakterlilik sadece bireyleri değil, toplumun da huzurlu ve mutlu olmasını sağlar. Bu hedefi gerçekleştirmek toplumsal kültür değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasına bağlıdır. İnsanı mutlu, toplumsal yaşamı huzurlu hâle getirmek için sosyal bilimciler yıllardır; karakter nedir, doğuştan mı gelir, sonradan mı kazanılır, değiş(tiril)ebilir mi, eğitimi nasıl gerçekleştirilir? sorularına yanıtlar aramaktadır.” (Karatay, 2011: 1400)

Eğitimin amaçlarından birisi de iyi karakterli kişiler yetiştirmek olduğuna göre, bu bölümde *Kabusname*'de tespit ettiğimiz, bireyde olması ve olmaması gereken karakter özellikleri içerisinde, cömertlik, cimrilik ve israf, diğergamlık, doğruluk ve ikiyüzlülük, güven ve özgüven, ölçülü olmak, susmanın önemi, nankörlük, şakalaşmak, çalışmak, başarı ve tembellik gibi olumlu ve olumsuz değerlere yer verilmiştir.

5.2.1. Cömertlik, Cimrilik ve İsraf

İslam'da cömertlik hep övülmüştür. “Vermek” anlamına gelen cömertlik, elindekilerin bir emanetçisi olduğunun bilincine varmaktır. Fakat vermenin fazilet olabilmesi için orta yolu takip etmek gerekir. Aksi halde yapılan harcama, erdem olmaktan çıkar; savurganlık ve israf olur. Verirken ya da kısarken israftan ve cimrilikten kaçınmak gerekir.

Kabusname'de bu dengenin korunması için, cömertliğe ve müsrifliğe dikkat çekilmiştir.

Sakin müsriflerden olmayasın, çünkü malını, sözünü ve filini tutumsuz harcayanlar iki bölüktür: Biri yerine harcar, eli açık olur, birisi yerine harcamaz adı müsrif olur. (C.2.s.145)

Tasarrufu gözeten bezirganlar demişlerdir ki, bezirganlığın aslı hem tasarruftur hem de cömertlik. Önce tasarruf et ki zengin olursun, sonra cömertlik et, böylece iyi adlı olursun. Şöyle ki tasarruf malın beğçesidir, cömertlik de yüceliğin ve ululuğun beğçesidir. (C.2.s.43,44)

Geldik sana... Eğer birisinden bir hacet dilemeği düşünürsen, onu dene gör, o kişi cömert midir yoksa cimri midir? Cömertse hacetini dile, ama dilek vaktini de gözet, yani o kişinin gönlü dar veya henüz aç olduğu vakit dileğini dileme, umduğundan mahrum olursun. (C.2.s.21)

Cimrilik, sadece elindeki parayı sıkmakla olmaz. Cimrilik, aynı zamanda insanın elinde olanları başkaları ile paylaşmamasıdır. İnsanın elinde olanlar, somut ve soyut her şey olabilir. İnsanların ve toplumların yararına olan bir şeyi esirgemek de cimrilik olarak nitelendirilebilir.

İlim ve bilgi de bunların içerisinde. İlim insana verilmiş bir nimetse bunun da insanların faydasına sunulması gerekmektedir. Nice âlimler, aydınlar, var olan ilimlerini başkalarına, talebelerine aktaramadıklarından bilgileri de kendileri ile beraber toprağa gömülüp gitmektedir. Aslında öğretmenlerimiz, hocalarımız, akademisyenlerimiz yetiştirdikleri talebeleriyle övünmelidirler. Geriye dönüp baktıklarında şu kadar öğrenci yetiştirdiklerini söyleyebilmelidirler. Derler ki İmam-ı Azam, talebeleri ile kapıdan girdikleri zaman hangisinin İmam-ı Azam hangisinin talebeleri oldukları ayırt edilemezmiş. Bizim de bu seviyeye ulaşmamız gerekmektedir.

İlim bir mirastır. Bu miras hoyratça harcanmamalı. İlimde cimrilik edilmemeli ve ilmin zekâtı mutlaka ödenmelidir.

Keykâvus b. İskender de bu anlamda ilmi, hüneri olanların kendilerinden bir şey istenildiği zaman onu insanlarla paylaşmaları ve saklamamalarını, sözde de cimrilik edilmemesi gerektiğini öğütlemektedir.

Kibir ehli de olma, yani sanatını eksik bilenler senden öğrenmek isteseler cimrilik etme, öğret, senden hünerli olanlardan da, büyüklenme, öğren. (C.2.s.137)

Cihanda ondan daha cimri kimse olmaz ki ondan bir hacet dileseler onun elinden (o işi) bitirmek gelse ve bitirmese. (C.1.s.145)

Sen ister işit, ister işitme, hele ben her sanattan birkaç söz söyleyim, ta ki sözde cimrilik etmemiş olayım, vallahualem bissevap. (C.2.s.23)

Ondan sonra sözün yerini bildiğinde cimrilik etme, özellikle onun gibi zamanda söylemek güzeldir. Eğer elinden gelirse malına da cimrilik etme, çünkü halk maldan ve tatlı sözden başka nesneye aldanmaz. Ama mala sözden çok aldanırlar. (C.1.s.108)

Malı ya da herhangi bir şeyi tamamen açmak müsriflik, bunları tamamen kısmak cimrilik; dengeli, itinalı, ölçülü veya yerli yerince harcamak ise cömertliktir. İfrat ve tefrit, bizi dengeli yaşamdan uzaklaştırmaktadır. Aslolan ne çok kısmak ne de çok saçmaktır; gerektiğinde, gerektiği kadarını harcayabilmek veya alabilmektir.

Günümüzde en büyük değer kaybı yaşadığımız alanlardan biri de israftır. İsrافی sadece mal olarak almayalım. Zaman israfından tutun da aklınıza gelebilecek her şey sınırsızca harcanmakta ve tüketilmektedir. Keykâvus da bunun farkında olarak israfın sadece masrafla olmayacağını, sözün, sohbetin, yemenin, içmenin israfının da kötü olduğunu dile getirmektedir.

Geldik şimdi israfa... Kişinin kendi ihtiyaçları için harcadığı şey israf değildir. İsrاف odur ki, gereksiz yerlere harcansın, ne dünyasına yarasın insanın ve ne ahiretine.

Sonra israf yalnız masrafla olmaz. Sözde, sohbette, yemekte, içmekte ve her bir işte israf iyi değildir, çünkü israf, teni eritir, nefsi incitir, canı daraltır ve diri insanı öldürür. (C.1.s.210)

5.2.2. Diğergamlık

Sözlüklerde “başkasının derdiyle dertlenmek, empati, kendisinin ihtiyacı oldu halde başkasını kendi nefesine tercih etme duygusu” olarak tanımlanan diğergamlık, fedakarlığın ve birlikte yaşamının diğeri adıdır.

İnsanlar, toplum içinde yaşamaya mecburdurlar. Bu nedenle insanlar, bir arada yaşamının gereği olarak fedakârlık erdemine sarılmaları gerekmektedir. İnsanlar, rahat ve huzurlu yaşamak için birbirlerine tahammül etmeli, birbirlerini anlamalı ve olduğu gibi kabullenmelidirler.

“Kişilik eğitiminde bize en çok yardımcı olacak kavram “eşduyumdur”. Eşduyum (empati) kendimizi karşımızdakinin yerine koymak, karşımızdakini anlamak anlamını taşır. Çocuklarımıza ve öğrencilerimize evrensel değerleri öğretirken sık sık eşduyum kavramından faydalanabiliriz. Kendimize nasıl davranılmasını arzu ediyorsak, diğerlerine öyle davranmamızın doğru olacağı açısı çocuklarımıza ve öğrencilerimize vereceğimiz değerler eğitiminin hareket noktası olabilir.” (Bridge, 2004: 7)

Eğer tam, olgun insan olmak gerekiyorsa bunun yolu diğergamlık faziletine sahip olmakla mümkün olacaktır. Peygamberimiz bir hadislerinde “Herhangi biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe (tam) iman etmiş olmaz.” (Hatiboğlu, 1991: 77) diyerek bunu vurgulamıştır. Keykâvus bunu “sen sana layık görmediğin bir işi başkasına da layık görme” diyerek formüle etmiştir.

Eğer tam kâmillerden olmak istiyorsan, sen sana layık görmediğin bir işi başkasına da layık görme. (C.1.s.147)

5.2.3. Doğruluk ve İkiyüzlülük

Doğruluk içimizin ve dışımızın uyumlu olması halidir. Doğruluk, güven ortamının tesisine yarayan bir araç değerdir. İnsanlar doğruluktan ayrılır, güven ortadan kalkarsa, yalancılık ve şüphe, itimatsızlık, iki yüzlülük topluma sirayet eder. Bu da insanlar arasında birlik ve beraberliği yok eder.

“Eğri oturalım doğru konuşalım düsturu uyarınca atalarımız insanın her an her yerde doğrudan yana olması, açık yüreklilik göstermesi, yay gibi eğri olup elde tutulmaktansa ok gibi doğru olup uzağa atılmayı tercih etmesi, şahsi çıkarlarına ters düşse bile doğruyu dile getirmesi, gösterdikleri ile gizlediklerinin birbirine yakın olması, ikiyüzlülükten ve münafıklıktan sakınması gerektiğini vurgulamışlardır. Yanardöner, olduğu gibi görünmeyen veya görüldüğü gibi olmayan, samimiyetten, içtenlikten uzak, güven vermeyen insanlar toplum içerisinde kalıcı, dürüst ilişkiler, dostluklar kuramaz ve genellikle yalnız kalırlar.” (Emiroğlu, 2010: 155)

Doğruluk, insanı adalete yaklaştırır; zulümden uzaklaştırır. Yapılacak her işte doğru olmak gerekmektedir. Çıkarlarımızın, fikirlerimizin, cemaatimizin, derneğimizin, partimizin, tanıdıklarımızın aleyhine de dokunsa, doğruluktan, doğruyu söylemekten ayrılmamalıyız. Kötüye kötü, iyiye iyi demek lazımdır. Unutmayalım ki peygamberimiz, nübüvvet gelmeden önce de güvenilir, doğru ve adaletli idi. Doğruluk hem insanî hem İslami bir davranıştır.

Ayrıca her işe ki el atasın doğrulukla el at, zulüm ile el atma, yani bir kişi iyi bir iş işlerse doğruluk etmiş olur kendine ve yavuz bir iş işlerse zulmetmiş olur kendisine. Kendisine doğruluk edenlere ulu Tanrı'nın rahmeti bol olur. (C.1.s.114)

Ömrünce hakka münkir olma, yani bir nesne ki birisi onun için iyi desin ve o dediği şey gerçekten iyidir, sen ona kötüdür deme, kötüdür derlerse, sen de kötü olduğunu biliyorsan, ona iyidir deme, münkirlik böyle olur, ama iyiye iyi, kötüye kötü dersin hak tanır olursun. O halde hak tanır olmak yeğdir, hakka münkir olmaktan ise. (C.1.s.115)

Bütün halka vaciptir ki sözü iyi söyleyeler ve hem de yahşi anlayalar. İmdi ey oğul, sen de sözün yahşisini söyle, sakın yalan söyleme, yalancı olma. Sözünün doğruluğuyla tanınmış ve ünlü biri (olarak) bilinmeye çalış. Şöyle ki eğer zorunlu olarak bir kez yalan söyleyen de gerçeğe geçsin. O halde ne söylersen doğru söyle, yalan söyleme ve yalana benzeyen gerçeği de söyleme. (C.1.s.129)

Doğruluk, insanın inandıklarını yapması, kötülükleri terk etmesidir. Kabusname’de de hangi ortamda bulunursak bulunalım devamlı doğru olunması ve doğruyu söylemek gerektiği öğütlenmiştir.

Gerçi doğru söylemek acıdır ama sen doğru söyle. (C.1.s.143)

Kürsüye çıktıktan sonra ne istersen söyle, yalnız doğru olsun söylediğin, yanlış olmasın. (C.2.s.30)

Sen iyi iş olarak neyi işliyorsan halka da onu buyur, yapamadığın şeyi, halka yapın diye buyurma, ta ki insafsız âlim olmayasın. (C.2.s.32)

Ama ne söylersen doğru söyle. Yok yere, anlamsız iddiada bulunma. Çünkü bir anlamı olan iddiada bile yarar azdır, anlamsız bir iddiada ne olabilir. (C.1.s.135)

Sonra doğruluğu sanat edinsin, şöyle bilmiş olsun ki kişi ayağını doğrulukla su üzerine basarsa su ayağının altında yer gibi kaskatı kesilir. (C.2.s.151)

Doğruluk, kişinin akılla ve uğraşmayla eserini gönlünde tutabileceği bir nesne değildir, meğer ulu Tanrı bir kuluna bağışlasın, gönlünde doğruluğu eğlesin. İşte derviş odur ki her şeye ve doğruluk gözüyle baksın, hayvanlığı iş edinmesin, içini ve dışını kirletmesin. (C.1.s.151)

İkiyüzlülük sözlüklerde "ikiyüzlü olma durumu", "özü sözü bir olmama durumu" "dürüst olmama", "bildiğinden, inandığından ve olduğundan başka türlü görünme veya göstermeye çalışma", "aldatmaya çalışma" olarak tanımlanır.

İkiyüzlülük bireyin sahip olduğu insanî değerlere veya özelliklere sahipmiş gibi davranması, hareket etmesidir.

İkiyüzlülük, insanı insandan uzaklaştıran bir davranıştır. İkiyüzlü insanlar toplumun kanayan yarasıdır. Bunlar, toplumu ya da bireyleri kandırarak günü kurtarmak, menfaat sağlamak ve kendi çıkarını korumak gayesiyle hareket ederler. Bu insanların gerçek yüzünü görmek mümkün değildir. Her zaman maskeyle dolaşırlar. Bukalemun gibi girdikleri ortamların rengini alırlar.

Keykâvus da ikiyüzlü insanların açtıkları yırtığın dikilmesinin zor olduğunu, buğday gösterip arpa sattıklarını söyleyerek bu insanlardan uzak durulmasını salık vermektedir.

Asla ikiyüzlülük etme ve ikiyüzlü insanlardan irak ol. Yedi başlı ejderhadan korkma ama evet deydiden kork. Çünkü onun söz götürüp getirmekten bir anda yırttığını sen bir yılda dikemezsin. (C.2.s.17)

Ondan sonra elinden gelirse ödünç vermeyi ganimet bil, yalan yere ant içme. İkiyüzlü olma, yani halkın önünden bir türlü, ardından bir türlü söyleme. (C.2.s.137)

Ama sakın yüzünü değiştirmeyesin, yani sen seni halka iyi göstermişken, yaramaz da görmesinler, kendümnüma ve cevfüruş olma, yani buğday gösterip arpa satma, yani halka kendini açıkça iyi gösterip gizlice yaramaz işler işleme ki bunun gibilik iki yüzlülük nişanıdır. İmdi iki yüzlülük nişanını vurunmamak için bütün gayretini göster. (C.1.s.114)

5.2.4. Güven

Güven insanları birbirine yaklaştıran, toplumdaki birlik ve beraberliği kuvvetlendiren, yalanı bertaraf eden bir değerdir. Güven en büyük zenginliktir. Güven, dostlukları artıran; güvensizlik, dosttan uzaklaştıran bir eylemdir.

Güven, günümüzde anne-baba ve çocukların birbirlerini anlamak için kazanmaları gereken bir özelliktir. Birbirlerine güvenen aile fertlerinde sorunların minimize edileceği, sevgi ile güven ortamının oluşacağı, iletişim kanallarının açık tutulması ile aile bağlarının kuvvetleneceğini söyleyebiliriz.

Çocuklarımız ile aramızdaki kuşak çatışmasını en aza indirebilmek için karşılıklı güveni kaybetmemek gerekmektedir. Çocuklarımıza her nerede olurlarsa olsunlar kendilerine güven duyulan fertler olmaları, yalan söylememeleri, hep doğrunun yanında olmaları öğütlenmelidir.

Her ne kadar zengin olsan da güvenilir, doğru sözlü ve iyi adlı olmazsan kendini bütün yoksullar gibi bil ki yalan söyleyenlerin ve kötü adlıların sonu yoksulluktur. Emanetçi olmaya çalış, emanetçilik altın yapıcılığıdır demişlerdir. Çünkü nice kişiler emanet yüzünden zengin olmuşlardır. Güvenilir olursan ve doğrulukla emanete yararsan, âlem halkının malı senin olur, yani halk güvenilirirdir, diye emanetini sana bırakır, eğer gelirse alır, gelmezse sana kalır, Tanrı'yla sen bilirsin (bunu). Âlemin malı güvenilir olanların ve doğrularındır. (C.1.s.218)

İnsan, güvенеceği insanlara da dikkat etmelidir. Uyanık olunmalıdır. Güvенеceği insanları değişik vesilelerle ölçmelidir.

Bir de sınanmamış kişiye güvenme, kuşkunun yolunu yüz yerden bağlayacak olsa da. (C.1.s.144)

“Bizi onaylayan insanlarla daha çok konuşmak isteriz. Bize güvlenen insanlara iç dünyamızı daha çok açar, daha gerçek oluruz. Daha gerçek olduğumuz iletişim coşkulu ve doyumlu olacağından bu tür iletişimi daha çok isteriz. Sonuç olarak bizi onaylayan ve güvlenen insanlarla daha çok zaman geçirmek, daha çok işbirliği yapmak isteriz.” (Cüceloğlu, 2002: 166) Bu minvalde Keykâvus da, bir iş yapacağımız zaman güvenilir kişilerden yardım almayı öğütlemektedir.

Bir zayıf mesele ile kendi yararın için, bu meselenin iki yüzü ve iki söylenişi vardır deyip hareket etme. Senden önce gelen inanılır ve güvenilir kişilerin itimat ettiği şeyden başkasına itimat etme. Bunu, elbet filan kitapta, filan risalede gördüm deyip, kitabı ve risaleyi kendine önder edinme. (C.2.s.28)

5.2.5. Özgüven

Özgüven insanın kendine değer vermesinin diğer adıdır. Özgüven oluşumunda kişinin kendi çabası gerekmektedir. Çalışan, sorumluluklarını bilip bunları yerine getiren, elinden geleni yapan, başarmak için uğraşan çocuklarda özgüven daha fazla olacaktır. Çocuklarımızın öz güvenini artırmak için onları motive etmeli, yaptıkları işleri övgüyle takdir etmeliyiz.

“Bizim toplumumuzda övgü çok az kullanılmaktadır. Kullanıldığı zamanlarda da çoğu zaman yanlış kullanılmaktadır. Yanlış ve yersiz kullanılan övgü, ego kabarmasına sebep olmakta, çocukta ve bireyde abartılı özgüvene yol açmaktadır. Bunun için çocuğun kişiliğinin değil; çabalarının, becerilerinin övülmesi gerekir. “Sen bir tanesin, akıllısın, dünyada eşin yok” dendiği zaman; çocuğun kendini arama, kendini keşfetme, kendini geliştirme becerisi elinden alınmış olur. Çocuk kendisinin her konuda yeterli olduğunu düşünürse, kendini geliştirmeye yönelik bir çabaya ihtiyaç duymaz. Eleştiride de ileri gitmemek lazım. “Senden adam olmaz, bunu hayatta başaramazsın, boşuna uğraşma” gibi eleştiriler çocuğun kendine olan güvenini yok eder. Övgüyü ve eleştiriyi yanlış kullanmak bu anlamda çocuğa kötülük yapmaktır.” (Özer, 2014: 81,82)

İnsana, bir iş verildiği zaman, güvensizlik gösterip “ben bunu yapamam” dememeli. Verilen görevi elinden geldiğince yapmaya çalışmalıdır.

Eğer sana bir iş buyurulursa, “Ben bunu yalnız (başıma) nasıl işleyeyim” diyerek ortak isteme. Sonradan o işlediğin iş eksik olmasın, o işi buyuranın katında yüzün kızarmasın. (C.2.s.18)

İnsan, yapacağı işte önce kendine inanmalı ve güvenmelidir. Kişi, kendi yeteneğinin farkında olmalıdır. Başkalarına güvenip kendi yapması gereken işleri ertelememelidir. Keykâvus bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Sen sana dost ol ve önünü ardını gör. Dostlarına güvenip kendinden habersiz olma, bin dostun olsa da hiç kimse seni yine senden daha çok sevmez. (C.1.s.260)

Sonra ey oğul, senin kendinin yapabileceği bir işi başkasına yaptırma daima sen yap başkasına güvenme. Çünkü zaman insanı tez aldatır. (C.2.s.46)

5.2.6. Ölçülü Olmak

Ölçülü olmak, her işte dengeyi korumak demektir. Kâinatta var olan her şey bir ölçü üzerine kurulmuştur. Ölçünün bozulması demek kıyametin kopması demektir. Her şeyde ölçülü olmak gerekir. Yapılan herhangi bir işte ölçüyü kaçırmak, dengemizin bozulmasına sebep olacaktır. Söz ve hareketlerimizde, zamanın kullanımında, zevklerimizde, malın harcanmasında, aşkta vb. her işte ölçüyü korumak, duygu, düşünce ve eylemde ifrat ve tefrite savrulmamak gerekmektedir.

“Ölçülü olmak, dikkatli, hassas, aşırılıklardan uzak, sakin ve düşünceli olmak da demektir. İnsanın başarılarında, başarısızlıklarında, hedefe ulaşip ulaşmamasında çok önemli bir rol oynayan ölçülü olmak, kişisel yaşamdan sosyal yaşama; dinî inançlardan meslekî ve akademik çalışmalara kadar pek çok alanda doyuma ulaşmak için benimsenmesi gereken bir değerdir. Kişinin ifrat ve tefrit arasında kalmadan, hedefine tam olarak ulaşması için ölçülü olması, eksik veya fazla, aşırılıkları hesaplaması gerekir. Bu konuyu özetleyen oldukça güzel bir özdeyiş vardır: Okunu hedeften öteye atan okçu, okunu hedefe ulaştıramayan okçudan daha başarılı değildir.” (Emiroğlu, 2010: 209)

Keykâvus b. İskender’in de ölçülü olmak hususunda söyleyeceklerine kulak verelim:

Ondan sonra tezliği adet edinme, daima halim ol, yani yumuşak ol, yavaş ol, ama ölçüyle. (C.1.s.123)

İmdi şarap içmek, şaka yapmak ve âşıklık, hepsi gençlik işidir, ama genç de bu işleri sınırını ve ölçüsünü korumakla başa iletebilir, yoksa tez rezil olur. (C.1.s.178)

Beden sağlığında da ölçüyü korumak gereklidir. Fazla yiyip içmek, fazla uyumak ya da çok az uyumak, malı ölçüsüzce harcamak; dengeli ve sağlıklı bir yaşamdan koparan ölçüsüzce hareketlerdir. Bu nedenle Kabusname, yaşamın her alanında ölçülü olmayı öğütlemektedir.

Bir kişi yetmiş iki saat uyumasa, yani üç gün, gece gündüz uyumasa o kişi ölüme yakındır. İmdi her şey ölçüyle hoştur. (C.1.s.192)

Ölçü kaçırıldığı zaman, insanın dengesi bozulmakta, düzen ortadan kalkmaktadır. İster eğlence, spor ya da hobi olarak yapılan işler de, ister para, mal ve ticaret gibi harcama gerektiren hususlar da olsun her zaman ölçülü hareket etmek gerekmektedir. İnsan ölçüyü kaçırınca hayatının o yanı teklemeye, aksamaya ve bozulmaya başlamaktadır. Keykâvus da bu duruma işaret etmektedir.

Ama ulular her işe bir sınır ve ölçü koymuşlardır, o işi yapınca ölçüyle yaparlar, ölçüsüz olmazlar, mesela tutalım, o işlerin birisi avlanmaktır. Her gün sürekli olarak ava atlanma, çünkü her gün av atlanmak düzen ve ölçü dışıdır. (C.1.s.197)

Eğer malın çok olursa, (bir gün) yoksul olacağını an, o malı ihtiyatla ve takdirle, yani değerince harca, ölçüyle nafaka edin. Malı ölçülü olarak ve değerince harcayan az kişi, yeğdir malı değerinden çok, ölçüsüz harcayan çok kişiden. Çünkü ölçüyle harcayınca mal ne denli az olsa da sonunda bir şey kalır, ama ölçüsüz harcayınca mal ne denli çok olursa olsun sonunda hiç bir şey kalmaz. (C.1.s.208)

5.2.7. Susmak İkinci Sağlıktır.

“Son devir Osmanlı ahlakçılarına göre, dil, Allah’ın insanlara bahsettiği nimetlerin en kıymetlilerindedir. Dil, insanın olgunluk derecesi ve insanlığın ölçüsü, ruh ve fikirlerinin tercümanı olduğu gibi, aynı zamanda, itaat ve isyan vasıtasıdır da” (Erdem, 1996: 273)

Cirmi küçük cürmü büyük olan dil, peygamberimizin sahip olduğu zaman cenneti garanti ettiği azalardan birisidir. Dil, sahip olduğumuz zaman faziletimizi, kontrol edemediğimiz zaman reziletimizi artırır. Bu yüzden dilimizi kullanırken çok dikkatli olmalıyız. Ona hükmetmesini bilmeli; nerede, nasıl ve ne zaman kullanmamız gerektiğini iyi hesap etmeliyiz. Dili korumanın en önemli yollarından biri de susmaktır. O yüzden Keykâvus, susmak ikinci sağlıktır demiştir.

Peygamberimiz de “Müslüman o kimsedir ki, Müslümanlar onun elinden ve dilinden selamet bulmuştur.” diyerek bizler için değişmez bir ölçü koymuştur. Anonim bir hikâyede;

“Üç hükümdardan birincisi der ki;

Bütün pişmanlıklarım söylediğim sözlerden oldu. Söylemediğimden hiç pişman olmadım.

İkincisi der ki;

Söylemediğim sözlerin sahibiyim. Fakat söylediğim sözlerin esiriyim.

Üçüncüsü der ki;

Bazı sözleri söylemeye gücüm yetti. Fakat söylediğim sözleri geri almaya gücüm yetmedi.”

La Bruyere ise “Çok konuşmak, insanın gözden düşmesi için en kısa ve en emin yoldur.”der.

Keykâvus’un da bu konuda söyleyecekleri vardır:

Ondan sonra, her nerede olursan çok bilgili ve az sözlü ol. Demişlerdir ki, susmak ikinci sağlıktır, çünkü çok kişi sağ yürürken sözü yüzünden hasta olur. İmdi az söylemek ve öz

söylemek akıl nişanıdır, çok söylemek bilgisizlik nişanıdır. Çünkü bir kişi ne kadar akıllı ve kâmil olsa da, ne zaman çok sözlü olursa -sözleri hep yerinde olsa bile- ayak takımı arasında adı beyinsiz olur. Eğer cahil ve sıradan biri de olsa, ne zaman susmuştur ve konuşmaz, sıradan kişiler onu akıllı ve hünerli kişilerden sayarlar. (C.1.s.139)

İnsan konuşmadan önce iki düşünüp bir konuşmalıdır. Çünkü düşünmeden konuşmak insanı zor duruma düşürebilir, ağır sorumluluk altında bırakabilir. Ne söyleyeceğini baştan düşünerek hesap etmek, sonra söylenenlerden pişman olmaktan iyidir. Bu nedenle hemen, hesap etmeden, düşünmeden söylememelidir.

Sen de ne söylersen önce düşün ve endişe et, sonra söyle, sözüne düşünmen kılavuz olsun, ta ki o sözünden sonra pişman olmayasın, çünkü derhal söylemenin bir kıfayeti var: Ya yarar ya zarar. Ama düşünüp söylemek iki kıfayetlidir, bir kıfayet budur ki o sözün zararlıysa düşünmekle anlarsın, o zararlı işten sakınırsın; bir kıfayet ele budur ki yararlıysa doğruca bilirsin, sakınmadan o yararlı nesneyi elde etmek ardınca olursun. (C.1.s.137)

Dinlemek, aslında konuşmacıdan azami derecede istifade etmektir. Bazen konuşmacıdan, konuşması ile ilgili şikâyetlerde bulunuruz. Her ne olursa olsun en kötü bir konuşmacı da olsa, o konuşmadan öğreneceğimiz bir şey bulunabilir. “Dinleyicilerden birinin, konuşma anında uyuklaması ya da konuşmanın sıkıcılığından söz etmesi ve konuşmanın yeterli açıklığı taşımadığının suçunu, konuşmacıya yüklemesi doğru değildir. Haberleşmeyi hareket haline getiren her ne kadar konuşmacı ise de, dinlemeyi iyi bilmeyen bir dinleyici, eksikliği kendinde aramalıdır. Yine konuşmayı anlamadığında, konuşanın fikirlerini iyi açıklayamadığını söylemek yerine, dinlemesini öğrenmelidir.” (Kantemir, 1991: 12) Keykâvus da dinleyicinin aktif dinleme ve seçici dinleme içinde olması gerektiğini öğütler.

Ondan sonra her türlü söz işitirsen melül olma, yani gönül darlığı ile dinleme. O söz, senin işine ister yarasın ister yaramasın, sen o sözü can kulağıyla dinle. Çünkü söz bir sedef gibidir, dil onu dalgıç gibi gönül deryasından çıkarır. Gerçi her sedefte inci olmaz, ama hepsini aramak gerek, o sedef ki boştur, yabana atmak gerek, dolusunun cevherini almak gerek. İmdi kişi söz kapısını açmazsa o sözün yararını bulamaz. (C.1.s.137)

“İnsan, konuşmayı çevresindeki diğer insanları, özellikle de annesini ve diğer aile üyelerini taklit ederek öğrenir. Bu taklit etme sırasında dinleme becerisi sık sık kullanılır. Bu da demektir ki insan bir anlamda konuşmayı dinleme ve dinlediklerini taklit etme yoluyla öğrenmektedir.” (Temizyürek ve diğerleri, 2013: 203) Keykâvus bu durumu şöyle ifade eder:

İmdi ey çiğerköşem, gücün yettiğince söz dinlemekten ürkmemeye çalış, çünkü halk söz dinlemekten, söz ehli olur. Bu söze delil odur ki bir çocuğu doğunca yer altında bir kubbeye besleseler, süt emzirseler ve anasıyla dadısının yanında hiç konuşmasalar, o çocuk büyüdüğü zaman dilsiz ve sağır olur, çünkü dilsiz olan sağır olmayınca olmaz. Ama iki çocuk olsa ve hiç söz işitmeseler, ikisi birbiriyle söyleşmekten bir dil oluştururlar ki o dili ikisi bilir ancak, başkaları bilmez. Öyleyse halkın sözünü işit ve kabul et. Özellikle geçmiş beylerin ve bilgelerin sözlerini can kulağıyla dinlemek gerek ve itimat etmek gerek. (C.1.s.140)

5.2.8. Nankörlük

İnsan, kendisine yardımda bulunan, iyilik eden, üzerinde emeği olan kişilerin değerini bilmelidir. Onları hatırlamalı ve onların yaptıklarını yok saymamalıdır. Yeri geldiği zaman onlara vefa borcunu ödemeli, nankörlük etmemelidir. İnsanların zor zamanlarda yaptıkları iyilik ve güzellikler, unutulmamalıdır.

Nankörlük, “minnettarlığa doğrudan doğruya zıt olan bir kusur veya eksikliklerdir. Çünkü minnettarlık, daima, bir fazilettir ve insan cemiyetinin belli başlı, bağlarından biridir; dolayısıyla da nankörlük, ancak, kaba ruhlu, aptalca ve küstah kimselere vergidir. Bu gibiler zannederler ki her şey onların hakkıdır, herkes onlara hizmete mecburdur. Yahut da nankörlük, yine, gördükleri iyilikler üzerine hiçbir düşünce yürütmeyen zekâsızlara aittir yahut da noksanlarını ve ihtiyaçlarını hissederek aşağılıkla başkalarının yardımını arayan, yardımı aldıktan sonra da velinimetlerine kin besleyen zayıf ve aşağılık ruhlu kimselere aittir.” (Descartes, 1991: 150)

Nankör, kendine yapılan iyiliği, bolluk zamanında unutan, darlık zamanında hatırlayan zayıf karakterli bir kişiliktir. İnsan, üzerinde emeği olan kişileri unutmamalıdır. Yapılan iyiliğe, iyilikle mukabele edilemese bile en azından yapılan bu iyilikler inkâr edilmemeli, bu kişiler hep saygı ve takdirle hatırlanmalıdır.

Kabusname’de bu durum şöyle ifade edilir:

Ondan sonra senin üzerinde emeği olan bir kişinin emeğini elden çıkarma. Eğer o emeğin karşılığını ödemiyeysen bari nankör olma. (C.1.s.115)

Ayrıca anne babanın yaptıklarının, evlatlar tarafından inkâr edilmemesi, yapılan iyiliklerin unutulmaması gerektiği Keykâvus tarafından gençlere telkin edilir.

Eğer sen onların (anne-baba) hakkını gözetmede kusur edersen öyle görünür ki hiç iyiliğe yarar adam değilsin. Çünkü bir kişi soyunun hakkını bilmez, uçtan bucaktan olanın hakkını zaten hiç bilmez, böyle olana nankör derler. Öyleyse nanköre iyilik eden ahmaktır. İmdi sen nankörlerden olmamaya çalış, ta ki iyiliklerden yoksun olmayasın. (C.1.s.101)

Keykâvus, iyiliğe layık olanlara, iyiliği takdir edip nankör olmayanlara iyilik yapılmasını tavsiye ederken; nankörlere yapılan iyiliğin boşa bir gayret olduğu hatırlatılır:

Nankör kişiye iyilik etme, çorak yerde tohum nasıl boşa giderse, nankör kişide de iyilik öyle boşa gider. (C.1.s.109)

5.2.9. Şakalaşmak

Sözlüklerde “güldürmek veya eğlendirmek kastıyla söylenen söz veya yapılan davranış, latife, mizah, takılma” gibi anlamlara gelen şaka, insanlar arasında zaman zaman başvurulan bir davranış şeklidir.

Kabusname’de şakalaşmanın kötülüğünden bahsedildikten sonra Keykâvus, şakayı kaba şakalar ve iyi şakalar olmak üzere ikiye ayırmıştır.

“Bilmiş ol ki: yasak olan aşırı derecede ve devamlı olan şakacılıktır. Şakacılığa devam, oyun ve eğlence ile meşgul olmaktır. Oyun mubahtır, fakat devamı mezmumdur.

Aşırılığa gelince: İfrat (aşırılık), fazla gülmeyi gerektirir. Fazla gülmek de kalbi öldürür. Bu bakımlardan mezmumdur. Bu derecelere varmayan şaka ise mezmum değildir.” (Gazali, 1985: C.3, s.287)

İnsanın her olaya ve konuşmaya şaka ile karşılık vermesi, şakanın insanın karakterine sirayet etmesi, onu meslek ve huy edinmeleri hoş bir davranış değildir. Bu, kişinin değerini düşüren, ağırlığını ve vakarını yok eden bir durumdur. Espri ya da mizah yeri geldiğinde, uygun zamanlarda, konuyu daha iyi açıklamak için ya da eğitimde zaman zaman başvurulacak bir yöntem olabilir. Yalnız bu durum süreklilik arz etmemelidir.

“Çocuk ve neşe sözcükleri birbirleri ile içerik yönünden uyaklıdır. Espriyi algılamak, gerektiğinde evde, okulda espri yapmak, gülümsemek ve gülmek çocuğa enerji verir. Örneğin çocuğunuzun bir konuda yalan söylediğini belirlediğinizde, ona doğrudan yalan söylüyorsunuz!” biçiminde gerçeği yansıtmak yerine vesikalık fotoğrafı üzerinde kalemle burnunu uzatarak, altına “benim küçük Pinokyom, burnunun çok daha fazla uzaması sana yakışmayacak” yazıp çalışma odasına asmanız daha etkili olabilir. Yüzünüze kâğıt maskeler takın, onun ilgilendiği kişi, konu, ya da durumlara ilişkin doğrudan onların özürlerini ya da başarısızlıklarını vurgulamaya yönelik olmayan taklitler yapın. Gülümsemeyi çağrıştıran ince esprileri konu eden karikatürleri izlemeleri, bu tür yazıları okumaları için fırsatlar hazırlayın. Grupta fikra dinlemesi ve anlatmasını teşvik edin. Onların yakaladıkları esprileri, kendilerinin de bulunduğu gruplarda adlarını vererek anlatın.” (Açıkalın, 2009: 208,209)

Şaka yaparken kişiler birbirlerine kötü lakaplarla hitap etmemelidir. Kişinin hoşlanmadığı ifadeler, sözler kullanılmamalıdır. “Denildi ki, her şeyin bir tohumu var, düşmanlığın tohumu da şakadır. Yine denildi ki; şaka akli yok eder ve dostluğu bozar.” (Gazali, 1985: C.3, s.289)

Çocuklar ya da gençler arasında zaman zaman şakada kaçırılan ölçü, kavgaya neden olmaktadır. Sonunda, yapılan kaba şaka ve lakaplar taraflarca şaka olarak savunulmaktadır. Şakanın ciddi olumsuz sonuçlara neden olabileceği Keykâvus tarafından tecrübe edilmiş, şaka şerrin kılavuzu olarak nitelendirilerek olayın önemi vurgulanmıştır.

Ey oğul, sakın kimseyle şakalaşmayasın, demişlerdir ki, el-müzahü mukaddemetü şerri, yani şaka etmek şerrin kılavuzudur, ne ederse eder, savaş şakadan kopar, derler. (C.1.s.175)

Sonra sakın halk ile şakalaşma, eğer şakalaşırsan kabaca şaka etme, ne denli kötülük ve arbede varsa çirkin şakadan kopar. Ama iyi şakalar yaparsan yap, iyi şaka yapmak ne ayıptır ne günahdır. Çünkü Resul şaka yapardı ve bütün şakalarından bir ünlüsü budur ki rivayetlerde gelmiştir. (C.1.s.176)

İslam'da yerilmeyen, gülümseten, uygun görülen şakalar da vardır. Aşağıda Kabusname'den aldığımız peygamberimizle ilgili olan bu olay iyi şakaya örnek teşkil etmektedir.

*Ayişe anamızın (R.A.) evinde bir karıcık otururdu. Bir gün bu karıcık dedi ki,
- Ya Resulallah, bu benim yüzüm cennet ehlinin yüzü müdür, yoksa cehennem ehlinin yüzü müdür? Resul,*

İnne'l-acayize la tedhulü'l-cennete, yani karılar uçmağa girmezler demek olur. Resul aleyhisselam hem şaka etti hem de doğruyu söyledi. Zavallı karıcık çok üzüldü ve ağladı. Resul aleyhisselam gülümsedi ve dedi ki, "Ey karıcık üzülme, benim sözümde yalan yoktur, yaşlı ve ihtiyar cennete girmez, çünkü kıyamet günü mezardan kopanlar hep genç koparlar ve cennete hep yiğit suretinde girerler." O karıcığın gönlü hoş oldu. (C.1.s.177)

Yerinde ve kaliteli şakalar yapmak önemlidir. Böyle şakalar kişinin vakarına ve ağırbaşlılığına zarar vermez. Ancak saçma sapan yapılan şakalar, gelişigüzel sarf edilen sözler kişinin değerini eksiltir, insanı küçük düşürür.

İmdi şaka yapmak revadır, ama saçma sapan şaka yapma, yaparsan da senden aşağı kişilerle yapma, ta ki hürmetin eksilmesin. (C.1.s.177)

Peygamberimiz zamanında " Yine bir gün gözünün biri ağrıyan Suheyb (R.A.) hurma yiyordu. Resul-i Ekrem:

-Gözün ağrıdığı halde hurma mı yiyorsun? diye şaka etti. Suheyb de:

-Ey Allah'ın Resülü, ağrımayan tarafı ile yiyorum, diye mukabelede bulundu. Bu cevaba Resul-i Ekrem gülümsedi. Hatta bazıları, azı dişleri görülecek şekilde güldüğünü söylediler." (Gazali, 1985: C.3, s.292)

5.2.10. Çalışmak, Başarı ve Tembellik

"Başarmak mutluluktur. Başarmak, öngörülen hedefe, belirlenen sürede ve istenilen kalitede ürün ile ulaşmaktır. Başarının kanı çalışmaktır." (Açıkalın, 2009: 196)

Başarılı olmanın şartı çalışmaktır. Çalışmak ve başarmak için azim ve istek gereklidir. Talebe, talep eden kişiye denir. Kişi önce talep etmeli ki çalışmayı ateşleyebilsin. İstekli olmayan kişinin çalışması ve başarması düşünülemez. Keykâvus, başarmak için çalışmanın saati, zamanı olmadığını, her anın her saatin değerlendirilmesi gerektiğini, çalışmak için müsait bir zaman beklemenin gereksiz olduğunu öğütlemiştir.

Biri de odur ki bu öğreneceğin hüneri ezgi edininp öğrenesin, yani gece ve gündüz, vakitli vakitsiz demeyesin, çalışsın, o hüneri elde etmedikçe durmayasın. Çünkü hüner öğrenmenin belli bir zamanı olmaz, vakitli vakitsiz öğrenmeye çalış, hiç bir anı boş geçirme, ille bir hüner öğrenmekle (geçir). (C.1.s.117)

"Muvaffakiyet olma yolunda senin ilk büyük düşmanın tembelliktir. Burada sana tembelliği tarif edecek değilim. Onu sen, ben, hepimiz az çok tanırız. Zira öteden beri denile geldiği gibi (İnsan tembel bir hayvandır.). Yalnız ben sana şunu söyleyeceğim ki

tembellik insanın karşısına çıkıp da mertçe savaşılan bir düşman değildir. Bilakis eski peri hikâyelerindeki kahramanlar gibi, şekilden şekle girerek ve bin bir hile kullanarak alt etmeğe çalışılan bir namerttir. Tehlikesinin büyüklüğü de buradan gelmektedir.” (Başgil, 1997: 17,18)

Bu durum Kabusname’de şöyle açıklanmaktadır:

Tuttuğun her işi başarmada acizlik gösterme. İş başarmakta acizlik göstermek yaramazlık nişanıdır. Öyleyse çalış ki işinde acizlik göstermeyesin, yaramaz insan olmayasın. (C.1.s.218)

“Çalışmanın karşısında tembellik vardır ve tembellik insanı yıpratır, yavaş yavaş kemirip yok eden olumsuz bir alışkanlık ve kötü bir ruhi hastalıktır. İnsan tembelliğe, ihmalkârlığa karşı önlemler almalı, yapacağı işleri zamanında yapmalı, ertelemeden, savsaklamadan kaçınılmalı, zamanında bir adım atmayan tembelin yeri geldiğinde bin adım atmak zorunda kaldığı gerçeğini dikkate alarak tembelliğe karşı direnç geliştirmeli, ruhunu ve bedenini bu rahatsızlıktan kurtarmak için iradesini güçlendirmelidir.” (Emiroğlu, 2010: 132)

Çalışmak aynı zamanda bir alışkanlık hâlidir. İnsan, vücudunu nasıl ve neye göre alıştırsa, vücut ona uyum sağlar. Vücudun kendi iradesiyle gerçekleştireceği bir eylem yoktur. Vücut her ne yaparsa bunu sahibinin niyetleri ve emirleri ile gerçekleştirir. Bu nedenle vücudu çalışmaya, zora dayanmaya alıştırmak gerekir. Bu yapılmadığı takdirde vücut gevşeyecek, tembelleşecek ve hareket kabiliyeti azalacaktır. Keykâvus da buna işaret eder:

Ondan sonra çalış ki vücudunu tembelliğe alıştırmayasın. Çünkü teni örselemek ve hüner yolunda araştırma (yapmak) gayet yararlıdır. Eğer vücudun tembellik ederse sen onu kendi kendine bırakma, örsele, iş yaptır, dinlendirme, çünkü (vücut) dinç olunca artık buyruğunu tutmaz olur. Çünkü vücudun hareketi kendi iradesiyle değildir, o senin buyruğunla hareket eder, söz senin elindedir, ulu Tanrı onu senin buyruğuna verdi, bundan dolayı sen (tene) hareket etmesini söylemedikçe o hareket etmez. (C.1.s.118)

“Değerli şeylerin cazibesi fazladır ve değerli şeyler zor başarılır. Fakat kalbini ve beynini çalışmak üzere tutan kişi, eninde sonunda istediğini elde eder. İdeal sahibi insan, başarının ter koktuğunu, bazı zorlukları beraberinde getirdiğini, başarının efendisi olmak için çalışmanın kölesi olmak gerektiğini bilir.” (Emiroğlu, 2010: 131)

Eğer doğuştan aklın yoksa, bari sonradan kazanılacak akıl için çalış, öğren, gücünün yettiği kadar gayret et. (C.2.s.160)

Hangi işi tutarsan tembellikle tutma, tembellikten çok utan, tembellik bahtsızlığın ve devletsizliğin çömezidir, her işte emek vermek ardınca ol ki emekli işin sonucu daha çoktur tembellikten. Çünkü emek vermekle elde edilen ne kadar çok olursa, tembellikte de o kadar eksilir, yazık değil mi, bir anlık emek yüzünden hâsıl olacak şeyi tembellik yüzünden yitiresin. (C.1.s.208,209)

İmdi akıl ve bilgisi olan, halk içinde hünerle saygı ve ululuk bulduğunu görür, o halde çalışmak gerek, hünerini arttırmaya, daha hünerli olmaya. (C.1.s.118)

5.3. SOSYAL, SİYASAL VE EKONOMİK EĞİTİM

Sosyal, siyasal ve ekonomik eğitim içerisinde adalet, alışveriş ve ticaret adabı, dostluk ve arkadaşlık, devleti yöneten ve devlete hizmet edenlerde olması gereken değerler, işi ehline vermek, halka örnek olmak, istişare etmek, komşu ve misafir hakkı, toplum içinde fısıltıyla konuşmak ve toplum içinde öğüt vermek, yemek yeme adabı, vatanseverlik, yardımlaşma ve gafil olmak başlıkları altında olumlu ve olumsuz değerler üzerine değerlendirmeler yer almaktadır.

5.3.1. Adalet

“Adalet, bir toplumda, değerlerin, ilkelerin, ideallerin, erdemlerin cisimleşmiş, somutlaşmış, hayata, hayata geçirilmiş olması durumu. Herkesin hak ettiği ödül ve cezayla karşılaşması hali” dir. (Cevizci, 2000: 11)

Adalet, bir şeyin yerli yerince amacına uygun olarak yaratılması ve kullanılmasıdır. Allah bu âlemi adaletini göstermek için ve bir hikmetle yaratmıştır. *Kabusname*'de bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

Bilmiş ol ey oğul, ulu Tanrı bu âlemi kendi arzusu için yaratmadı. Sebepsiz yere de yaratmadı, kendinin adaletini ve fazlını bildirmek için, hikmetinin gereğince yarattı. O, kendinin bilgisine aykırı davranmadı. Mesela, yaptığıının adaletinin gerektirdiği biçimde olduğunun nişanı budur ki, insana insan sıfatını verdi, hayvana hayvan sıfatını verdi, bunların tabiatına koyduğunu hikmetle koydu. (C.1.s.83)

Adalet, bu dünyada herkese lazım olan ve huzurun teminatı için gerekli bir eylemdir. İnsanlar, adalet duygusunu kaybettikleri zaman birbirlerine olan güveni de kaybederler. Bu durumda adaletin tecellisini ölümden sonraki hayata bırakarak kendilerini teskin ederler. İslam dininde ölüm, bir bakıma mutlak adaletin tesis edilmesi için kaçınılmaz bir sonudur. Ölüm, davranışlarımızı anlamlı kılan, düşünce ve eylemlerimize anlam kazandıran bir hatırlatıcıdır. Ölüm, adaletin çok sesli bir anlatımıdır.

Bu anlayış *Kabusname*'de;

“Eğer ölüm olmazsa insan da adaletsiz kalırdı.” (C.1.s.85) şeklinde ölümün, adaletin mutlak tecellisi olduğu dile getirilmiştir.

Ölüm, adaletin garantisi ise Allah, kulunu yarattıktan sonra onu yalnız bırakmamış, yaratılışın gayesini anlamak maksadıyla peygamberler göndermiştir ki, adaleti, bilgiyi, hayatı vb. onlardan öğrensinler.

...sonra kulların arasına peygamberler gönderdi, ta ki adalet, bilgi, şükür ve minnet yolunu göstereyin, ulu Tanrı'nın kullarına verdiği bu nimetlerin şükürünün şartlarını nasıl yerine getirmek gerek bildirsinsinler. (C.1.s.85)

Her şey zıddıyla kaimdir prensibinden hareketle adaletin zıddı zulümdür. Zulüm, eşyanın yerli yerince kullanılmaması ve insanın yaratılışına uygun davranmaması şeklinde nitelendirilecek olursa; insanlardan beklenen davranış adil olmaları ve adaletle

hükmetmeleridir. Adaleti, öncelikle bireyler uygulamalı, sonra bu halka halka büyüyerek bütün toplumu şekillendirmelidir. Bu nedenle elimizin altındakilere ve bizden aşağı olanlara zulmetmemenin, bizden yukarda olanlardan adalet göreceğimizin ve adil tanınacağımızın bir işareti olacağı ifade edilmiştir.

Senden aşağı olanlara zulmetme, adalet göster, böylece sen de senden ulu olanlardan zulüm görmezsin, adalet bulursun. (C.1.s.109)

Eğer adillerden sayılayım diyorsan elinin altındakileri hoş tut. (C.1.s.147)

“Adalet kavramı, hem bireysel hem de toplumsal bir düzlemde ele alınabilir. Buna göre, birinci anlamda adalet, bireylerin bir özelliği olarak adil olma veya adil davranmayı ifade eder. Bu bağlamda adalet, insanların vicdanlarında yer etmiş bulunan, ondan kaynaklanan nesnel bir değer olmak durumundadır. İkinci anlamda adalet, toplumsal bir düzlemde ve bireylerin eylemlerinin değil de, toplumsal bir durumun özelliği olarak ortaya çıkar. Bu çerçeve içinde adalet, kendisini iki şekilde gösterir. Bunlardan birincisi olan ve kuralların uygulanmasındaki tarafsızlık, yeknesaklığı ifade eden adalet, formel adalet adı verilir.” (Cevizci, 2000: 11,12)

Toplumsal adaletin tesisi, herkese tarağın dişleri gibi eşit ve adaletle davranmakla mümkündür. Zayıfları ezen, güçlüleri koruyan bir sistem, varlığını uzun süre devam ettiremez. Kabusname’de buna uygun bir söz ve hikâye anlatılır:

Eğer günün birinde hüküm için senin katına bir mazlum gelse, tanığı olmasa ve hak elbette onun olsa, öteki münkir and içecek olursa bu zavallının hakkı kaybolur. Öyleyse böyle bir durumda o tanığı olmayan hak sahibine yardım etmelisin. Hile ve tedbirle onun hakçağızını almalısın. (C.2.s.32,33)

HİKÂYE: *Şöyledir ki, Taberistan'da Ebu'I-Abbas el-Ruyani derler bir kadı vardı. Gayet namuslu, âlim, dindar, dürüst, ince görüşlü, düşünce sahibi ve ihtiyatlı bir kişiydi. Bir gün bir zavallı bunun katına geldi, hüküm isteyip birisinden yüz altın dava etti. Kadı o davalıya sordu ki:*

- Sende bu kişinin altını var mıdır? Davalı inkâr etti.

- Bende bunun hiçbir şeyi yoktur, dedi.

Kadı altın isteyene sordu.

- Tanığın var mı? O,

...Yoktur, dedi.

- Öyleyse and içirelim buna. Böyle dedi ama, altın sahibi ağladı.

- Ey mevlana kadı, bana yardım et, benim tanığım yok ve o, and içmekten çekinmez, dedi. Kadı,

- Ben senin yüzünden şeriatın dışına çıkacak değilim elbette, ya sana tanık gerek ya da ona and, dedi. O kişi ağladı, toprakta yuvarlandı ve dedi ki,

- Ya mevlana kadı, aman, ben mazlumum, eğer bana yardım etmezsen zararlı çıkarım, tedbir ile benim işime bir çare bul.

Kadı o kişinin ağladığını görünce, doğru söylediğine inandı, bunu korumak istedi, ileri çağırdı ve dedi ki,

- Ey kişi, sen altını buna niçin verdin. O kişi cevapladı,

- Ödünç verdim, Kadı,

- Nasıl ödünç verdin buna, anlatıver, dedi. O kişi anlattı.

- Mevlana kadının ömrü uzun olsun, bu kişi benim dostumdu. Rastlantı bu ya, bir cariyeye âşık oldu, cariyenin değeri yüz elli altındı ve bunun var olan sermayesi yüz altına erişmezdi. Bu, deliler gibi her an dolaştığı yerde sızlayıp ağlardı. Bir gün ikimiz bağlar arasına gezmeğe çıktık. Bir bu ve bir ben, yalnız olarak geziniyorduk. Bir yere geldik, oturduk ki biraz dinlenelim. Bu, bana cariyeyi anlatır ve ağlardı, benim buna içim acıdı, birbirimizle yirmi yıldır dostuz.

Bu kişiye dedim ki, “Ey filan, senin ona yetecek kadar altının yok, kimse de sana yardım etmeyecek, bu sevdadan aciz kaldın. İmdi, benim şu dar-ı dünyada yüz altına gücüm yeter, başka da yoktur, bu kadar süren ömrümde bütüin varım bu yüz altıncıdır. Onu sana ödünç vereyim, sen de bir kaç altın daha kat, o cariyeyi satın al, bir ay onunla zevkini sür ve bir aydan sonra cariyeyi geri sat, bana altınımı ver.” Bu, ayağıma kapandı ve andlar içti, “O cariyeyi bir ay tutayım, bir ay sonra, ister zararına ister karına, satayım ve senin altınını vereyim.” dedi. Bunun üzerine ben de altıncıyı belimden çözdüm, verdim. Orada ulu Tanrıdan başka kimse yoktu, bir bu vardı ve bir ben. Sonra o cariyeyi aldı, dört ay geçti, ne cariyeyi satıyor, ne de altınımı veriyor. Kadı,

- Altını bu kişiye verdiğin vakit nerede oturuyordun, diye sordu. O,

- Bir ağacın dibinde, dedi. Kadı,

- Ağaç dibinde oturmuşsunuz da niçin tanığım yok dersin, dedi ve inkâr edene,

- Sen benim yanımda otur, diyerek, altın sahibine döndü,

- Gönlünü üzme, git o ağacın dibine var, iki rekat namaz kıl, bir çok kez salavat getir, sonra da o ağaca de ki, “Seni kadı çağırıyor, gel bana tanıklık et.”

İnkâr eden bunu işitip gülümsedi. Kadı gülümsediğini gördü ama görmezden geldi, altınını isteyene,

- Git, çabuk ağaç gelsin tanıklık etsin, dedi. O kişi,

- Korkarım benim sözümle gelmez, dedi.

Kadı bir belge verdi,

- Götür bu belgeyi göster ve de ki, kadı seni çağırıyor, işte belge, gel ve o bildiğin tanıklığı ver. Adam kadının verdiği belgeyi aldı ve gitti. O inkar eden de kadının yanında oturdu. Ama kadı başka hükümlerle meşgul oldu, bu kişiden yana dönüp hiç bakmadı. O ise kendi kendine düşünmeye dalmışken kadı ansızın buna döndü ve sordu,

- O şimdiye değin ağacın dibine vardı mı acaba? Bu kişi,

- Yok, henüz varmadı, dedi.

Kadı yine hükümlerle meşgul oldu. O ara altın sahibi, nişanı o kavak ağacına gösterdi, gel seni kadı çağırır, ta ki bana tanıklık edeceksin, diyerek bir zaman bekledi. Sonunda gördü ki ağaçtan hiç ses gelmiyor, üstelik gidecek gibi de değil, gayet kaygılandı, geri döndü, geldi kadıya dedi ki,

- Vardım belgeni gösterdim, gelmedi. Kadı,

- Yanıldın sen, geldi o ağaç, tanıklık da etti, dedi.

Başını hemen o münkire çevirdi.

- Çabuk ver, yoksa ben zorla cariyeyi satarım ve bunun altınını veririm dedi. O kişi cevap verdi,

- *Bu gideli beri ben buradan ayrılmadım, o ağaç da gelip tanıklık etmedi. Kadı,*
 - *Eğer sen ağacın dibinde altını almamış idiyisen, ben sana sorduğumda, “O kişi ağacın dibine vardı mı acaba, dediğimde, niçin sen “O ağacı ben bilmiyorum” demedin. Böylece o kişiyi susturdu, altını aldı ondan ve hak sahibine verdi. (C.2.s.33)*

5.3.2. Alış Veriş ve Ticaret Adabı

Kabusname'nin ele aldığı konulardan biri de ticari ve ekonomik eğitimidir. Eserde insanların sosyal hayatlarında, ticari ilişkilerinde, alışverişlerde nelere dikkat edilmesi gerektiği hakkında uyarılar, bilgiler ve açıklamalarla ilgili nasihatlerde bulunulmuştur. Örneğin alışverişte kimseyi aldatmamak ve yalan söylememek gerektiği, alıp satmada tamah etmekten sakınılması gerektiği salık verilmiştir. Ticarete açık olunması gerektiği, utanılmaması, ticaretin aslının tasarruf ve cömertlik olduğu, tacirin ağır ve oturaklı olması gerektiği, halkın yararını gözetmek gerektiği, ticaretin sermayesinin doğruluk ve dindarlık olduğu, söz verildiği zaman sözünde durulması, sahtekârlık ve sahtelikten uzak durulması ve israf etmemek, kazancın helalinden kazanılması gerektiği öğütlenmiştir.

Ayrıca tacirin işinde diğer meslektaşlarından daha iyi olması, çok kazanacağı derken müşteriyi kaçırmaması gerektiğinden bahsedilmiş; az kazanarak kanaatkâr olunması ve bunun müşteriyi kendine bağlayacağı, satış yaparken müşteriye tatlı dillilikle muamele edilmesi, alçakgönüllü olunması, alışverişte gerçeğin söylenmesi, hünerini öğrenmek isteyenlere de bilgi cimriliği yapılmaması gerektiği tavsiye edilmiştir.

Ondan sonra tahıl alıp satmanın kârına tamah etmekten sakın, çok kötüdür, kötü adlı olursun. Çünkü tahılı ucuz alıp pahalı olunca satayım diyenin adı madrabaz olur, çabası şudur ki yağmur yağmasın, tahıl bitmesin, kuraklık olsun, kendinin niyeti bu olmasa da halk böyle der. Öyleyse böylesi suçlamadan kaçıp tahılın kârını gözleme. (C.2 s.42)

Yalan, insanın değerini azaltan, malın sıhhatini bozan, insanın içine bırakılan bir zehirdir.

Almakta ve satmakta yalan söylememek ulu dindarlıktır. Çünkü kafir ve müslüman arasında alışverişte yalan söylemek çok ayıptır. Çünkü alışverişte yalan söylemek haram yiyiciliğe delildir, hem malı da haram olur, sonra haramın sebatı olmaz. (C.2.s.42)

Ondan sonra satmadan önce hiç kimseye alıp gitmesi için kumaşını verme, çünkü karışıklıktan hali değildir. Muamelede, yani kumaş alırken ya da satarken hiç utanma, fayda bulmağa çalış, akıllı kişiler demişlerdir ki, utanmak rızkı engeller, nitekim buyurur (aynı anlamda), el-hayâü yemnaü'r-rızka. Öyleyse alışveriş zamanında daima hürmet gözetme ve çok da kişiliksiz olma. Belli oldu ki ortası boştur. Çünkü tasarrufu gözeten bezirganlar demişlerdir ki, bezirganlığın aslı hem tasarruftur hem de cömertlik. Önce tasarruf et ki zengin olursun, sonra cömertlik et, böylece iyi adlı olursun. Şöyle ki tasarruf malın bekçisidir, cömertlik de yüceliğin ve ululuğun bekçisidir. (C.2.s.42)

Buna münasip hikâyede ticaret ayrı, cömertlik ayrı dedirten bir olay anlatılır.

HİKÂYE: Şöyle işittim ki, bir bezirgan bir bezirganın dükkanına varmış, bin altın verip kumaş satın almış. Sonra hesap etmişler, aralarında bir kırat altın ayrılık çıkmış. Mesela satan demiş, “Senin bende bir altının kaldı.” Alan da demiş ki, “Hayır, bir kırat daha fazladır.” Kırat dedikleri bir çekirdek ağırlığıdır. Kısaca o dedi, bir altın, bu dedi, bir altın ve bir kırat. Akşama değin böyle söyleştiler. Alıcı olan bezirgan bir çekirdek altın için kavga eder, bağırır. Sonunda öyle galebe etti ki kumaşı satan bezirgan bezdi, ister istemez bir çekirdek altını verdi, öteki de aldı, gitti.

Meğer bu kumaş satanın bir hizmetkârı varmış, seğırtti o hocanın ardından, yetiştii ve dedi ki,

- Hoca ben de kumaşını tutmakta, kapamakta seninle birliktim, yardım ettim, bana bahşiş ver. Hoca o bir altın ve bir kıratı ona verdi. Çocuk altını aldı, hocasının yanına geldi, hocası,

- Nereye gittin, diye sordu. Çocuk,

- O kumaş alan hocadan bahşiş istemeğe gittim dedi. Hocası,

- Ey haramzade, birisi ki sabahtan akşama değin bir çekirdek altın için kavga edip bağırmiş çağırmiştir ve halktan utanmamıştır, sen ondan bir şey mi umarsın ya da umduğun için sana bir şey mi verecektir? dedi.

Çocuk altını gösterdi, hocası şaşırđı, kendi kendine, “Ey kadir Allah, bu oğlan güzel bir oğlan değildir, işe de yaramaz henüz küçüktür. Bundan ötürü verdi dersek yanlış bir sanıya kapılmış oluruz. O kişi bu cimrilikle bu cömertliğı nasıl yaptı acaba? Bunda bir sır var, gidip görmek gerek.” dedi. Kalktı, o kişinin ardınca vardı ve dedi ki,

- Ey hoca, billahi bir an dur, sana bir sorum var.

Hoca,

- Ne diyorsun, dedi, Bez tüccarı,

- Ey hoca, senden bir acayip şey gördüm. Gördüğüm şudur ki, bunca halkın içinde akşama kadar bir kırat için çekiştin, almadıkça bırakmadın; sonra aldın, kıratla bir altını geri benim çırağıma verdin. Peki, bunca kavganın zahmetini çekmenin yararı nedir? Bana anlat, onda cimriliğinin ve bunda cömertliğinin hikmeti nedir? açıkla, dedi.

O hoca dedi ki,

- Bunda şaşacak ne var, mademki ben bezirganım, bezirganlığın şartını korumam gerek. Çünkü bezirganlığın şartı odur ki alışverişte bir akçası boşa giderse ömrünün yarısını gitti bilsin; cömertlik zamanı ise yerinde nesneyi esirgerse asılsızlığına tanıklık vermiş olur. Bu sebeple ben ne ömrümün yarısını yitirip zararlı olmak istedim ve ne de asılsızlığa tanıklık vermek diledim, böylece hem adımlı korudum, hem ömrümü.

İnsan, her işinde dürüst olmalı, hile yapmamalıdır. Yapılan hilenin, bir gün kendisine zarar getireceğini bilmelidir. Çok kazanacağım diyerek dürüstlükten ayrılmak, ticarete hile karıştırmak, insana kısa süreliğine bir ticarî kazanç sağlayabilir. Fakat uzun vadede insana bir getirisi yoktur. Ticarete ve ekonomide en büyük sermaye dürüstlük ve güvendir. Kabusname, bu konuda bir söz ve bir hikâye ile insana öğüt verir.

Hainlikten çok sakın, yani sahtekâr olma, halka gizlice kalplık etme, çünkü kalp, zararı kendine eder. (C.1.s.42)

Buna uygun bir hikâye anlatılır.

HİKÂYE: *Şöyle işittim ki birinin birçok koyunu ve bir çobanı vardı. Çok dindar, yani temiz yaşayışlı, iyi halli ve haramdan sakınan bir kişiydi. Bu çoban her zaman sağdığı sütü koyun sahibine getirirdi. O kişi gelen sütün yarısı kadar su katar, git bunu sat diye ölçüyle çobana verirdi. Çoban, zavallı o kişiye “halka böyle yapma, bir gün cezasını çekersin” diye her gün öğüt verirdi. O hiç işitmez, her gün öyle yapardı ve her gün çoban derdi ki, “Hey kişi halka bu hainliği yapma, hainlerin sonu çürük olur.” deyip öğüt verirdi ve hiç işitmezdi. Sonunda rastlantı bu ya, bir gece çoban koyun sürüsünü yatırmağa götürdü, koyunları bir derenin önceğizine yattırdı, kendisi de yüksekçe bir yere yattı. İlk yaz günleriydi, dağda yağmur yağar, o dereye sığmayacak sel gelir, koyunları alır götürür, öyle ki bir tanesi canlı kurtulmaz, çoban kendisinin kurtulduğuna şükreder, koyun sahibinin katına gelir, yanında süt yok. Bunu görünce koyun sahibi sordu, “Niçin süt getirmedin”, “Koyun nerede ki süt getireyim.”*

“Koyuna ne oldu?” Çoban dedi ki,

- Ben sana süte su katma, halka karşı hain olma demez miydin? Sen dinlemezdin. İşte o süte kattığın sular toplandı, birikti, bir ulu sel oldu, geldi bütün koyunları aldı ve gitti. Sonra o kişi tamah ile hainliği yüzünden ölünceye kadar yoksulluk sıkıntısından kurtulamadı.

Kişi, satışta da cömert ve iyilik sahibi olmalıdır. Her zaman kendi çıkarını düşünüp halka sırt dönmemelidir. Halkın yararını da düşünmelidir. Bu davranış, kişinin hem bu dünyasına hem de öbür dünyasına katkı sağlar. Keykâvus, tacirin en büyük sermayesinin dindarlık ve doğruluk olduğunu bildirir.

Ondan sonra almak ve satmak zamanı halktan yalnız ben yararlanayım deme, benden de yararlansınlar demek gerek, çünkü kendi yararı için halkın zararını gözlemek insafsızlıktır. (C.2.s.48)

Sonra bezirganlıkta doğru ve dindar ol, çünkü bezirganlığın en büyük sermayesi doğruluk ve dindarlıktır. Alışta ve satışta hareketli, güvenilir ve doğru sözlü ol, ta ki mahcup olmayasın. (C.2 s.46).

Kabusname’de, ticarete insanlara karşı nasıl davranılması gerektiğine dair bilgiler ve nasihatler de verilir. Alışverişte müsamahalı ve anlayışlı olmaktan, malı ucuz satıp müşteri çekmeye, sözünde durmaktan, yalan söylememeye, müşteriye karşı ağırbaşlı ve yumuşak davranmaya kadar ticaret yaşamına dair birçok öğüt verilir.

Geldik imdi halk içinde muamele göstermeye... Yani alışta ve verişte müsamaha göstermeye çalış. Mesela bir kişiye, on olan kumaşı on bire sattın, üç kez de onu on buçuğa ver de gör halk sana nasıl akar, alışverişin bolluğunda kumaş tez satılır, kazanç çok olur.

Geldik imdi... kimseye söz verme, yani birisine sana şunu edeyim bunu edeyim deme, eğer diyecek olursan bari sözüne sadık ol, ta ki yalancı olmayasın. Kişi yapayım dediğini yapmazsa yalancı olmuş olur. Sen andına doğruluk et, ta ki ulu Tanrı senin kazancını arttırsın. (C.2.s.50)

Sonra ağır başlı ol, hafif olma, bezirganlığın ulu hüneri ağır başlı ve oturaklı olmaktır. (C.2 s.52)

Keykâvus, bugünkü tezgâhtarlara da, müşteriye karşı nasıl davranmaları gerektiğine dair öğütler sunar. Satış yaparken kullanılacak bu ifadeler müşteri kazanmanın ve kazancı artırmanın anahtarıdır.

Kazanç tamahı için sert davranıp müşteriyi kaçıрма, ta ki sanatından rızık yiyebilesin. İmdi az kazanca kani ol, ta ki halkın alış verişini hep seninle olsun, senden alışveriş etmeye rağbet etsin.

Satış yaparken müşteriye kardaşım, canım, balım, dostum demekte kusur etme. Gereken alçakgönüllülüğü göster, ta ki senin iyiliğinden müşteri utansın, kolaylıkla alışveriş etsin, sana yararı dokunsun ve o hoşnut gitsin. İşte bu yumuşaklıkla muamele edersen, bütün halk senin işine müşteri olur, kazancın da artar.

Ama alışverişte gerçek söylemeği adet edin, sakın yalancı olma ve hünerinde sanat pintiliğinden perhiz et, sakın. (C.2.s.136)

Alışverişle uğraşan kişi, malının kârını ve zararını bilmesi, hesabını buna göre yapması gerekir. Günümüz ticaret anlayışında muhasebenin de önemi inkâr edilemez. Keykâvus, tüccarın kârını ve zararını bilmesi ve malını koruması için hesap işlerini yazması gerektiği, bunu yapmasının malının sigortası olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Bezirganın kârını ve zararını daima yazması gerek ta ki yanılmaktan ve unutmaktan emin olsun. Alışveriş ettiği kişilerle daima hesaplaşması gerekir, çünkü işini hesap etmek malının hakkını vermektir, hesap etmezse malı telef olur ve malına zulmetmiş olur. (C.2.s.48)

Keykâvus bin İskender, bezirganlığı iki kısma ayırır ve bunların birbirlerinden farkını ve dikkat etmeleri gereken noktaları açıklar:

Bezirgânlık iki kısımdır, ikisi de tehlikesiz değildir. Bir kısmı, misafir olup kazanç için ilden ile gezmektir, bir kısmı da bir yerde oturup iş görmektir. Şöyle ki bir yerde oturur, değeri düşmüş malı alır saklar, değeri artınca fazla fiyata satayım diye. Bu da tehlikelidir, ama tehlike maladır. Çok cesur, yürekli kişi gerektir ki geçmez kumaş alsın zamanı gelince satayım, kar edeyim diye, sonra zarar edebileceğini önemsemesin.

Geldik... Misafir bezirgânı bekleyen tehlikenin ne olduğunu yukarda bildirdimdi, imdi bu iki türlü bezirgânın da yiğit olması gerek, korkmamalı, başını ve malını önemsememeli. Çünkü korkaklığı yüzünden gerçi zarar etmez, ama kar da etmez. Nitekim ulular demişlerdir, korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyan. (C.2 s.40)

Kabusname'de israf, insanın ne dünyasına ne de ahiretine yaramayan işler için kullanılmış, israf etmemek gerektiği ve bunun hayatın her alanına şamil kılınması gerektiği öğütlenmiştir.

Kişinin kendi ihtiyaçları için harcadığı şey israf değildir. İsrâf odur ki, gereksiz yerlere harcansın, ne dünyasına yarasın insanın ve ne ahiretine. Sonra israf yalnız masrafla

olmaz. Sözde, sohbetle, yemekte, içmekte ve her bir işte israf iyi değildir, çünkü israf, teni eritir, nefsi incitir, canı daraltır ve diri insanı öldürür.(C.1.s.210)

Sonra sakın telefkar olma, yani boş yere akçayı çürütme. Çünkü bezirganların zevali (iflası) telefkarlıktandır. Nitekim sebatı tasarruftandır, mesela tasarruf budur ki kazancının birazını harcasın, birazını sermayeye katsın, böyle olursa bezirganlığı sabit olur. Ne zaman kazanç ve sermaye birlikte harcanırsa, mal tez günde gider, zevale düşer. Öyleyse telefkarlık iyi değildir, doğrusu Allah müsrifleri sevmez. (C.2. s.41)

İnsanoğlu hayatın her alanında varlık ve yoklukla sınanmaktadır. Bu sınavda başarılı olmak dengeyi kurabilmekle mümkün olacaktır. İnsan, ticaretle de ölçüyü elden bırakmamalıdır. Alışverişle uğraşan kişi, gelişigüzel harcamalardan sakınmalı, sermayesini ve kazancını korumasını bilmelidir.

Eğer malın çok olursa, (bir gün) yoksul olacağını an, o malı ihtiyatla ve takdirle, yani değerince harca, ölçüyle nafaka edin. Malı ölçülü olarak ve değerince harcayan az kişi, yeğdir malı değerinden çok, ölçüsüz harcayan çok kişiden. Çünkü ölçüyle harcayınca mal ne denli az olsa da sonunda bir şey kalır, ama ölçüsüz harcayınca mal ne denli çok olursa olsun sonunda hiç bir şey kalmaz, öldükten sonra çok nesnen kalması daha iyidir, yaşarken az nesneye muhtaç olmaktansa. (C.1.s.208)

Sana kazanç geldiğini gördüğünde, o kazancı telef etme, dağıtma, yani olur olmaz yere harcama, malı saklamak kazanmaktan daha güçtür. Çünkü akçeyi çok kişi kazanır, ancak saklamadığı için yine de cimrilikten kurtulmaz. (C.1.s.207)

Ama sen durmadan israf diyerek yaşamayı dar edip acı hayatlı olma, rızkının kapısını üstüne kapama, kendini gücün yettiğince hoş tut, kendi işin için gerekli harcamadan kaçınma, kendini esirge, her nesne senin için ne kadar aziz olsa da kendi canından daha aziz olmasın. Kısacası bol bol elde ettiğini ölçüyle harcamaya çalış. (C.1.s.211)

Yapılan bütün işlerde helal kazancı gözetmeli, ailemize gönül huzuruyla Allah'ın verdiği nimetleri sunabilmeliyiz.

Ey oğul, mal elde etmekte gafil olma, nereden toplarsan topla, yalnız helalden sağlanmış olsun, tehlikeli yerden elde etmemeye çalış, ne kazanırsan doğru ve uygun yerden kazanmaya çalış, ta ki oradan kazandığın sana sinsin. Sana kazanç geldiğini gördüğünde, o kazancı telef etme, dağıtma, yani olur olmaz yere harcama, malı saklamak kazanmaktan daha güçtür. Çünkü akçeyi çok kişi kazanır, ancak saklamadığı için yine de cimrilikten kurtulmaz. (C.1.s.207)

Meslekte çalışacak insanların denenmesi geleneği eskiden beri süregelmektedir. Günümüzde de bazı mesleklerde bu gelenek sürdürülmektedir. Meslek erbabı yanında çalışacak insanların güvenilir olup olmadıklarını anlamak adına, çalışacak kişileri farklı sınamadan geçirmektedirler. Bu işe alınma şekli, doğal ve fark ettirilmeden yapılmalıdır ki, çalışacak kişinin gururu ve iç dünyası incinmesin. Keykâvus, bu işe alma yönteminde işe

alınacak elemanların mutlaka sınamadan geçirilmesi taraftarıdır. Önce sına, sonra güven ilkesini telkin etmiştir.

Ondan sonra, görmemiş kişileri işinin başına bırakma ve sınanmamış kişilerden emin olma. Ayrıca sınanmış kişiyi sınanmamış kişiye değişme. Çünkü çok zaman gerektir bir insanı sınamağa ve ona güvenmeğe, öyleyse onun gibisi her zaman ele geçmez. Meselde demişlerdir ki, sınanmış dev yeğdir sınanmamış insandan. Ayrıca birini denemek istersen başkasının yanındayken dene, ta ki sınıdığın sürece sana zararı dokunmasın. Ondan sonra kendi yanında dene, sonra güven. Çünkü kişinin kendisine yararı dokunmazsa, sana ne kadar yararı dokunur. Peşin parayı da yeğle, çünkü bugün serçe olan peşin para, yarınki veresiye tavustan yeğdir. (C.2.s.47)

İnsanoğlu, ne aldatan ne aldanan olmalıdır. Alışveriş, insanların aldandığı ya da aldatıldığı en müsait alanlardan biridir. Hilekâr insanlar, bu alanı dünyalık kazanç uğruna kullanırlar ve insanları kandırmanın yollarını ararlar. Dünya hayatına aldanan bu insanlar, kendi çıkarları uğruna her fırsatı değerlendirirler. Böyle kişilere fırsat vermemek için uyanık olunmalıdır. Keykâvus, insanın ne aldatan ne de aldanan olması gerektiğini öğütler.

Sonra ey oğul, kimseyi aldatmamaya çalış ve sakın aldanma, hele alış ve verişte. Çünkü insan alışta ve verişte tez aldanır. (C.1.s.218)

Kabusname’de, alışverişte utanmanın, insanın geçimini ve rızkını olumsuz etkilediği vurgulanmış, utanılmaması gereken yerde utanmamak gerektiği telkin edilmiştir. Özellikle ticaretle ilgili muamelelerde kişinin girişimci, aktif ve etkin olması tavsiye edilmiştir.

Muamelede, yani kumaş alırken ya da satarken hiç utanma, fayda bulmağa çalış, akıllı kişiler demişlerdir ki, utanmak rızkı engeller, nitekim buyurur (aynı anlamda), el-hayaü yemnaü'r-rızka. Öyleyse alışveriş zamanında daima hürmet gözetme ve çok da kişiliksiz olma. Belli oldu ki ortası hoştur. (C.2.s.42)

...hayâdan sana yarar olduğunu görürsen utanmak vaciptir; yok eğer zararının dokunacağını görürsen, utanma. Öyleyse sakın utangan olma, kendi işinde kusur edersen, endişe ve karışıklık elde edersen, yararlı (olan) işini zarara döndürmüş olursun, böyle olunca da geçiminin temeli bozular. O halde çok yer olur ki orada hayâsızlık etmek gerek, ta ki amacına ulaşasın, çünkü utanırsa kişi yaramaz şeylerden utanmak gerek. (C.1.s.120)

5.3.3. Dostluk ve Arkadaşlık

Arkadaş seçimi, insanın hayatının her alanında değerli ve önemli bir seçimdir. Arkadaş, kişiyi vezir de eder rezil de eder. Peygamberimiz bir hadislerinde “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.” (Ebu Davud, Edeb, 19, Tirmizi, Zühd, 45). Hadis, arkadaşlığın önemine dikkat çekmektedir. Arkadaşların birbirlerini etkilemesi gayet doğaldır. Bu noktada karakteri güçlü ve ahlakî değerlere sahip olan kişiler başkalarını etkiler fakat kimseden etkilenmezler. Dünyevî ve manevî zararı dokunacak kimselerle dost ya da arkadaş olmak, insanın hem bu dünyasını hem de öbür âlemini etkiler.

“Câfer-i Sadık (R.A): “Beş kimse ile arkadaşlık etme: 1-Yalancı ile; çünkü sen ona inanırsan aldanırsın. Zira o serap gibi, uzağı yakın ve yakını uzak gösterir. 2- Ahmak ile; çünkü sana kârı dokunacak yerde, zararı dokunur. 3- Cimri ile; çünkü o, mübrem (lazım) ihtiyacını bile vermez. 4- Korkak ile; çünkü o, bir lokmaya ve hatta daha azına da seni satar.” “Bir lokmadan daha az ne olur?” diyenlere : “O bir lokmayı ümit ederek satar, sonra o lokma da eline geçmez” demiştir.” (Gazali, 1985: C.2, 427)

“Arkadaşın kötüsü çalışanlardan rahatsız olur, muvaffak olanları hiç belli etmeden kıskanır, muvaffak olmayı hiçimsemek ve alaya almak suretiyle intikam alır. Seni kendine benzetmek ve kendi düştüğü çukura sürüklemek için başvuracak çare arar. Sözleri ile ve yaşayış tarzı ile manevî enerjini kırar ve sende haince bir ruhi gevşeklik meydana getirir. Sözün kısası, inan ki kötü arkadaş bir gencin hayatında rastlayacağı en büyük bahtı karalıktır. Hele tembellikle arkadaşın kötüsü birleşir de yakana ikisi birden yapışır, her biri bir ömre yeten bu iki şerir düşmandan kendini kurtarma çok güç olur.” (Başgil, 1997: 20)

Bu durumu Keykâvus bin İskender şu ifadelerle açıklar:

Ayrıca bilmiş ol ey oğul, bir kişi bir tayfanın huyunu huylanmak isterse, o kavim ile arkadaş olur, onların huyunu huylanır, yani bir kişi bedbaht olmak istiyorsa, bedbahtlarla düşüp kalksın, hemen bedbaht olur, ama o kişi iyi talihli ve devletli olmak istiyorsa, devletlilerle ve iyi talihlilerle düşüp kalksın, devletli ve iyi talihli olur. (C.1.s.89)

Kabusname’de dost, darlıkta ve bollukta, yararda ve zararda her zaman yanında olandır şeklinde tarif edilmiştir.

Dost odur ki nimet bolluğunda, horlukta ve hürmette, darlık zamanında ise, yararda ve zararda seninle birlikte olsun; o dost ki senin düşmanınla dost olur, dost değildir, tanıdıklarından birisidir. (C.1.s.260)

Dost, çalışkan, kişiyi iyilikte ve güzellikte motive edecek, insanı geliştirecek bir kişiliğe sahip olmalıdır:

Hünersiz kişiyi dost tutmasınlar, hünersiz kişi ne dostluğa yarar ne düşmanlığa. (C.1.s.143)

Ayrıca dost iyi insanlardan, iyilik sahibi insanlardan seçilmelidir.

Ama her an sana iyilik edecek birisini dost edinirsen yerinde olur. Nitekim Şeyh Ebu Sa'id Ebu Hayr (R.A.) der ki, “İnsan olan dört şeyden kaçmasa gerek: Önce, ekmek elde etmeye sebep olan yerden, ikinci, haya ve edep ehli halkın arasından, üçüncü, marifet ehli yaşlıların öğüdünden ve dördüncü dostun can sohbetinden.” Ama önceki üçünden dost yeğdir. (C.1 s.181)

Gerçek dost Kabusname’ye göre iki şekilde anlaşılır. Birincisi elinden geldiği kadarıyla hiçbir şeyi dostundan esirgemez, ikincisi sıkıntılı zamanlarında hep yanında olur. Ayrıca Keykâvus, gerçek dost yokluğu hissedilendir. Bu durum bir hikâyeye de ifadesini bulmuştur.

Şöyle bil ki, birisinin dostluğa yarar mı, yoksa yaramaz mı olduğu iki şeyle bilinir: İyisinin dostluk nişanının biri budur ki gücünün yettiği kadar herhangi bir şeyini dostundan esirgemez. İkincisi odur ki, dostunun elinin dar olduğu zamanda yüzünü döndürmesidir. (C.1. s.259)

HİKÂYE: *Şöyle işittim ki, Bilge Sokrat'ı zorladı kafirler, yani çok üstüne düştüler, gel puta tap, diye. O dedi ki,*

- Tanrı göstermesin, benim insanın yaptığı nesneye taptığımı.

Bunun üzerine tuttular onu, "Putu tapmıyorsun" diyerek asmaya götürürlerdi. Öğrencilerinden bir bölüğü ağlaşıp yanında giderlerdi. Dediler,

- Ey bilge, işte ölmeye boyun eğdin, bari söyle seni nereye gömelim.

Sokrat gülümsedi ve dedi ki,

- Eğer beni bulursanız nereye isterseniz gömün.

Sevinçli ve üzüntülü zamanlarında içinde bulunduğu hâli paylaşacağın tek kişi dostun olsun. Bu durum, Keykâvus b. İskender'de şöyle ifadesini bulur:

Ondan sonra, ey oğul, insanın iki hali vardır, hiç bir zaman bu iki halden birinden uzak değildir: Biri sevinçlilik ve öteki kaygınlık. Sakın, ister kaygılı ister sevinçli ol, kaygını ve sevincini öyle bir kişiye söyle ki kaygılandığın zaman o da seninle birlikte kaygılana, sevindiğin zaman o da seninle birlikte sevine. Ama en iyisi odur ki, kaygının ve sevincinin belirtisini halka bildirmeyesin, her biri bir türlü söyleyip seni (içinde bulunduğu) durumdan ayırmassınlar. (C.1. s.114.)

Ayrıca Kabusname'de dost bir mi olmalı çok mu olmalı? Sorusunun cevabı kendince verilmiştir. Keykâvus, dostun çok olmasının kişinin menfaatine olacağı, dost edinmenin kişinin ayıplarını örtmede etkili olacağı görüşündedir. Yalnız bu tartışmalı bir durumdur ki bunun tersi de söz konusudur. Nice dostluklar bazı nedenlerden dolayı bittikten sonra insanlar birbirlerinin hatalarını ve kusurlarını dökmekten çekinmemektedirler. Bu durum sırlarımızı paylaştığımız insanların fazla olmamasını gerektirmektedir. Keykâvus çok dost için şunları demektedir:

Sonra her an bir dost tutunmayı adet edin, ta ki dostların çok olsun. Çünkü çok dost arasında kişinin çok ayıplan örtülür ve çok hüneri açılır. Bundan dolayı kişinin dostunun çok (olması) gerekir. (C.1.s.257)

Dostlarının çok, düşmanlarının az olmasına çalış. Elinden gelirse bin dost tutun, bir düşman tutunma. Çünkü o bin dostun seni düşmanından korumakta gafil olabilirler ama o bir düşman senin için kötülük düşünmekten geri durmaz. (C.2.s.13)

Kardeş mi yoksa dost mu sorusunun cevabı, Kabusname'de dosttan taraftadır:

Şöyle bilmiş ol ey oğul, kişi nasıl ki diridir, dostlardan kaçmaz. Çünkü kişinin kardeşsiz olması daha iyidir dostsuz olmaktan. Nitekim bir bilgeye sordular, "Kardeş mi yeğdir, yoksa dost mu?" O bilge cevap verdi, "Kardeş de dost olsa daha iyidir." (C.1.s.257)

Kimlerle dost olunmalı? Kimi dost edinmeli? Dost seçerken nelere dikkat edilmeli?

“Arkadaş olacağın kimsede arayacağın şart çalışkanlık, dürüstlük ve iyilikseverlik olsun. Bu meziyetlere bezenmiş olan bir insan, diğer bütün iyi vasıfları da haiz demektir. Bunu unutma ve bu şartı bulamadığın kimse ile sakın arkadaş olma.” (Başgil, 1997: 20)

Kabusname’de iyileri gönülden dost edinmek, kötülerle dil ucuyla dost görünmek, yoksulsan, zenginleri dost edinmemek, aç gözlülerle ve kindar kişilerle dost olmamak gerektiği öğütlenmiştir: Şöyle ki;

Sonra nazar et iyilere ve kötülere. İyilerle gönülden dost ol, kötülerle dil ucuyla, ta ki bu iki tayfayla da dostluğun olsun. Çünkü kişinin daima iyilere işi düşmez. Eğer bir kötü kişiye işin düşerse dostluğun sebebiyle elde edersin. Öyleyse kötülerle de dostluk et. Ama kusurlu kişilerle dostluk etme, kusursuz düşman yeğdir, kusurlu dosttan. (C.1.s.258)

Eğer yoksulsan, zengin kişileri dost tutunma, bunu isteme bile. Çünkü yoksulları kimse sevmez, hele zenginler. Dostu kendi değerince gör ve kabul et. Eğer zenginsen yoksul kişiyi dost edinebilirsin. Ama halkın dostluğuna gönlünü sürekli olarak bağla ki senin de ışın halk arasında sürüp gitsin. Eğer bir sebepten dolayı bir dostunun gönlü kırılırsa, senin bunda hiç suçun yoksa böyle birinin gönlünü yapmaya uğraşma, çünkü günahsız incinen dostluğa değmez. Aç gözlü dosttan da irak ol, seninle dostluğu aç gözlülüğü yüzünden eder. Kindar kişilerle dost olma, kin tutmayı öğrenen kişinin kini gönlünden hiç bir zaman gitmez. Daima güvenmiş ve kindar olursa, senin dostluğun onun gönlünde nasıl olabilir. (C.1.s.260)

5.3.4. Siyasi ve Toplumsal Eğitim

Siyasetnameler, devleti yönetenlere, vezirlere, padişahın yakınında bulunanlara ve devlet kademesinin her derecesinde görev yapanlara, ülkenin huzuru, güvenliği ve geleceği için nasihatler veren eserlerdir.

Kabusname ahlâki bir eser olmasının yanında siyasi bir eser olma özelliği de gösterir. Eserde padişahın nasıl olması gerektiğinden, padişahın hizmetinde olacakların yolu, padişaha nedim olma ve yazıcı olacakların özellikleri, vezirlik yolu, çeribaşılığın özelliklerinden bahsedilmiş olması eserin siyasetname olma özelliği taşıdığını da göstermektedir.

Eserde, devleti idare eden hükümdar ile hükümdarın emri altındakilerin nasıl davranmaları, hangi özelliklere sahip olmaları, hangi değerleri üzerlerinde taşımaları gerektiği dile getirilmiştir.

5.3.4.1. Devleti Yöneten ve Devlete Hizmet Edenlerde Olması Gereken Değerler

Toplumda adaletin sağlanması, devletin sağlam temeller üzerine kurulması, idarecilerin sağlıklı karar vermelerine bağlıdır. Saltanatın temelinde adalet vardır. Adaleti tesis eden bir yöneticinin iktidarı da uzun ömürlü olur. Kabusname’de, mutluluğun adaleti sağlamakla ya da zulmü ortadan kaldırmakla gerçekleşeceği, adaleti gerçekleştirmenin ertelenmemesi gerektiği, adil olarak halkın gönlünün kazanılması gerektiği, hak sahibine hakkının verilmesi gerektiğine dair ifadeler yer almıştır. Ayrıca eser, devlet kademesinde liyakatin önemli olduğunu bir hikâye anlatarak vurgular.

Halkın mutluluğu yerinde ve adaletle olur. Hükümdar halkın sıkıntılarını adaletle gidermelidir.

Raiyyetin şenliği ise, yerinde adaletten olur. İmdi adalet dışı olan düşüncenin gönlüne girmesine yol verme ve ulu Tanrı'nın kulları zulüm derdine uğrayıp sana yardım isteyerek gelseler sabırlılık gösterme, tez adaletle (dertlerini) iyi et, onları sabra görümlü etme. (C.2. s.126)

Padişah ya da devlet adamı gaflet uykusuna yatmamalıdır. Gaflet sarhoşluğundan kurtulmak için altı türlü özelliği huy edinmelidir:

Beyliğin altı türlü sermayesi vardır, saltanatın temeli o altı huyla sağlam olur. İşte sen de bu altı türlü özelliği huy edinmekte kusur etmemeye çalış: Önce adalet, ikincisi kerem, yani vermek, üçüncüsü heybet göstermek, dördüncüsü meşru olmayan işlerden sakınmak, beşincisi aceleciliği terk etmek ve her işin fırsatını kollamak, altıncısı ise gerçek söylemek. (C.2.s.127)

HİKÂYE: Şöyle anlatırlar ki, Acem padişahlarından bir padişahın gönlü vezirine karşı bozuldu ve onu vezaretten azleyledi, vezirliğini başka bir kişiye verdi. Önceki vezire dedi ki, “Benden bir yer iste, sana tımar olarak vereyim, var onun gelirini işlerine harca, hısım akrabanla orada otur.” Azledilmiş olan vezir dedi ki, “Bana mamur ve nimetli yer gerekmez. Eğer bana merhamet edersen yıkık, viran olmuş bir köyceğiz bağışla, böylece ben bir hırka giyeyim, varayım orada oturayım ve yıkık köyü imar edeyim, sana da dua edeyim.” Padişah bunu kabul etti, buyurdu ki, “Ne kadar yıkık köy istiyorsa bulun verin ,” “Çok aradılar, o memlekette bir dönüm saban değmedik yer bulamadılar, nerede kaldı yıkık köy bulmak. Geldiler padişaha bulamadık diye arz ettiler. Şah sordu, “Yıkık köy bulunmaz ne yapalım?” Azledilmiş olan vezir dedi ki, “Ey âlemin şahı, ben bitirdim ki kendi vezirliğim zamanında harap köy yoktur. Ama mademki mülkünün bekçiliğini benden aldın, bari öyle birine ver ki ondan da almak istediğinde arttırmamış olsa bile, hiç değilse eksiltmeden yine bütün olarak sana geri versin, baki ferman senindir.”

Şah bu durumu öğrenince bildi ki bu vezir kâmindir, yeniden vezir edildi, özrünü diledi, hilat giydirdi, hürmetini öncekinden daha da arttırdı. (C.2.s.108)

Devleti yönetecek kişiler harama el uzatmamalıdır.

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer padişahlığa ulaşacak olursan padişahlığında haramdan sakınıcı ol. Dindarlık odur ki elini ve gözünü halkın hareminden ve haramından sakınasın, yani kimsenin malına ve karısına haramilikle el uzatma, namuslu ol, namusluluk dini bütünlük nişanıdır. (C.2.s.121)

İdarecinin yapılacak her işi akıl ve bilgi süzgecinden geçirmesi gerekir.

El uzatmak istediğin her işte, önce görüşünü bilgine uydur, sonra o işe el uzat, yani bilgisizlikle iş yapma. (C.2.s.121)

İdareci bir işin sonunu düşünmeden, planlama yapmadan hareket etmemelidir.

Her nereye girmek istersen önce çıkacağı yeri gözet, yani bir yabancı ülkeye girmeyi dilerken önceden geri döneceğin yeri iyice kolaylamadıkça girme... Padişah açık düşünceli ve uzak görüşlü ve sonunu düşünen olmalıdır. (C.2.s.121)

İdareci, söylenecek sözü yerinde söylemeli, az söylemeli ve az gülmeli ki etrafındakiler ve halk onu hafif görmesinler.

Söylediğin her sözde gereklisini söyleyici ol, az söyleyici, az gülücü ol, ta ki hizmetkarların (seni) hafifsemesinler. Kendini halka aziz göster, yani herkese yüz verip katına yol verme, ta ki çeri halkına ve raiyyetin gözüne hor görünmeyesin. (C.2.s.122)

İdareci, emir verdiği emri yerine getirilendir. Şayet emri dinlenmezse beyliğinin hürmeti ve değeri kalmaz.

Kimsenin senin buyruğuna hor bir gözle bakmasını uygun görme; buyruğunu horlayan seni horlamış olur, eğer böyle olursa ne beyliğinde hürmet kalır ve ne âlem halkında rahat. (C.2.s.122)

Padişahla sipahi ve raiyyet arasındaki fark hâkimle mahkum arasındaki fark gibidir.

Padişah, sipahi ve raiyyet arasındaki fark odur ki padişah hakimdir ve onlar mahkum, hakim mahkuma hükmünü geçiremezse arada düzen bozulur ve hürmet kalmaz. (C.2.s.123)

Padişah hükmünü geçirecek ki düzen sağlansın. Eğer padişahın hükmü ilinde geçerli değil ve emrini tutturamıyorsa, o kimse padişahlığa layık değildir. Bununla ilgili Kabusname'de iki hikâye anlatılır:

HİKÂYE: *Ey oğul şöyle işittim ki, senin deden Sultan Mahmud'un bir memuru vardı, adı Ebülferac Büsti idi. Nesa ve Baverd derler iki hası vardı sultanın, onların işini tutardı. Bir gün bu memur, Ebülferac Büsti, Nesa dedikleri hasta zengince bir kişiyi gözetti, küçük bir bahane buldu, tuttu o kişiden çok mal aldı, mülkünü tuttu, el koydu, kendini de zindana attırdı, varlığını hep kendi elinin altına aldı. O biçare bunca zindanda kaldıktan sonra bir hile ile kaçtı, Gazne'ye vardı ve memurdan zulme uğradığı günlerin hakkını istedi, sultana şikâyet etti. Sultan Mahmud o kişiye bir ferman verdi. Bu kişi fermanı aldı, Nesa'daki memura götürdü. Memur çok mal almıştı, vermeğe kıyamadı, "Bu kişi bir kez daha Gazne'ye ne zaman gidebilir?" diye düşündü ve şahın fermanıyla iş görmedi. O mazlum yine Gazne'ye gitti ve Sultan Mahmud'un geçeceği yol üstünde durdu. Rastlantı bu ya, Sultan Mahmud bağ gezintisinde imiş, keyiflenip yalnız olarak bir iki hasekisiyle gelirken bu kişi, "Adalet Nesa memurundan" diye bağırdı. Sultan, yine "Ferman verin" diye buyurunca, bu kişi,*

- Bir kez ferman verdiniz, götürdüm verdim, hükmünü tutmadı.

Sultan bir sebepten dolayı üzgündü, fermanını ilettim, tutmadılar, deyince gönlünü meşgul eden o üzünlük yüzünden dedi ki,

- Benden ferman vermektir, eğer hükmünü tutmadıysa var başına toprak koy.³ O mazlum dedi ki,

- Ey hüdavend senin buyruğunla iş görmedi, başıma toprağı ben mi koyayım. Sultan hemen o nükteyi anladı ve dedi ki,

- Yok, ey hoca, ben yanıldım, hükmüm tutulmayınca toprak benim başıma gerek.

O anda buyurdu, iki has kul koştı, Nesa yöresindeki memurlara buyurduğum gibi edesiniz diye. Öyle yaptılar, o mazlumun köylerini yerlerini ve kalan nesi varsa alıverdiler ve memuru darağacına çekip boynuna da sultanın fermanını astılar, tellal çağırtdılar ki kendi

³ Başına toprak koymak: Ölümü istemek

padişahının buyruğunu tutmayanın cezası ve layığı budur. Bu hikâye halk arasında münteşir oldu, yayıldı, ondan sonra kimse buyruk gelince iş görmemeye cesaret edemedi. Buna benzeyen bir (hikâye) daha.

HİKÂYE: *Şöyle bilmiş ol ey oğul, senin dayın mübarek ve şehit Sultan Mesut ibn Mahmud zamanında... Bu Sultan Mesut saltanat tahtında karar kılıp oturunca, bahadırılık ve erlik erdemini iyi bildi, ama memleket ne ile sürüp gidecektir onu bilemedi, yani gereği gibi bahadırdı ama işleri idare etmesini bilmezdi. Şöyle ki bütün beyliğinde güzel cariyelerle eğlenmeyi alışkanlık haline getirdi, ta ki sonunda o eğlence ona zehir oldu. Canını, başını ve mülkü o istek uğruna heba etti, gece ve gündüz bu işle meşgul olduğunu görünce çeri halkı ve memurlar bildiler ki bunda beylik kaygısı yok, buyruğunu çiğnemek ardınca oldular. Her biri kendi başına buyruk oldu, sipahiler raiyyete kimseden korkmadan zulmetmeğe başladılar, ülke tedirgin oldu, adalet dağıtacak kimse olmadığı için halkın işleri bağlandı. Çeri halkı ve raiyyet dahi yüreklendi, yani Sultan Mesut'u kimse saymaz oldu. (İşte bu Sultan Mesut zamanında) Rıbat-ı Ferave derler bir yer vardır, Gazne mülkünde, oranın bir ameldarı, bir avrada zulmedip nesnesini almış. Bir gün o avrat Rıbat-ı Ferave'den Gazne'ye geldi, kendi iniltisini Sultan Mesut'a arz eyledi ve adalet istedi. Sultan Mesut ferman verdi, memura gönderdi. Avrat fermanı aldı, memura getirdi, o da fermana itibar etmedi, fermandaki buyruk ile iş görmedi "Bu yaşlı bir avrattır bir kez daha Gazne'ye ne zaman gidebilir." dedi ve gönlü rahat oldu. Avrat, zavallı, yine Gazne'ye geldi, sultanın katına çıktı, adalet istedi. Sultan ona yine ferman buyurdu. Karıcık dedi ki, "Ben o fermanı ona bir kez ilettim, o fermanınızla iş görmedi." Sultan, "Benim yapacağım ferman vermektir, eğer fermanımla iş görmezlerse ne yapmak gerek?" diye sordu. Karıcık "Ne yapacağını ben söyleyiveririm." dedi. Sultan, "De bakalım tedbir nedir?" deyince, karıcık, "Tedbir odur ki beyliği hükmünün geçtiği yere değin edesin, hükmünün geçmediği yeri elinden bırak, hükmünü geçirebilecek olan bir kimse tutsun. Hem sen de daima eğlence gözle, zevkinde ol. Ulu Tanrının kulları zulüm belasına tutsak olsunlar, ya sen yarın Tanrıya ne cevap vereceksin." dedi. Sultan Mesut o karının sözünden çok sıkıldı, utandı, gaflet uykusundan uyandı, tez buyurdu o karıya hakkını verdiler ve o ameldarı, Rıbat kapısında asıverdiler, ondan sonra uyanıklığı gafletten daha çok oldu. (C.2.s.123-126)*

Hükümdar, sipahileri ve raiyyeti hoş tutmalı, onları memnun etmeli, iyilikler etmeli, onlara sıcak davranmalıdır.

Sonra sipahileri ve raiyyeti hoş tutmakta kusur etme, çünkü bu iki tayfaya kusur edersen düşmanın yararını etmiş olursun. (C.2.s.126)

Devlet büyükleri adaletle hükmetmeli ve yıkıcı olmamalıdır. Halkın gönlünü almalı ki sevilen, güvenilen bir kişi olsun. Halk kendisinden kendi de halktan emin olsun.

Öyleyse vezirlikte sen de adil ve yapıcı olmalısın, yani gönüller yapmalısın ta ki senin sözün hepsinden üstün olsun ve korkusuz bir hayat süresin. (C.2.s.109)

Devlet adamının, askeri halkın üzerine göndermemesi, askerinin halk üzerinde güç gösterisi yapmasına izin vermemesi gerekir.

Sonra sipahiyi raiyyet üzerine havale kılma, yani güç etmeğe bırakma, ta ki memleketin mamur, ilin şen olsun. Çerinin işini nasıl gözlersen, raiyyetin işini de öyle gözlemek gereksin. (C.2.s.126)

Padişah, içerde ve dışarda etrafındaki olan biten her şeyden haberdar olmalıdır. İçerde halkın ve devletle ilgili her şeyden haberi ve bilgisi olmalı; dışarda ise çevresindeki devletlerin işlerinden haberdar olmalıdır.

Sonra yörendeki padişahların hareketinden gafil olma, yani şöyle gerektir ki âlemin beyleri kendi ülkelerinde ve saraylarında her ne konudan dem vursa, yani söz söylese, sen o sözün kasdına ermelisin ve amacını bilmelisin. (C.2.s.127)

Hükümdar verdiği sözü yerine getirmeli, ahid verirse ahdini bozmamalıdır.

Ondan sonra ahde hilaf etme, yani bir şeye ant içsen andını bozma, anda aykırı davranmak halka karşı ayıptır, hele padişah olursa. (C.2.s.132)

Padişahın hizmetinde bulunanlar, padişahı kötü yola kılavuzlamamalıdır.

Padişah katında kimse hakkında iyilikten başka şey söylememeye ve padişahı kötü alıştırmamaya çalış, bir gün sana da kötülüğü dokunmasın. Çünkü senin kötü terbiyen yüzünden padişah halka kötü iş edince, bir gün sana da eder. (C.2.s.85)

Padişahın hizmetinde de doğruluktan ayrılmamalıdır.

Padişahın hizmetinde haşmeti ve ululuğu doğrulukla elde etmeğe çalış, nimet bolluğu ululuğun ardınca seğirtip gelir, yani doğrulukla ululuğa ulaşınca bol nimetelde edilir. (C.2.s.86)

Para için bey satılmamalıdır. Mal ve para hırsına tamah edilmemelidir, hainlik etmemelidir:

Sonra akça için beyini satanlardan olma, yani filan padişahın yanına gideyim, nimetim çok olsun deyip akçaya tamahından beyini bırakıp gitme. Bütün dünya malı senin olsa, hain oldu demelerine değmez. (C.2.s.87)

Sonra mademki padişahın hizmetindesin hiç birşeye hainlik etme, hele seni ululuğa ulaştırmışsa. Eğer hainlik edeyim dersen kara bahtım önceden tutmuş olursun, öyleyse gözden düşeceğine delildir. (C.2.s.87)

Padişahın hizmetinde bulunanlar, dost ve düşmanı iyi bilmeli ve herkese iyilikle muamele etmelidirler.

Dostunun ve düşmanının işinden habersiz olma. Dostun ve düşmanın kimdir, bil, iyi, kötü deme iyilik et dostuna da düşmanına da. Çünkü iyilikle çok düşmanlar dost olmuştur. İyilikle büsbütün dost edemezsen elin değince mükafat ver kötülükle, ululuk bununla hoştur ki dostu ve düşmana iyilikle ve kötülükle mükafat verirler. (C.2.s.88)

Padişahın katında değerinin eksilmesini istemiyorsa kişi şöyle hareket etmelidir:

Eğer padişahın katında hürmetinin bir kararda kalmasını istiyorsan, Peygamberin emmisi Abbas'ın oğluna ettiği vasiyete göre hareket et. Abbas (R.A.) oğlu Abdullah'a dedi ki, "Ey oğul , bu kişiye, yani emirülmüminin Ömer'e yakın oldun, seni yükseltti, işini gücünü sana güvendi ve herkesten çok sana itimat etti, imdi düşmanın senin için bir fırsat ele geçirmesini

istemiyorsan şu beş nesne ile hareket et: İlk olarak gerektir ki senden yalan söz işitmesin yani senden yalan söz gelmesin. İkinci olarak onun yanında filan kişinin şöyle bir ayıbı vardır deme. Üçüncüsü ona hıyanetlik etme. Dördüncüsü, onun buyruğunun dışında iş görme ve beşincisi onun sırrını iyi sakla, kimseye deme. Kişi, uluların hizmetinde bu beş öğüdü gözetmekle bütün amaçlarına erişir." (C.2.s.89)

Vezir, padişahın hakkını koruyan ve gözetten olmalıdır. Kendisini vezir yapana karşı hep doğrulukla muamele etmelidir.

Vezirliğin şartı budur ki gayet hesapçı ol, yani padişahın malını ve mülkünü idare etmek için iyi hesap yap, yanılma ve muamele bil, yani kimden ne alırsın ve kime ne verirsin bilmelisin. Seni vezir edinen kişinin kanısında doğruluktan başka şey gözetme. (C.2.s.107)

Vezir, kendi çıkarı için padişahın zararını düşünmemelidir.

Sonra kendi zenginliğinin tamahı yüzünden padişahın zararını gözleme, payım çok olsun deme, ta ki paydanyoksun kalmayasın, nitekim demişlerdir ki, mentamaa'l-külle fatehu'l-külle, yani birkaç kişiye nasipolacak şeye, hepsi benim olsun -deyip tamah eden, hepsinden yoksun kalır. (C.2.s.107)

Vezir, padişahın yararına çalışayım diyorsa, memleketin viran yerlerini imar etmeli, halkı memnun etmelidir. Vezirlikte adil ve yapıcı olmalı, gönüller yapmalıdır. Buna uygun bir hikâye şöyle anlatılır:

HİKÂYE: *Şöyle anlatırlar ki, Acem padişahlarından bir padişahın gönlü vezirine karşı bozuldu ve onu vezaretten azletti, vezirliğini başka bir kişiye verdi. Önceki vezire dedi ki, "Benden bir yer iste, sana tirnarolarak vereyim, var onun gelirini işlerine harca, hısım akrabaola orada otur. " Azledilmiş olan vezir dedi ki, "Bana mamur ve nimetli yer gerekmez. Eğer bana merhamet edersen yıkık, viran olmuş bir köyceğiz bağışla, böylece ben bir hırka giyeyim, varayım orada oturayım ve yıkık köyü imar edeyim, sana da dua edeyim." Padişah bunu kabul etti, buyurdu ki, "Ne kadar yıkık köy istiyorsa bulun verin." Çok aradılar, o memlekette bir dönüm saban değmedik yer bulamadılar, nerede kaldı yıkık köy bulmak.*

Geldiler padişaha bulamadık diye arz ettiler. Şah sordu, "Yıkık köy bulunmaz ne yapalım?" Azledilmiş olan vezir dedi ki, "Ey alemin şahı, ben bitirdim ki kendi vezirliğim zamanında harap köy yoktur. Ama mademki mülkünün bekçiliğini benden aldın, bari öyle birine ver ki ondan da almak istediğinde arttırmamış olsa bile, hiç değilse eksiltmeden yine bütün olarak sana geri versin, baki ferman senindir."

Şah bu durumu öğrenince bildi ki bu vezir kamildir, yeniden vezir edildi, özürünü diledi, hilat giydirdi, hürmetini öncekinden daha da arttırdı. (C.2.s.108,109)

Vezir de padişah gibi yöresindeki beylerin durumundan haberdar olmalı, onların durumundan padişahını haberdar etmelidir.

İmdi ey oğul sen de yöredeki beylerin durumundan haberli olmalısın ve ne haldedirler anlamalısın. Her an onların halini padişahına anlatmalısın, ta ki sende, padişahın da düşmandan emin olasınız, dostunuzubilesiniz ve düşmanınız kimdir anlayasınız. (C.2.s.112)

5.3.4.2. İşi Ehline Vermek

Emanet, birisine verilen görev ve sorumluluktur. Herhangi bir işin sorumluluğunun birisine tevdi edilmesi ona yüklenen bir emanettir. Bu emanetin muhafazası, görev tevdi edilen kişinin o işte ehil ve yetkin olmasına bağlıdır. İşinde ehil olmayana verilen her bir emanet zulüm kapısını aralayacaktır. İşinde ehil olmayan, işinde etkin ve yetkin olmayan o işin de hakkını veremeyecek demektir. Bu ise, o işin selametini ve sonucunu kötü etkileyecek ve herkes bundan zarar görecektir. Hangi iş olursa olsun o işte bilgili, birikimli, liyakatli olanlar iş başına getirilmelidirler.

Kuran'da bu durum şöyle açıklanır: “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla iştir ve hakkıyla görür.” (Nisa Suresi, 58)

Ayette ifade edildiğine göre emanetleri ehline vermemek, adaletten uzaklaşma olarak görülmektedir. Adaletle hükmetmenin bir gereği de emaneti yani işi ehline vermektir. İşi ehline vermek, emaneti sahibine teslim etmek demektir.

“İnsanların yetenekleri farklı farklıdır. Herkesin yapabileceği iş, üstlenebileceği sorumluluk birbirinden farklıdır. Hem bireysel hem de toplumsal anlamda işlerin yolunda gitmesi huzur ve mutluluğun sağlanabilmesi için herkese liyakat ve kabiliyet esasına göre görev dağılımı yapılmalıdır.” (Çakın, 2014: 283)

Bu durum *Kabusname*'de şöyle ifade edilir:

Sonra her kime iş verirsen, onun miktarını bilerek ver. Tamah edip ehil olmayan birine iş güvenme ve zalime iş verme. İflas etmiş aç kişiye de memurluk verme. Çünkü ehil olmayana verirsen başaramaz, mal boşa gider, zalime verirsen ülke yıkılır, yine zarar, aç olana verirsen önce kendini doyurmadıkça senin işine önem vermez. (C.2.s.112)

5.3.4.3. Halka Örnek Olmak

Örnek olmak, değerleri ya da güzellikleri üzerinde barındırıp bunları yaşamlarında da gösteren, uygulayan insanların işidir. Örnek insan, söz ve davranışlarında uyumlu olan insandır. İçi dışı bir olan, söylediklerini önce kendi hayatında uygulayan insanlar, örnek olabilecek insanlardır. Örnek şahsiyetlerin bir şeyler söylemelerine gerek yoktur aslında. Onlar, yaptıklarıyla en güçlü sözden daha etkili olmaktadır. Yönetme makamında bulunanlar, toplumun en küçük yapı taşı olan aileden, en büyük yapı taşı olan devlete kadar insanlara örnek olmalıdırlar ki değerlerin yaşanması ve yaşatılması yaygınlaşsın. Devlet başkanından ordu komutanına, öğretmenlerden anne babalara, amirlerden iş yeri sahiplerine kadar herkesin emri altındakilere karşı iyi örnek olması, toplumun yaşam kalitesini yükseltecektir.

“Çocuklar anne ve babalarının tüm davranışlarını karbon kâğıdı gibi aynen kopye ederler. Korku ve kaygılarını da, coşku ve olumlu huylarını da.

Öğüt vermek yerine davranışlarınızla örnek olun. Çocuklar modelden taklit yoluyla öğrenirler. Onlar için “eylem”, “söz”den çok daha etkilidir. Çocuk duyduğunu değil, gördüğünü öğrenir ve uygular.” (Yavuzer, 2012: 101)

Yapmayacaklarını ya da yapmadıklarını söyleyenler, toplum nazarında güvenilmeyen insanlar olurlar. Kuran’ı Kerim’de böyle davrananlar hakkında şöyle buyrulur:

“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.” (Saf Suresi, 2-3)
 “Başkasını doğrultmak fer’i, kendisinin doğrulması asıdır. Başkasını ıslah, salah nisabının zekâtıdır. Kendisi salih olmayan, başkasını nasıl ıslah edebilir? Ağaç doğrulmadan gölge nasıl doğrulabilir?” (Gazali, 1985: C.2, s.777)

Bu minvalde Keykâvus da aşağıdaki sözleri öğütlemektedir:

Bütün halk, kendi hangi yoldan gözlenmişse o yolu gözler, yani sen halka iyilikle yol gösterirsen onlar da sana o iyilik yolundan gelirler, kötülükle gösterirsen kötülük yolundan giderler. Öyleyse yapılmayacak işi yapma ve söylenmeyecek sözü söyleme. (C.1.s.232,233)

5.3.4.4. İstişare Etmek

İstişare etmek, yapılacak olumlu bir işin ilk ve en önemli merhalesidir. Bir bilene danışmak, farklı kişilerin görüşlerini almak, ortak aklın tezahürüdür. İşlerin istişare ile yürütülmesi, insanların farklı düşüncelerinin bir potada eritilmesi, bir problemin çözümü için en sağlıklı ve sorumlulukları paylaşımcı bir tutumdur. Yapılacak bir iş öncelikle ilme dayandırılmalı, bilgisizlikle iş yapılmamalı, bir bilene danışılmalı, akıl ve bilginin süzgecinden geçirdikten sonra işe koyulmalı ya da karara varılmalıdır. Böyle bir yaklaşım içerisinde olan insanın isabetli kararlar alması ve yanılma payının az olması nedeniyle isteklerine daha kolay ulaşması doğal görülmelidir.

Keykâvus b. İskender de iki kişinin görüşünün bir kişinin görüşünden daha isabetli olacağını iki göz ve tek gözle görmek arasındaki farka benzetmiştir.

İmdi bilmiş ol ey oğul, iki kişinin reyi bir kişinin reyi gibi değildir, nasıl bir gözle görmek iki gözle görmek gibi olmazsa. Görmez misin ki bir doktor sayrulansa kendisini tedavi edemez. Ne zaman hastalığının arttığını görürse, o zaman bir doktordan yardım ister ki, ta ki kendisini tedavi etsin. Bu hasta yatan hekimin tedavi edenden ilmi ve hikmeti fazla olsa da ne fayda çünkü o sırada kendisine yararı dokunmaz. (C.1.s.126,127)

İstişare etmenin dinimizde yeri olduğunu, Allahutaala’nın müslümanlara istişareyi farz kıldığı, peygamberimizin de her işinde arkadaşlarıyla istişare ederek kararlar verdiği Kabusname’de açıklanır.

Muhammed Mustafa'nın bütün işini Hakteala başarırken, yine Allahutaala büyüklüğüyle buyurur ki ve şavirhüm fi'l-emri (Al-i İmran, 153). Yani ya Muhammed bir işin olsa bitirmek istesen ahabınla danış, sonra işle. Gerçi ulu Tanrı Resulün işini rast getirdi, ama ümmetine sünnet ve uyarma olması için buyurdu ki, ya sevgili kulum yarenlerinle

danışarak iş görmek sizin üzerinize olsun ve o işinizi başarıp kolaylayarak yeğin etmek benim üzerime, çünkü ben Tanrı'yım. (C.1.s.126)

İnsan, yapmak istediği her işi bilgiyle, bilerek yapmalıdır. Rastgele, ilme ve bilime dayanmadan, akıl ve bilgi süzgecinden geçirmeden yapılacak her iş, yarım, eksik, sonuçsuz ve verimsiz olacaktır.

El uzatmak istediğin her işte, önce görüşünü bilgine uydur, sonra o işe el uzat, yani bilgisizlikle iş yapma, her işin öncesinde aklına bilgine danış, sonra o işi yap, çünkü padişahın sadrazamı akıl ve bilgidir. (C.2.s.121)

İstişarede bilgi ve görüşlerimizi, tecrübelerimizi, kararlarımızı paylaşırız. Çeşitli alanlarda, bir iş yapacağımızda, bir karar vereceğimizde istişare etmek doğruyu bulmamızda ve sağlam karar almamızda faydalı olacaktır. En iyisini ben bilirim, istişareye ihtiyacım yok, ne gerek var konuşmaya gibi yaklaşımlar bizi yanıltacak ve yanlış kararlar almamıza sebep olacak tutumlardır. Keykâvus da buna dikkat çekmiş bir başkasına sormanın ve danışmanın faydasını bildirirken, sadece kendi düşüncesini önemseyenlerden olmamak gerektiğini de öğütlemiştir.

İmdi ey oğul, her ne kadar bilmekte eksiksiz olsan da bilginle gururlanma. Ne zaman sana bir iş düşse, iyice bilsen ki sen o işi başarabilirsin, buna güvenme, bir akıllı kişiye danışmadıkça işleme, kendi reyini beğenenlerden olma, “danışıkçı bulamazsan borküne danış”, dediklerini işitmedin mi? O halde danışmayı ayıp sanma, rey benim reyimdir, başkası bana elverişli olanı ne bilir, deme, kendi bildiğine gitme. Çünkü kendi reyinle iş tutan her kişi sonra pişman olur. Öyleyse akıllı yaşlılarla ve şefkatli olanlarla danışık eyle, sonra bir işe el at. (C.1.s.126)

5.3.5. Komşu ve Misafir Hakkı

İslam dininde ve kültürümüzde komşuluk ve komşuluk hakkı önemlidir. Komşuluk, toplumumuzu diğer toplumlardan ayıran önemli özelliklerden birisidir. Komşu komşunun güvenliği ve teminatıdır. Peygamberimiz bir hadislerinde “Cebrail, komşu hakkında bana öyle tavsiyede bulundu ki, komşuyu komşuya vâris kılacak sandım.” (Buhari) buyurmuştur. Dayanışmanın yoğun olarak görüldüğü alanlardan birisidir komşuluk. Bu yüzden ev alırken komşulara dikkat edilmesi tavsiye edilmiştir.

Paylaşmak, komşuluğun gereğidir. Hayat zorluklar ve imtihanlarla doludur. Hayatta kimi zaman sevinç, kimi zaman üzüntü vardır. Böyle durumlarda insanın sığınacağı limanlar olmalıdır. Bu limanlardan biri de komşudur. Komşuluk, toplumsal birlikteliğin ve dayanışmanın en önemli örneğidir. Komşuluk hakkı, komşuların birbirlerine kötülük etmemeleri ve katlanabilmeleridir.

Keykâvus komşuluğun önemine değinmiş ve bir dizi tavsiye de bulunmuştur:

Önce komşusunu gör sonra evini al ki, el-câr süm'm'd-dar, yani önce komşu, sonra ev demişlerdir. (C.1.s.232)

Eğer ev almak istersen öyle bir yerde satın al ki o mahallenin halkı iyi kişiler olsun. (C.1.s.232)

Ama önce iyi bir komşu bulmaya, sonra evi beğenip almaya çalış. Evi alınca komşuna çok hürmet et, hürmeti ve iyiliği önce komşuya etmek doğrudur, başkalarından ise, demişlerdir. (C.1.s.232)

O mahalle halkıyla iyi geçin, hastalarını sor, ölüsü olana baş sağlığı dile, cenaze ile birlikte git. Komşulukta bir iş ve güç olursa, sen ele komşunun işine uy, yani eğer komşuna sevinilecek bir işi vaki olursa sen de birlikte sevin, eğer yerinecek bir işse sen de birlikte yerin. Gücünün yettiğince komşuna bahşişler ver, yiyecek gibi, giyecek gibi. (C.1.s.232)

Komşunun çocuğunu görünce öp, okşa, mahallenin yaşlılarını ağırla ve hürmet et. (C.1.s.232)

Evi alınca komşuna çok hürmet et, hürmeti ve iyiliği komşuya etmek doğrudur, başkalarından önce demişlerdir. O mahalle halkıyla iyi geçin, hastalarını sor, ölüsü olana baş sağlığı dile, cenaze ile birlikte git. Komşulukta bir iş ve güç olursa, sen de komşunun işine uy, yani eğer komşuna sevinilecek bir işi vaki olursa sen de birlikte sevin, eğer yerinecek bir işse sen de birlikte yerin. (C.1.s.232)

Sürekli konaklama komşuluğun, kısa süreli konaklama misafirliğin alametidir. Komşuluk kadar misafirperverlik de kültürümüzde önemsenmiştir. Kabusname’de de misafir geldiğinde ona hürmette kusur etmemek gerektiği, ona yol göstermek gerektiği, türlü türlü nimetlerle ve tatlı dillilikle ağırlamak gerektiği öğütlenmiştir.

“Misafirperverlik Türklerin benimsedikleri başlıca değerlerden biridir. “Misafir kismetiyile gelir; Misafir on kismetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır; Misafirin gölgesi ağırdır.” gibi atasözlerinin varlığı bunu bize göstermektedir. Ne yazık ki insan ilişkilerinin her geçen gün azaldığı günümüzde bu değerın kaybolmaya başladığı görülmektedir. İnsanların çalışma hayatının yoğunluğuna kendini kaptırmasıyla artık insanlar evine misafir gelmesini istememekte; onu bir yük olarak görmektedir. Oysaki misafirperverlik Türklerin en önemli özelliklerinden biriydi. Öyle ki her köyde bir misafir odası bulunur, her aile evlerinin bir köşesini misafir odası olarak ayırır, misafirperver olmayanlar ise toplum tarafından yadırganırdı.

Misafirperverlik insanları birbirine yakınlaştıran önemli bir değerdir. İnsanların birbirine konuk olması, birlikte yiyip içip eğlenmesi onları birbirine yaklaştırır. Toplum içindeki bağları kuvvetlendirir. Bu yüzden bu değeri canlı tutma, gelecek nesillere aşılama son derece önemlidir.” (Kumbasar, 2011: 137)

Konuklar evine geldiğinde her birinin önünce yürü, her birine alçakgönüllülük göster, ağırla. Her birine mertebesine göre yer göster, ağırla, gönül al, çünkü dil konukluğu yeğdir, türlü türlü nimetten ise. (C.1.s.167)

Ondan sonra konuğa karşı açık yüzlü ol, ekşi yüzlü olma. (C.1.s.171)

5.3.6. Toplum İçinde Konuşmak ve Öğüt Vermek

Toplum içinde fısıltı ile konuşmak, orada bulunan insanların kötü düşüncelerine ve şüphelenmelerine sebep olur. İyi şeyler söylesek dahi bu böyle anlaşılır. Öyleyse toplum içerisinde sözü ve konuşmayı açık, herkesin duyacağı şekilde söylemek gerekir. Toplum içerisinde konuşurken de her söylediğimiz gerçek ve doğru olmalı.

Bir hadiste: “Gizlice konuşmalar şeytandandır, imân edenleri bununla üzmemek ister. Hâlbuki Allah, izin vermedikçe şeytan onlara hiçbir zarar verecek değildir. Öyleyse müminler yalnız Allah’a tevekkül etsinler.” (Buhari) buyrulmaktadır.

Kuran’ı Kerim’de de “Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvayı konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah’a karşı gelmekten sakının.” (Mücadele Suresi, 9)

Bir cemiyette, yani birkaç kişi bir yere toplanıp otursa, o sohbet içinde biriyle fısıldaşıp söyleşme, iyi dahi söylesen halk kötüye yorar, “Kim bilir ne boş söz ki fısıltıyla söylüyor” der. Çünkü halkın birbirine olan kuşkusunu yavuzdur, öyleyse sözü açık söyle, ama ne söylesen miktar ile söyle, yani ne söylersen kendi değerince söyle, kendinden büyük söyleme. Her ne söylersen şöyle söyle: Sözün kendi haline gerçek tanık olsun yalan olmasın. (C.1. s.136)

Nasihât yerinde ve zamanında yapılırsa önemlidir. Toplum içerisinde insanın eleştirilmesi, ayıbının ortaya konulması nefse ağır gelen bir davranıştır. Kişi yanlış yapsa bile kalabalık içerisinde eleştirilmekten hoşlanmaz. Yaptığı yanlış gurur yaparak savunmaya çalışır. Çocuklarımız da aynı şekilde toplum içinde verilen nasihatten haz almazlar. Hatta verilen nasihatın zıddı davranışlarda bulunurlar. Bu nedenle nasihatın ve eleştirinin yalnız ve kimse yokken yapılması, kişiyi verilen nasihati almaya açık hâle getirir. *Kabusname*’de de halk arasında verilen nasihatın insana işkence gibi bir ceza olduğu vurgulanmıştır.

Bundan başka, kalabalık ortasında kimseyi öğütme. Çünkü halk içinde bir kişiye öğüt vermek, onun bütün ayıbını başına kakmış gibi oldu. Ama kimse yokken olursa zararı yoktur. Nitekim demişlerdir: En-nushü beyne'l-melâ'u takri'u, yani halk arasında öğüt vermek başa kamçıyla vurmaktır. (C.1.s.108)

5.3.7. Yemek Yeme Adabı

Kabusname’de yemek adabı ile ilgili görgü kuralları da anlatılmıştır.

Yemek yerken görgü kurallarına uymak bir nezaket işi olduğu kadar, beraber yaşadığımız insanlara karşı da bir saygı hareketidir. Yemek yerken yapılan konuşma ve davranışlar, çocukların eğitiminde önemli bir etkiye sahiptir. Sofralarımız, çocuklarımıza toplum içinde nasıl davranılması gerektiğini öğütleyen mini toplantı mekânlarıdır.

Sonra ey oğul, yemek vaktinde seninle birlikte yiyecek kişiler hazır olmadıkça yemek getirme; senin katına yemek yemek için toplandıklarında, sana vaciptir, yemeği yavaş yavaş yiyeyin, tez tez yemeyeyin. Önüne bak, yemek yerken kimse ile konuşma, İslam’ın şartı budur.

Başını da öne eğ, kimsenin yüzüne bakma ve kimsenin lokmasını gözleme, çünkü lokma gözetlemek çok ayıptır. (C.1.s.158)

HİKÂYE: *Sahip Kafi derler bir bey vardı, bir gün nedimleri ve yazıcılarıyla oturmuş yemek yiyordu, bir kişinin kaşığında bir kıl gördü, dedi ki,*

- O kılı lokmandan gider.

O kişi elindeki lokmayı bıraktı ve kalkıp gitti.

Oturanlar şaşırıldılar, sahip o kişiyi geri getirtti.

- Niçin kalkıp gittin? diye sordu. O kişi dedi ki,

- Ben lokmadaki kılı gören kişinin yemeğini niçin yiyeyim.

Bunun üzerine Sahib'in yüzü kızardı.

5.3.8. Vatanseverlik

Vatan, birlik ve beraberliğin, aynı değerler etrafında yaşayabilmenin ve ölebilmenin somutlaşmış hâlidir. Vatan, birlikte hareket etmenin, dostluğun ve kardeşliğin ortak mekânıdır. Şairin “Toprakları toprak yapan üstündeki kandır / Toprak eğer uğruna ölen varsa vatandır.” dizeleriyle en güzel tarifini bulmuştur.

“İnsanlar kendi çocuklarının mutluluğu için onlara hem bölünmemiş bir vatan bırakmalı hem de vatanın bölünmezliği ilkesini aşılmalıdır. Çünkü kişinin vatanını düşmanlara karşı koruması ancak vatana duyulan sevgi ve bağlılıkla mümkündür. Vatanseverlik eğitimi almamış insanlar “Karnımın doğduğu yer vatanımdır.” diyerek kendi ülkeleri ile diğer ülkeler arasında bir fark gözetmeyecek kadar maddeci olabilir. İnsanlar tek tek bir yerde karınlarını doyurabilirler ama mutlu ve huzur içinde bir hayat ancak millet birliği olduğu sürece mümkündür. Millet ise kendi vatanı içinde hiçbir saldırıya ve parçalanmaya uğramadan yaşadığı takdirde fertlerine böyle bir hayatı sağlayabilir.” (Güngör, 2010: 161,162)

Kabusname’de insanın işinin olduğu, kişinin doğduğu değil duyduğu yerin önemli olduğu vurgulanmıştır. Ancak bu bizim vatan anlayışımızla örtüşmemektedir. Mutluluğun, hüznün, acının ve sevincin yaşandığı mekân olan vatan, özgürlüğün tadına varıldığı zaman, anlam kazanır. “Bülbülü altın kafese koymuşlar ille vatanım demiş” atasözünde de vurgulandığı gibi insan her zaman doğduğu vatanın hasretini çeker.

Güvâhi bir beytinde;

Vatan sevgüsü şeksüz cândan olur
Muhakkakdur ki hem imândan olur

(Şüphesiz vatan sevgisi candan, ama muhakkak ki aynı zamanda imandan olur.) (Büyük Türk Klasikleri, C.3, s.264) diyerek vatan sevgisini candan ve imandan bir parça sayar.

Kişinin geçimine sebep nerede iyiyse evi orada yaraşır her nerede ki hoşluğu fazladır, kişinin durağı orada en iyisidir. Orada doğdum, orada yaşlandım demek olmaz, gerçi vatan ikinci anadır, derler, çünkü anasını sevmek nasıl imandan ise vatanını sevmek de öyledir, ama sen onunla uğraşma, çünkü vatanı sevmek imandandır dediler, içinde aç müflis oturmak

imandandır demediler. Öyleyse işin nerede gelişmişse orayı vatan edin. Çünkü demişlerdir ki, kazancı nerede ise o yerde olmak bahtlılık nişanıdır, bahtsızlar nişanı da odur ki aç ve dinç otursun, kutluk çeksin, bu vatanımdır, terk etmem desin. Bu eblehliktir. (C.1.s.154)

5.3.9. Yardımlaşma

Toplumsal bir varlık olan insan, yaşamını devam ettirebilmek için diğer insanlara ihtiyaç duyar. Bu muhtaçlık beraberinde dayanışmayı da zorunlu kılar. Yardımlaşma ve dayanışma zorlukların aşılmasında kolaylık sağlar. “Dayanışma, kültürümüzün temel taşlarından olan birlikte hareket etme, yardımlaşma gibi anlamlara gelmektedir. Toplumsal literatürde, mağdur olana yardımcı olup onun eksiklerini gidermek ve birlikte daha iyi konuma gelme anlamında kullanılmaktadır.” (Moğul, 2012: 79)

Yardımseverlik, kişinin insanlara ve çevresine karşı duyarlı olması demektir. Yardımseverlik, etrafımızdakilere karşı sorumlu olduğumuzun bilincine ermeektir. Yardımlaşmak, “ben” değil, “biz” olduğumuzun farkında olmaktır. İnsan, muhtaç bir varlıktır. Doktorun bir başka doktora, zenginin fakire, fakirin zengine, kısaca herkesin herkese ihtiyacı vardır. İnsanın aciz ve muhtaç olması, yardımlaşma duygusunu da artırmaktadır. *Kabusname*’de bu durum şöyle anlatılır:

Görmez misin ki bir doktor sayrulansa kendisini tedavi edemez. Ne zaman hastalığının arttığını görürse, o zaman bir doktordan yardım ister ki, ta ki kendisini tedavi etsin. Bu hasta yatan hekimin tedavi edenden ilmi ve hikmeti fazla olsa da ne fayda... Çünkü o sırada kendisine yararı dokunmaz. (C.1.s.127)

Yardımlaşma, çocuklarımıza kazandırmamız gereken en önemli değerlerden birisidir. Yardımlaşma, bencilliğin, egoistliğin terbiye edilmesinde en güzel araçtır. İnsanlar zayıfından güçlüsüne, fakirinden zenginine kadar hep birbirine muhtaçtır. Herhangi bir kimse, benim hiç kimseye ihtiyacım yoktur deme lüksünde bulunamaz. Birlikte yaşamak hayatın vazgeçilmez bir kuralıdır. Birliktelik, yaşamının ve paylaşmanın bir gereğidir. Atalarımız “Birlikten kuvvet doğar” diyerek bunu en güzel şekilde özetlemişlerdir. *Kabusname*’de bu hususa dair öğütler verilmiştir.

Birisinin senin katına bir işi düşerse ve bilsen ki o işi bitirmenin senin dinine ve dünyana zararı yoktur, öyleyse azıcık altın ve akça yüzünden o eksiklinin işini bitirmeyip katından gönlü kırık gönderme, işini bitiriver, onun senin için olan iyi düşüncesini yanlış gösterme. (C.2.s.21)

Eğer bir garip senden bir şey almak isterse, ondan kâr isteme. Eğer bir garip düşkün olursa ona yardım et, elinden tut ve layık olanları hoş tut. (C.2.s.136)

Düşmanın ne denli iyilik bilmesede, o sıkıntılı zamanında onun feryadına erişmen, (bu erişmenin) mihnetinden daha sarp olur, böyle olunca imkân var ki o düşmanlık dostluğa dönüşse. (C.1.s.127)

5.3.10. Gafil Olmak

Sözlüklerde gaflet; bir şeyi terk etmek, önemsememek, ihmal etmek, bir şeyin gerekliliği ortada iken bunun idrak edilememesi, önemsiz şeylerle uğraşmak, olandan bitenden habersiz olma, zamanın boş geçirilmesi, yeterince uyanık ve dikkatli davranılmadığı için insana arız olan yanılğı hâli ve dikkatsizlik gibi anlamlara gelir.

Gaflet, bir işin farkında olamama, gerekli olanın önemini kavrayamama hâlidir. Yapmış olduğu işten habersiz olan, yapması gereken bir şeyi yapmayan, yapmaması gereken bir şeyi yapan, işinde dikkatsiz olan, uyanık olmayan, sürekli yanılğı içerisinde olan, işini ihmal eden, etrafında olandan bitenden haberi olmayan kişi, gaflet içerisinde. Böyle kişiler *Kabusname*'de ahmak olarak nitelendirilmiştir.

Sonra her işte kendi işinden habersiz olma, gafillik ikinci ahmaklıktır, demişler, yani gafil olan kişi ne denli akılsızsa, ahmaklığı ve akılsızlığı bir o kadar daha artar. (C.1.s.231,232)

Kişinin mesleğiyle ya da gücüyle gururlanması, bazı gerçekleri görmesine engel olabilir. Bu gaflet hâli insanı yanlışla düşürebilir. Keykâvus buna dikkat çekmiştir:

Padişahlık şarabından sarhoş olmamaya çalış, yani beyliğim vardır, ne derdim var deyip mağrur olma ki bu gaflet nişanıdır. (C.2.s.127)

5.4. İLMÎ VE MESLEKÎ EĞİTİM

“Eğitim, bir toplumun dününü bilme, bugününü yaşama, geleceğine hazırlanma adına ortaya konan, kasıtlı bir süreçtir. Eğitimin a dan z ye önem verildiği toplumlar, bilim, sanat, kültür, spor, teknoloji vb. birçok alanda ilerlemiş toplumlardır. Bunu başarırken de öz değerlerini koruyarak gerçekleştirmek önemlidir.” (Alagöz, 2012: 66)

“Geçmişten bugüne yaşanan teknolojik gelişmelerin altında yatan yegâne değer bilimdir. Tıp, matematik, astronomi, fizik, kimya gibi bilim dallarında yaşanan gelişmeler hayat şartlarını kolaylaştırmış; daha yaşanabilir bir dünya oluşturmuştur. Bindiğimiz arabadan izlediğimiz televizyona, kullandığımız ilaçlardan her türlü bilgiye ulaştığımız bilgisayarlara kadar birçok buluş bilimsel düşüncenin ürünüdür.” (Kumbasar, 2011: 106)

Ürettiğimiz hangi teknolojik gelişme olursa olsun üreten insanımızın insana, eşyaya bakışı önemli bir meseledir. “Bir binanın temeli atılırken, köprüler kurulurken, mühendisin teknik bilgisi kadar, dürüstlüğü, sorumluluk duygusu” (Foerster, 1993: 75), insana verdiği değer, vicdanının sesine kulak vermesi gibi eşyaya şekil verecek ve teknoloji üretecek kişilerin ahlakî duyarlılıkları önem arz etmektedir. “Ünlü zenci pedagog Booker Washington’un Güney Amerika’da Tuskegee’deki zenci okulunda bir parolası var. “Biz insanları marangoz yapmak istemiyoruz, marangozları insan yapmak istiyoruz.” Bir parola daha var. “her insan, üstün bir şey yapamaz ama her şeyi üstün bir ruhla üretebilir.” Kısaca, bir iş, makine gibi yapılmamalı, bireysel yaşamın yüce amaçlarına bağlanmalı.” (Foerster, 1993: 76)

İlmî ve meslekî eğitim başlığı altında akıl, bilgi ve ilim, ilim çeşitleri, ilim aşkı ve ilim artırmanın yolları, bilgili kişinin bilmiyorum demesini bilmesi, soru sorulmadan cevap verilmemesi ve ilimde kibrin olmaması gerektiği, hüner sahibi olmanın önemi, sanat ve meslek eğitiminin önemi, sözün değeri, sözün türleri, belagat, üslup üzerine öğütler ve değerlendirmeler yer almaktadır.

5.4.1. Akıl, İlim ve Bilgi

“Arapçada bağ kurma anlamına gelen akıl, Allah tarafından insana verilmiş en büyük vergi, en büyük sermaye ve bağıştır. Düşünme, anlama, kavrama gücü, bilgiyi yorumlama yetisi, bilip tanımayı, anlamayı, bilgiyi kullanmayı sağlayan araç olan akıl, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ayırmaya yarar.” (Emiroğlu, 2010: 74)

Sözlükte “düşünme, anlama ve kavrama gücü” gibi anlamlara gelen akıl, insanı diğer canlılardan ayıran, insana sorumluluk yükleyen düşünme ve anlama melekesidir. Kabusname’ye göre iki türlü akıl vardır. Birincisi doğuştan insana verilen ezeli akıldır ki bu insanı sorumlu kılan, yükümlülük altına girmesini sağlayan akıldır. İkincisi ise sonradan kazanılan kavrama gücü, bilgiyi arama, anlama, kullanmayı sağlayan araç olarak akıldır. Çalışarak kazandığımız, bizleri cahiller sınıfından kurtaran, eşyanın hakikatine ulaşmayı sağlayan bilgi akıl sayesinde kazandığımız bilgidir.

Geldik imdi ey oğul, böyle bilmiş ol ki ben bu kitapta gücümün yettiğince sana her konuda bir şeyler söyledim, öğüt verdim ve bir yol gösterdim, ancak akıl yolu kaldı, ona akıl erdirmedim, o yönden dilimi bağladım. Ama güçlülük derim ki akıllı ol, çünkü akıllı ol demek güçtür. Kişi zorla akıllı olmaz. Ama akıl iki türdür, biri ezeli yani doğuştandır, birisi sonradan kesbidir; yani sonradan kazanılmış olan akla marifet derler. Ezeli akıl, doğuştandır, o Tanrı vergisidir, bir bağıştır ki her insana verilmemiştir, öğrenme ile edinilmez. İmdi eğer Tanrı sana ezeli aklını bağışladı ise minnet ulu Tanrıya de. Kesbi akıl için de çalış, emek çek, öğren, ikisini birbirine dost eyle, ta ki zamanın içinde benzersiz olasın. Eğer doğuştan aklın yoksa bari sonradan kazanılacak akıl için çalış, öğren, gücünün yettiği kadar gayret et. Şöyle ki eğer bütününe erişemezsen, bari biraz yakınına eriş, cahiller bölüğünden olma. (C.2 s.159,160)

Akıl ve bilgi, mal ve servetle kıyaslanmış; akıl ve bilginin değeri aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

Ve de çalış ki mal bakımından yoksulsan, akıl ve bilginde zengin olasın, çünkü akıl ve bilgi, mal ve servetten yeğdir, şunun için ki, akıl ve bilgiyle mal elde edilir ama mal ile akıl ve bilgi elde edilemez.

Bir de bu ki, mal cahilden gidebilir, ama akıl ve bilgi kişiden gitmez. Ayrıca mala hırsızdan, haramiden, od'a yanmaktan ve bunlara benzer şeylerden zarar vardır (erişir). Ama akıl ve bilgiye hiç (bir şeyden) zarar yoktur. (C.1.s.102)

Akıl ve bilginin ziynetleri vardır. Bunlar; hüner öğrenmek ve edeptir. Kişinin büyüklüğü soy ve sopa değil, aklını kullanmasına ve onu edeple güzelleştirmesine dayanır.

İmdi ey ciğerköşem, eğer aklın ve bilgin varsa hüner öğren. Çünkü akıl ve bilgi olsa da hüner olmasa, o bir tene benzer ki çıplak olur ve bir surete benzer ki canı olmaz. Kısaca, ne zaman ki aklın, bilgin ve hünerin oldu, sakın edebi de elden koma. Nitekim Arap der: EI-edebü suretü'l-akl, yani edep, aklın görünen güzelliğidir. (C.1 s.103)

İmdi ey oğul, çalış ki, eğer soydan gelme cevherin yoksa, sonradan elde edilmiş hünerin olsun. Çünkü hüner, ten cevheridir. Ten cevheri de soy cevherinden iyidir. Nitekim demişlerdir: Eş-şerefü bi'l akli ve'l edeb la bil-aslı ve'n-neseb, yani kişinin ululuğu akıl ve edepedir, soyla soplada değildir (C.1 s.105).

Eserde, aklını kullananların ve doğru düşünenlerin özellikleri sıralanmıştır. Hemen sevinmemek ya da üzülmemek, çalışmak, hüner artırmak, bilgiyle gururlanmamak, bir bilsen de bir bilene danışmak, sözü yerinde ve güzel kullanmak, az konuşmak, sabretmek, yapacağın işi düşünerek ve bilerek yapmak aklını kullanan insanların özellikleridir.

Sonra, iyiliğe ve kötülüğe tezcek sevinme ve üzüme, bu çocukların işidir. Hem çalış ki, olmayacak şeyle kendinden geçmeyesin, yani olur olmaz şey için kendini güçleme, durumunu değiştirme, çünkü akıllı kişiler, hep bir olur olmaz şey için kendilerinden geçmezler ve değme yel ile deprenmezler. Söz gelimi sana bir üzüntü geldi, sen sevinçliydin, hemen ayrıldın sevinçlilikten, üzüldün. Akıllı kişiler bu hali hoş görmezler, çünkü her sevinç ki sana gelsin, ona sevinme ve onu sevince sayma, elbette onun kaygısı vardır, her üzüntü ki gelsin, sevin, onu üzüntüye sayma, sonunda sevinci vardır. (C.1.s.114)

İmdi akıl ve bilgisi olan, halk içinde hünerle saygı ve ululuk bulduğunu görür, o halde çalışmak gerek, hünerini arttırmaya, daha hünerli olmaya. (C.1.s.118)

İmdi ey oğul, her ne kadar bilmekte eksiksiz olsan da bilginle gururlanma. Ne zaman sana bir iş düşse, iyice bilsen ki sen o işi başarabilirsin, buna güvenme, bir akıllı kişiye danışmadıkça işleme. (C.1.s.126)

Ne zaman halka söz arzetsen, güzel yüzüyle arzeye, güzel ibareyle göster, ta ki sözün makbul olsun, halk senin sözde ne mertebede, ne derecede olduğunu bilsin, çünkü ulular akıllı kişileri sözünden anlarlar. (C.1 s.133)

Ondan sonra, her nerede olursan çok bilgili ve az sözlü ol... Eğer cahil ve sıradan biri de olsa, ne zaman susmuştur ve konuşmaz, sıradan kişiler onu akıllı ve hünerli kişilerden sayarlar. (C.1.s.139)

Akıl, insanda olan bilgi, sabır, düşünme, çalışkanlık, hayal, sezgi vb. maddi ve manevi özelliklerle birleşince yeni bir boyut kazanır. Akıl, bu birleşimlerden hayata yeni yeni değerler kazandırır.

Bütün işlerde sabırlı ol, aceleci olma. Sabretmek ikinci akıllıktır, demişlerdir yani bir kişinin denli akli olursa ve bir işini sabırla işlerse, akli bir o kadar daha çok olur derler. (C.1.s.231)

El uzatmak istediğin her işte, önce görüşünü bilgine uydur, sonra o işe el uzat, yani bilgisizlikle iş yapma, her işin öncesinde aklına bilgine danış, sonra o işi yap, çünkü padişahın sadrazamı akıl ve bilgidir. (C.2.s.121)

Aklın aynı zamanda temyiz gücü vardır. İnsanın her türlü eylemlerinde iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran bir güç olarak aklın, seçim yapabilme, değerlendirme ve ayırt edebilme kabiliyetini yerine getirmede önemli bir işlevi vardır. Bu durum kitapta şöyle ifadesini bulmuştur:

Akıl ve bilgi ile gönül gözünü açık tut, ta ki gittiğin yol hak mıdır, batıl mıdır bilirsin. (C.2.s.122)

Aklın dışa dönük bir tarafı da vardır. Beş duyu organımızla farkına vardığımız dış dünyadan aldığımız bilgiler akıl sayesinde anlamlı hâle getirilerek, varlığa ya da eşyaya değer biçilir. Akıl, dışarıdan aldığı somutluğu soyutlar, ona anlam verir ve bu anlamla hayata değer verir. *Kabusname*'de bu durum, şu şekilde anlatılır:

Beş türlü duyu insanın vücudunda hassastır yani duyucudur. Şöyle ki dışarıdan vücuda bir şey görünse önce onlar duyarlar akla haber verirler, akıl gönle, gönül cana ulaştırır, bütün beden haberdar olur. (C.1.s.142)

Akıl, insanı diğer canlılardan üstün kılarken aynı zamanda insanı diğer insandan ayıran bir özelliğe sahiptir. Yukarıda bahsettiğimiz birliktelikler içerisinde akıl ve bilgi, doğruluk ve erlikle birleşip bir kişide bulunursa Keykâvus'a göre o kişi Allah'ın iyi kullarındandır.

Ulu Tanrı gerçi bu üç sıfatı insana verdi ama bu üç sıfatlı az bulunur. Çünkü bu üç sıfat kimde bulunursa o Tanrının iyi kullarındandır. Geldik... O üç sıfat nedir? Birisi akıl ve bilgi, ikincisi doğruluk, üçüncüsü erliktir. (C.2.s.139)

5.4.2. İlim ve Bilgi

İlim ve bilgi insanın tükenmez hazinesidir. Bir bilginin bilinç düzeyine yükselmesi ancak ilim sayesinde olur. Bilgi bir elektir. İyiyi kötüden, güzeli çirkinden, zulmü adaletten, cahili âlimden ayırt eden bir ölçüdür. Akıl sahibi insanlar ilme taliptirler. Aklın ziyneti ilimdir. Aklı ilimle süslemeli, artırmalı ve daima yenilemelidir.

“Bilgi, insan aklının erebileceği olgu, malumat, irfan, çeşitli şeyler, ilimler hakkında öğrenilmesi gerekenler, bilinen şeyler, öğrenme sonucunda elde edilen kazanımlar olup insan, bilgiyi kendi varlığından, ailesinden, tanıdıklarından, toplumdan, kitaplardan, öğretmenlerinden ve doğrudan doğruya hayattan alır. Tarihî bir miras, insanlığın ortak tecrübe topluluğu olan bilgi, paylaşıldıkça büyür, çoğalır ve yayılır.” (Emiroğlu, 2010: 62)

İlim artırmak, âlimlerle beraber olmak ve kitaplarla arkadaş olmakla gerçekleşebilir. İlim arttıkça insanın mütevazılığı artar, kibri yok olur. Dolayısıyla kendini bilen, tanıyan kişi haddini de bilir.

“Bilmek seyretmek değildir, bir sırrı çözmektir. Kâinat olaylarını çok tanımak, bilmek değildir. Bilmek, kanunu bilmektir. Dünyamızın nizamını anlamaktır. Sebepleri ve zaruretleri yakalamaktır. Büyük nizamın muammasını çözmektir.” (Topçu, 1998: 27)

Kabusname’de, bilgi ve ilmin çeşitlerini, ilim aşkı ve ilim artırmanın yollarını, tartışma adabını anlatan bilgilerin yanında ilimde mütevazı olmayı, soru sorma adabını, ilimde gurur ve kibir yapmamayı, haddini bilmeyi öğütleyen ifadelere de yer verilmiştir.

5.4.2.1. Bilgi ve İlim Çeşitleri

Bilgi hayata aktıkça güzeldir. Bilgi su gibi doğal olmalıdır. Bilgiyi işlemek ve insanın faydasına kullanmak gerekir.

Bilgi, insanın dünyayı daha iyi anlamasına ve algılamasına yararlı olan pratiktir. Dünyada olup bitenden haberdar olma hep bilgi sayesinde olmuştur. Bilgi, tek başına iyi ya da kötü değildir. Bilginin iyi ya da kötü olması onun kullanım alanına girmesiyle ortaya çıkar. Bıçak, ekmeği keserken faydalı yönde, adam öldürürken kötü yönde kullanılmıştır. Burada esas olan eşyanın kullanımınıdır. Bilimle üretilen teknolojinin iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesi niyetlerimizle ilişkilidir.

İlim eşyanın iç yüzünü öğrenmek içindir. Eşyanın yaratılış gayesini bilmek, eşyanın hakikatini öğrenmek hikmetin bilgisine erişmektir. Bilgide marifete ulaşmak esastır. İnsanın ve eşyanın karakterini bilmek, eşyanın değerini bilmekle eş değerdir. Eşyaya karşı tutumumuz onun iyi ya da kötü olması noktasında değerinde bulunmamıza neden olur.

Keykâvus’a göre ilimde hikmetin bilgisine ulaşmak gerekir. Bunun için ilim türlerine vakıf olmak gerekir. O da dört çeşittir: nelik, nicelik, niçinlik ve sayıda kaçlık.

Bilgi dediğin de nedir, dersin; ben derim ki marifet biliş demek olur, bilgi ilim demek olur. Bir de marifet budur ki bilişi görünce ne değerdedir bilirsin, ilim odur ki yabancıyı ve bilişi görünce değeri nedir bilirsin. Öyleyse her birinin mertebesi iyi midir kötü müdür bilirsin. İmdi şöyle bilmiş ol ki bütün ilim dört çeşittir, eyşiyye, keyfiyye, limmiyye ve kemmiyye, yani nelik, nicelik, niçinlik ve sayıda kaçlık. (C.2.s.156)

5.4.2.2. İlim Aşkı ve İlmi Artırmanın Yolları

İlim aşkı ve ilim sevgisi her daim insanın içinde olmalı. İlme, öncelikle dünyayı elde etmek için değer verilmemelidir. İlmin kendisi tek başına öncelikle değerlidir. İlim, değerli olduğu için insana verilmiş bir hazinedir. Bu hazine, diğer varlıklara verilmemiş, sadece insana verilmiştir. Bu da onu diğer varlıklardan üstün kılmıştır. İnsanoğlu, bu değerli hazineye sahip olmak için çalışmalıdır.

İlme talip olanlar, Kabusname’nin söyledikleri öğütlere kulak vermelidirler. İlim öbür âlemden gelen bir ışıktır. Bu ışıktan faydalanmak için şunlar yapılmalıdır: Yazmaya ve okumaya istekli olunmalı, ilim öğrenirken kibirden uzak durulmalı, alçakgönüllü olunmalıdır. İlimden bıkmamalı, üşenilmemelidir. İlim ehlinin etrafında gezmeli, onların ilminden ve tecrübelerinden faydalanılmalı, onlara saygı ve edeple muamele edilmelidir. İlim öğrenmekte

hırslı olunmalıdır. İlim malzemeleri olan kitap, defter vb. araçlar yanımızdan eksik edilmemelidir. İlimde kusursuz olmak zordur. Bu zoru yakalamak için çalışılmalıdır. Kabusname’de yukarıda söylenenler şöyle anlatılmıştır.

Gönlünde ilim sevgisini sağlamlaştı, dünya sevgisini gider. Şöyle ki ilme dost olmalısın ve dünyaya düşman. Cefaya ve zahmete dayanıklı, gönlü şen ol. Gece uyumağı ve erken uyanmayı huy edin. Yazmaya ve okumaya (karşı) çok haris ol, yani yazmaktan ve okumaktan başka hiç bir şeye isteğin olmasın. Gayet alçakgönüllü ol, burnu büyük olma. Okumaktan üşenme, ne okursan ezberlemek ve ezberini tekrarlamak ardınca ol. İşittiğin sözün içyüzünden haberli ol. Casus ol, sözü gözle ki nereden gelir nereye gider. (C.2.s.27)

İlmî değerler arasında hocayı sevmek, ilim sahibine hürmet etmek geleneği Kabusname’de hatırlatılan değerlerdendir.

Âlimleri sev ve daima ilim ehline yakınlaş, onların katında hürmetli ol, edepsiz olma. İlim öğrenmekte hırslı ol, unutkan olma. Ama üstadına ve her iyilik gördüğüne karşı haktanır ol. Gerektir ki, daima kitap, risale, kalemlik ve divit yanından eksik olmasın. Gönlün bunlardan başka nesneyle uğraşmasın. Her ne işitirsen aklında tutmak ardınca ol. Sözü az söyle, uzak fikirli ve ince bakışlı ve kusursuz ol, kusurluluğa razı olma. Çünkü bir ilim talibi bu dediğim gibi olursa, çok süre geçmeden benzeri bulunmayan bir âlim olur. (C.2.s.28)

5.4.2.3. Bilmiyorum Demesini Bil

İnsanın her şeyi bilmesi mümkün değildir. Bilmediğimiz bir konu hakkında düşünce beyan etmemeli, bilmediğimiz halde fikrimizde inat etmemeli ve bilmiyorum demesini bilmeliyiz.

Bilmediğini söyleyen kişi, insan olduğunun farkında demektir. Her şeyi bilmek Allah’a mahsustur. İnsan, Allah’ın sonsuz ilminden faydalanması, bildiklerinden yola çıkarak bilmediklerini öğrenmesi için, öncelikle bilmediğini bilmesi gerekir.

Sonra bir ilimden habersizsen, o ilimle ilgili iddiada bulunma ve o ilimden ekmek isteme. Dilediğini o bilmediğin ilimle elde edemezsin, ama bildiğin ilimle ne gerekse elde edersin. (C.1. s.135) Bununla ilgili hikâye şöyledir:

HİKÂYE: *Şöyle derler ki bir avrat Büzürçmihir'in katına gelmiş ondan bir mesele sormuş. Rastlantı bu ya, hoca o sırada üzüntülü imiş. Der ki,*

- Hatun bu sorduğunu ben bilmem. Avrat,

- Bu denli nesneyi bilmez misin, ya padişahın bunca nimetini nasıl yersin, dedi. Hoca,

- Bana yediğimi bildiğimce verirler. Bilmediğim şey için bana nesne vermezler, dedi.

(C.1.s.135)

5.4.2.4. Sorulmadan Cevap Verme

Soru sormanın da konuşmanın da usul ve adabı vardır. Sormak ve cevap vermek bir sanattır. İmam Gazali “Her soruya cevap yetiştirmek cinnettir.” diyor. Cevap vermek soru sormaktan daha risklidir. Cevap vermek, insanı sorumlu bırakır. Bu nedenle her soruya cevap

vermek nasıl iyi değilse, sorulmadan verilen cevaplar da boş söz türündendir. Sorulmadan verilen cevaplar, boşa akan sulara ya da gereksiz yere harcanan paraya benzer.

İnsan kendi kıymetini düşürmemesi gerekir. İnsan olur olmadık şeylere cevap yetiştirmeye, sorulmadan anlatmaya kalkarsa kıymeti bilinmez, değeri anlaşılmaz. Şeyh Sadi, Gülistan'ın da;

“Söz sarrafı ol, çok laf etme

Sorulmadıkça sana, önce güzaf etme” (Necefzade, 2000: 28) diyerek çok konuşmamayı ve sorulmadan boş laflar etmemeyi tavsiye eder. Keykâvus b. İskender de bu anlamda öğütte bulunur.

Sonra senden söz istenmeden söyleme, yani senden bir nesneyi sormadan, sen hemen onunla ilgili bir sözü ortaya getirme, bu gibi şey boşunadır, boşuna olandan çok sakın. (C.1.s.107)

5.4.2.5. İlimde Kibir (Mütevazı Olmak)

Kişi, işinde ne kadar iyi olsa da mütevazı olup kendini bulunduğu konumdan daha aşağıda göstermelidir. İnsanın kendini olduğundan aşağı göstermesi, kendi menfaatinedir. Kendini olduğundan yukarı ve farklı gösterenler, gerçek açığa çıkınca mahcupluk çukuruna düşerler. Bu çukurda da başkalarından daha büyük olduklarını düşünürler. Böylece yalnızlığın girdabında yok olur giderler.

İnsanın ilmiyle öğünmesi, kendini olduğundan farklı göstermesi, kişiyi küçük düşürür. İlmiyle kibirlenen insan, kendini üstün görerek, ilimde ilerleyemez. Bu anlayış kişiyi yanlışa sürükler. Böyle bir kimse, ilmini yeterli görüp başkasının ilmini kabul etmez. Tevazu sahibi bir âlim, konuşması, üslubu, sözü ve hareketleriyle tanınır. Meyvesi çok olan bir ağacın dallarını aşağı eğmesi gibi o da ilminin verdiği ağırlıkla başını eğer. Bu nedenle halkın arasında değeri ve itibarı yüksek olur.

Kişi ne kadar hünerli olsa da hünerini hemen açığa çıkarmamalıdır. İnsanın bilgisi ve hüneri ne kadar çok olursa olsun, bilgisizlikten dem vurmamalıdır. Bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır. Bilmiyorum demek, devamlı araştırmayı, yenilenmeyi, tazelenmeyi beraberinde getirecektir.

Ne denli söz ehli olsan da kendini, o bildiğin miktardan daha aşağı göster, ta ki sözün muteber olsun; Kendini sözünden ulu gösterme ki sözün hor olmasın. Kısacası halkın kendi simsardır, sen seni nedenli miktarından aşağı gösterirsen hoştur, ama yukarı gösterirsen haddini bidirirler. (C.1.s.138)

Hünerinle mağrur olmayasın, yani âlemde olan bütün hünerleri öğrendim deme, böyle demek bilgisizliğin ta kendisidir. İmdi eğer bilgisizlik ayıbından irak olayım dersin, bilgin ve hünerin ne kadar artarsa artsın sen bilgisizlikten dem vur, çünkü hüner sahibine “bilmiyorum” demekten daha ulu hüner yoktur. Öyleyse sen de kendine bilgisizler mertebesinden bakarsan o vakit hüner sahibi olursun. (C.1.s.124)

HİKÂYE: Şöyle işittim ki Nuşirevan zamanında Büzürcmihr'in vezirliği sırasında Rum'dan bir elçi geldi. Nuşirevan'a arz eylediler, izin verildi, elçi içeri girdi. Adet nasılsa, öyle ağırladılar, Acem beyleri töresince. Ta ki gönderecek (uğurlayacak) zaman geldi. Nuşirevan elçiyi katına çağırttı, cevap mektubunu verdi ve (mektupla) ek olarak bir şey daha göndermeyi diledi, yani Nuşirevan mektupta (yalnız) kendi ahvalini yazdı ve hoca Büzürcmihr'in (ahvalini) eklemek istedi, yani Rum melikinın elçisinin yanında hocanın ilmini, hünerini ve akıllılığını bildirirse elçi oraya varınca bunu melikine haber verir.

İmdi Nuşirevan elçinin yanında hocaya,

- Ey hoca, âlemde ne varsa, sen bilir misin, dedi. Umardı ki hoca, evet bilirim, diyeydi.

Ama hoca çok akıllı olduğu için,

- Yok, bilmem, âlemin padişahı, dedi.

(Hocadan) Nuşirevan'ın umduğu cevap gelmedi,

(Nuşirevan) utanılacak bir duruma düştü. Kızdı, öfkelenerek,

- Ya kim bilir her şeyi âlemde, dedi.

Hoca,

- Bütün âlem gibi olan bir kişi bilir, imdi bütün âlem gibi olan insan henüz anasından doğmadı, dedi. Nuşirevan, hocanın bu sözü, çok akıllı olduğu için söylediğini anladı. Hem elçi de hocanın sözünü gayet beğendi.

5.4.3. Hüner Sahibi Olmak

Sözlüklerde “Bir işte gösterilen incelik ve beceriklilik, maharet, ustalık, marifet” olarak tanımlanan hüner, bir işte söz sahibi olan, onunla geçimin sağlandığı, ustalık gerektiren her iş ve sanat hüneridir. “Sanat altın bileziktir” ifadesinde değerini bulan hüner, maddi unsurlardan daha değerlidir. Hüner, kişiye balık yemeyi değil balık tutmayı öğreten değerdir. Hüner sahibi olmayan kişilerin ne kendilerine ne de başkalarına faydası vardır. İnsan hüneriyle tanınmalı ve devamlı hünerini artırmak azminde olmalıdır.

Keykâvus, çocukların hüner sahibi olmalarını ve buna göre yetişmelerini ister. Bunun için de çalışmak gerektiğini vurgular. Hüner insanın diğer insanlar arasındaki statüsünü belirler.

İmdi ey oğul, çalış ki, eğer soydan gelme cevherin yoksa sonradan elde edilmiş hünerin olsun. Çünkü hüner, ten cevheridir. Ten cevheri de soy cevherinden iyidir. (C.1.s.105)

Keykâvus'a göre hüner sanattır. Hüner, sanatında yaratıcı olmak; meslektaşları arasında hünerini artırmaktır. Kişi sanatını eline almalı ve onunla tanınmalıdır. İnsanlar çocukken hep babalarının adları ile tanınırlar, babalarının statüsünden faydalanırlar. Bir başka ifadeyle babalarından geçinirler. Keykâvus, çocukların gölge olmaktan kurtulup kendi ayakları üzerinde durmalarını ve kendi hünerleriyle halk arasında tanınmalarını ister. Bu yüzden insan, toplum içerisinde sanatını konuşturmalıdır.

Ondan sonra ey oğul, çalış ki babanın ananın kazandığı ad ile kişilenmeyesin, kendi kazandığın ad ile öğünesin. (C.1.s.106)

Ey oğul bilmiş ol ki, hüner cevherden yeğdir. Öyleyse cevher arttırma, hüner arttırmaya çalış. Çünkü hünersiz kişinin hiç kimseye yararı dokunmaz, belki kendisine de yararı dokunmaz, deve dikenini gibi, gölgesi yoktur, ne kendine yararı var, ne de gölgesinde başkasına rahat var. (C.1.s.105)

Ondan sonra, halkın adını, sanını, malını ve mülkünü gözleme, bilgisini ve hünerini gözle. Çok kişi vardır ki hem adı var hem sanı ama ne bilgisi vardır ne hüneri. İmdi sen de bilgisizlik ve hünersizlikle ad ve ekmek kazanırsan, bununla öğünmek olmaz. Öğünç odur ki adı ve ekmeği hünerle kazanasın. (C.1.s.116)

Bir de ey oğul, bir işte gayet kâmil isen, ne zaman o işi bilen bir kişiye rastlarsan, seni bilmeze vur, eğer hüner öğrenmenin kapısı üzerine açılırsın diliyorsan. Çünkü bir hünerliye rastlayınca, senin bildiğin o hüneri ben ele bilirim dersin üç türlü yarardan irak olursun, önce yararı budur ki sen bilmem deyince o hüner sahibi senden sakınmadan senin bildiğin hüneri işler, eğer senin bildiğin gibi işlerse, şükredersin, ben de bunun gibi bilirmişim dersin. İkinci yararı, eğer senin bildiğinden daha iyi işlerse senin ayıbın örtülür ve o hüneri gizlice ondan bir tamam öğrenirsin. Üçüncü yarar odur, eğer o hüneri senden eksik işlerse, bu, senin ondan hünerli olduğunun ispatıdır. Öyleyse bu yararları yerinde gözle. (C.1.s.137,138)

Keykâvus hüner ve meslek arasındaki farkı belirtir. Hünerin meslekten iyi olduğunu söyler. Her insanın bir mesleği vardır. Önemli olan kişinin o meslekte diğer meslektaşlarından daha iyi ve başarılı olmasıdır. Bu onun diğerlerinden daha çok kazanmasını sağlayacak hem de parmakla gösterilir, aranır kişi olmasını sağlayacaktır. Bu durumu Kabusname'de Keykâvus şöyle açıklar:

Hüner başkadır, sanat başkadır. Yani hüner yeğdir meslekten. Mesela bir yerde yirmi terzi olsa, hangisi terzilikte daha hünerli ise o daha çok kazanç sağlar. Hünerin yeğ olmasının delili budur. (C.1.s.251)

Keykâvus “sanat altın bileziktir” sözüne uygun bir hikâyeyi de şöyle anlatır:

HİKÂYE: *Şöyle işittim ki Güştasb vatanından ayrı düştü. Bu ayrı düşmesinin sebebinin hikâyesi uzundur,(bizim) maksudumuz başkadır. Güştasb vatanından ayrılınca Rum'a indi ve Kostantaniyye şehrine, yani İstanbul'a geldi. Ama yanında dünyalığından hiçbir şeyi yoktu ve utanırdı da kimseden ekmek istemeye. Rastlantı olarak çocukluk çağında babasının sarayında demircilerin çalışmasını görmüştü, onlardan körük çekmeyi öğrenmişti. İşte bu sırada aciz kalıp rızık elde etmek için çaresiz kalınca bir demirci dükkânına vardı ve dedi ki, “Ben de bu sanatı bilirim.” O demirci bunu ücretle tuttu. Orada kaldığı sürece körük çekmekle geçimini sağladı ve kimseye ihtiyacı yoktu, vatanına geri dönünceye kadar. Geri dönmesinin sebebini Şehname'den işitmişindir. Sonra Güştasb memleketine geldi, hiç bir seçkinin oğluna sanat öğretmeyi ayıp görmemesini emretti. (C.1.s.252)*

5.4.4. Sanat ve Meslek Eğitimi

İnsanın, geçimini sağlamak için bir mesleği veya zanaatı olmalıdır. Meslek sahibi olmak, dünya hayatında insanı zor durumdan kurtaran bir değerdir. Bu değeri elinde bulunduran bir insan nerede olursa olsun işi vasıtasıyla aç kalmaz.

Meslek ya da zanaat sürekli geliştirilmeli ve işlenmelidir. Yapılan işin terbiye edilmesi, işlenmesi yapılan işin kalitesini ve ustalığı gösterir. Bir işin salt bilgisi, kişiyi iyi bir zanaatkâr ya da meslek sahibi yapmakta yeterli değildir. İnsan bir işi yapıyorsa, bilgisini her an taze tutmalı, o işin inceliklerini öğrenmeli ve o işle ilgili yeni yeni işler üretmelidir.

Kabusname’de otuz birinci bölümden otuz altıncı bölüme kadar değişik meslek dalları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Fakihlik, müderrislik, kadılık, vaizlik, tacirlik, tabiplik, yıldız ilmi, şairlik, çalgıcılık; kırk üçüncü bölümde de çiftçilik ve diğer meslek dallarının incelikleri açıklanmıştır. Mesleklerden bahsedilirken, her mesleğin şartları ve incelikleri, özellikleri, meslek sahibinin dikkat etmesi gereken değerler ve hususlar, o meslekte nasıl davranılması gerektiği yazarın kaleminden en ince ayrıntısına kadar ele alınıp açıklanmıştır.

Sanattan amaç daima dükkânında oturup iş işleyenler değildir. Kişi hangi işi elinde tutarsa o ona meslek olur. Yalnız o elinde tuttuğun işi başarmasını iyice bilmen gerektir, ta ki o işin veriminden çokça yiyesin. İmdi ben şöyle bilirim ki insanın onu isteyince bir güzel işlemeye koyulacağı hiç bir iş yoktur, hemen el atsinlar ve hemen işlesinler, buna hiç imkân olmaz. Elbette iş için terbiye gerektir, (onu) sen, terbiye etmelisin, öyle işe yarar hâle getirmelisin ki zamanında kolaylıkla işlensin, çünkü terbiye edilmemiş şeyin zahmeti çok olur. (C.2.s.25)

Her cinsten olan işler üç bölümden taşra değildir: Birisi, bir ilimdir, meslek yerine sayarlar; birisi, bir meslektir, ilim yerine sayarlar ve ötekisi salt Tanrı ilmidir. (C.2.s.25)

Mesleğe sayılan ilim tabipliktir, münecimlik, mühendislik, hakkâklık ve şairliktir, ayrıca bunlara benzer ne varsa. İlimle ilgili meslek çilingirliktir, nalbantlıktır, yapıcılıktır, kanal kazarak dağların dibinden yazılara su çıkarmaktır; ayrıca bunlara benzer ne varsa, ilme mensup bir meslektir. (C.2.s.25,26)

Meslekte işin sırrına ve aslına ermek, yeni şeyler üretebilmek önemlidir. Bir işin salt bilgisi yeterli değildir. Yeni şeyler üretebilmek, mesleğinde yeni buluşlar ve tasarımlar oluşturabilmek, alanında söz sahibi olmak, gerçek meslek sahibi olmanın gereklerindedir. Meslektaşları içinde öne çıkan, parmakla gösterilen ve aranan bir sanat erbabı olmak gerekir. “Yarım hoca dinden, yarım doktor candan eder.” demiş atalar. Az bilgiyle meslek sürdürmek, araştırmamak, yeni bilgi ve tasarım oluşturmamak meslekte körelmeye sebep olacaktır. Bu durum, Kabusname’de şöyle ifade edilir:

Bilmiş ol ey oğul, hiç bir işin salt bilgisinden nesne elde edip, yiyemezsin, hark etmelisin, yani delmelisin, zanaatın içine girmelisin, karışmalısın, işin içinden türlü türlü suret göstermelisin, şeriatta olduğu gibi. (C.2.s.26)

Keykâvus, hangi sanatla meşgul olursan ol; terzilik, kunduracılık, ipek tüccarlığı ya da manifaturacılık fark etmez, el çabukluğu ve meslekte hünerli olmak gerektiğinden bahseder. İnsan hangi işi yaparsa yapsın işinin en iyisi olmaya çalışmalı, parmakla gösterilen kişi olmalı, maharetini göstermelidir.

Eğer başka sanatların ehlerinden birisi olursan, yani terzi, kunduracı, ipek tüccarı ya da manifaturacı, bunlardan birisini öğrenip işleyince gerektir ki eli çabuk olasın ve iyi işler işleyesin, halk seni hünerlidir diye öğsün. (C.2.s.135,136)

5.4.5. Söz Hüneri

5.4.5.1. Sözün Değeri

Söz, gökten inen ilahi bir nefestir. Onun değeri aşkın bir varlıktan kaynaklanmaktadır. Söz, insanı diğer canlılardan ayıran bir özelliktir. İnsanda var olan özellikler içinde söz hüneri en değerli olanıdır. Çalışarak sözün gücü artırılmalı ve dili söz hüneriyle süslemelidir.

İmdi bilmiş ol ey oğul, söz ulu nesnedir, sen de sözü ulu bil, çünkü söz gökten gelmiş nesnedir, onun için azizdir. (C.1.s.135)

Kabusname’de söz söyleme hüneri, hünerlerin en üstünü olarak kabul edilmiştir. Bu hünere sahip olan kişi, sözün yerini ve zamanını gözetmeli, insanı sıkıntıya düşürecek, zahmete sokacak sözden sakınmalıdır.

Şöyle bilmiş ol ey oğul, bütün hünerler içinde söz söylemekten daha iyi hüner yoktur. (C.1.s.106)

İmdi ey oğul, mademki öğrendin insanda sözden yeğ hüner yoktur, o halde çalış ki, dilini söz hüneri ve uzduklilik cevheriyle bezeyesin, halka tatlı dille söylemeyi alışkanlık edinesin. (C.1.s.107)

Kâinata var olan bütün özellikler insanda toplanmıştır. Bu özelliklerden bazıları insan dışında diğer canlılarda olsa da bunlar insandaki gibi değildir. Keykâvus’a göre bu özellikler beşi içinden beşi dışından olmak üzere on tanedir. Bu on özelliğin özü de “söz”dür. Diğer unsurlar ise söz için aletten öte değildir.

Tanrı-O’nu her türlü eksikliklerden tenzih ederim-, insanı bütün eşyayı yarattığından daha iyi yarattı, onu bütün hayvanların üzerinde seçkin (bir yaratık) kıldı. On nesne sebebiyle ki bunlar; insanın tenindedir. Bu onun beşi (insanın) içindedir ve beşi dışındadır.

İçindeki özelliklerden biri fikirdir, ikincisi öğrenmek ve öğrendiğini akılda tutmak, üçüncüsü hayal etmek, dördüncüsü gönülde iyiyi ve kötüyü ayırt etmek, beşincisi gönülde sözü, hemen doğru birleştirip söylemek.

Dıştaki beş özellik de şunlardır: İşitmek, .görmek, koklamak, elle dokunup nesnenin sertini ve yumuşağım bilmek ve tatmak.

Gerçi bunların bazıları hayvanda da vardır, ama insandaki gibi değildir. Öyleyse bu sebeple insan, bütün canlılar üzerine ulu padişah oldu.

Ama bu on özelliğın özü sözdür. Çünkü öbürleri de söz için alettir, nitekim anlayış, sözün niteliğine ermeye alettir, akıl, sözü saklamaya alettir, hayal, sözün iyisini kötüsünü ayırt etmeye alettir. Kalanını da böyle kıyas etmek gerek. (C.1.s.106,107)

5.4.5.2. Sözün Türleri

Keykâvus b. İskender sözü dört bölüme ayırmış ve bunların hepsini açıklamıştır:

Açıklanan bu dört sözden kimi bireysel ve toplumsal ilişkilerde kişilerin ve toplumların düzenini bozacak, fitneye sebep olacak cinsten sözlere. İnsanların ayıbını ve kusurlarını örtmek insanî erdemlerdendir. Müslüman kardeşinin ayıbını örtenin, Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örteceğini peygamberimiz vesilesiyle müjdelemiştir.

Yalan söz ise insanın hem dünyasını hem de ahiretini kaybettiren bir davranıştır. Bunun sonucu hüsrandır.

Bir sözün iyi olmasının ölçütü, insanın hem dünyasına hem de ahiretine yararlı olmasıdır. Hadiste ifade edildiği şekliyle “Allah’a ve ahiret gününe inanan ya hayır konuşsun ya da sussun” buyrulur sözün yararlı olması gerektiği vurgulanmıştır.

Keykâvus’a göre söz dört çeşittir. İlki, başkasının ayıbını bilmek fakat söylememektir. İkinci söz, kişinin hem dünyasına hem de ahiretine zarar veren sözdür. Bu sözün ne bilinmesi ne de söylenmesi bir fayda sağlamaz. Üçüncüsü, gerçek olan sözdür. Bu da kişinin hem dünyasını hem de ukbasını mamur eder. Son söz ise söylenmesi ve okunması gereken; tam anlamıyla izah edilemeyen ilahi sözlere. Keykâvus, bu sözler içerisinde en değerli olanın üçüncüsü olduğunu bildirir.

Ey oğul, söz dört kısımdır. Bir kısmı o sözdür ki, onu bilsinler ama söylemesinler; ikinci kısım o sözdür ki, ne bilsinler ne söylesinler, üçüncü kısım o sözdür ki, hem bilsinler hem söylesinler ve dördüncü kısım o sözdür ki, söylesinler ama bilmesinler.

Geldik imdi bunların açıklanmasına: Bir kısım söz -bilsinler ve söylemesinler- odur ki, birisinin ayıbını bilsin ama söylemesin, çünkü onun gibi sözün hâsılı kavgadır, bir nesne ki hâsılı kavgadır, akıllı olan kişi bunun gibi sözü bilse de söylemesin.

Geldik o söze ki ne bilsinler ve ne söylesinler. Odur ki yalan olur, dinine ve dünyasına kişinin zarar verir, öyleyse o gibi sözün bilinmesinden, söylemesinden sakınmak gerek.

Ama o söz ki hem bilsinler hem söylesinler, gerçek olan sözdür, hem dinine yarar kişinin ve hem dünyasına, öyleyse yararlı söz budur.

Ama o söz ki söylesinler ve bilmesinler, şudur: Ulu Tanrı, Kur'an'da da ayetler göndermiştir, ayetlerin manalarını söylesinler ve bilmesinler. Çünkü manaları başka, sözleri benzerdir. Şöyle ki ulema bile onların tefsirinde birbiriyle uyuşamayıp ihtilafa düşmüştür, ama manasının yorumunu ulu Tanrı'dan gayrı kimse bilmez. Öyleyse bunun gibi birbirine benzeyen ayetleri söylesen ve manasını bilmesen zararı yoktur. Ama bu dördünün en iyisi odur ki hem söylemeye hem bilmeye yarar olsun. (C.1.s.132,133)

5.4.5.3. Belagat

Belagat, “Sözün fasih olmakla beraber mukteza-yı hâl ve makama mutabık olmasıdır, diye tarif edilir. Öyle sözlerle onları söyleyebilenlere “beliğ” denilir. Sözün fasih olması: ifadenin kusuru olmaması, yerinde ve mukteza-yı hâl ve makama mutabık olması da; adamına göre söylenilmesidir. Söz ne kadar düzgün ve süslü olursa olsun yerinde ve adamına göre söylenilmezse belagati haiz olmaz. Resmi bir makamda laubali söylenen, hususî ve samimi bir mecliste mütekellifane ıkına sıkına konuşan, bir köylüye de bir âlimle görüşür gibi söz söyleyen, yerinde ve adamına göre hitap etmesini bilmiyor demektir.” (Mevlevî, 1994: 25)

Söz, ne kadar düzgün söylene de yerinde ve kişiye uygun değilse, insanı zor durumda bırakır. Kişiyi zora sokacak, baş ağrıtabacak, yükümlülük altına sokacak sözlerden sakınmak gerekir. Bu noktadır sözün gümüş, sukutun altın olduğu yer. Atalarımız boşuna söylememişler, “İki dinle bir söyle” diye. Hüner odur ki, malı ve sözü gerektiği zaman gerektiği kadar, yerli yerinde harcamaktır.

Söz hem söyleyene hem de dinleyene derman olmalıdır. Peygamberimiz bir hadislerinde “Allah’a ve ahiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da susun” buyurarak sözün her iki âlemde de faydalı olması gerektiğini öğütlemiştir. Susmaktan maksat, insanın yerini ve haddini bilmesidir. Yoksa bir kenara çekilip sessizce beklemek değil edep ve ölçüyle hareket etmesini bilmektir.

Keykâvus b. İskender de bunlara dikkat çekmiştir.

Ondan sonra, nice tatlı sözlüysen de sözün yerini bilmedikçe söyleme. Çünkü her söz ki yerinde söylenmesin, tatlı ve güzel olsa da acı ve çirkin görünür. Bir de, zahmetini arttıracak olan sözü söyleme. Onun gibi sözden ki zahmet arttırır yararı olmaz, susmak daha iyidir. Çünkü bilgiler sözü şaraba benzetmişlerdir. Nasıl ki, şarap hem baş ağrısı verir hem de baş ağrısı giderir. (C.1.s.107)

Ama her sözün vaktini, ne zaman kullanılacağını bilmek gerekir. Sözün her birini vaktiyle işe sürmezse yerli yersiz davrananlardan olur, şöyle ki bir hüner bilse ve yerinde harcamazsa o anda bilmemekle aynı olur. Öyleyse sözü zamanında latife ile söyle ve yerinde gerçeklikle. (C.2.s.93)

İmdi ey oğul sözü yerine uygun olarak söyle, uygunsuz (söz) söyleme, çünkü beğenilen sözün hem söyleyene yararı var hem de işitenin canına can bağışlar. Uygunsuz söz ise söyleyene zarar verir, işitenin de gönlüne hoş gelmez. (C.1.s.134)

5.4.5.4. Üslup

Sözlüklerde “Yol, tarz, usul, eda, stil, yazı veya yapış tarzı, kendine has ifade tarzı, bir eserin şekil ve ifade yönü” gibi anlamlara gelen üslup, insanların hayata bakış açılarıyla da ilgilidir. Kişinin dünyaya hangi perspektiften baktığı onun kaleminin bir yansıması olacaktır. Aynı olay karşısında farklı iki bakış açısının ve anlatışın olması onların üsluplarıyla ilgilidir. Bu yarıya kadar su ile dolu olan bir bardağın, birisinin bardağın dolu tarafını diğerinin boş tarafını görmesiyle ilgilidir. Bu aynı zamanda kişinin ruhunun bir yansımasıdır.

İnsanlar, bir şey söyleyecekleri zaman ağızdan çıkan sözler, iyi ve güzel olmalı ki insanı etkilesin, insanın ruhunu ve gönlünü yakalasin, içine işlesin. Tatlı dillilik; yılanı deliğinden çıkararak, kalbi yumuşatan, düşmanı yürekte yaralayan ve yakalayan bir imkândır. Eskiler “Üslûbu beyan aynıyle insandır” derler. Ağzımızdan çıkan her cümle ve ifade bizim iç dünyamızın bir yansıması olacağı için, sözü güzel ve hoş söylemeli, etrafımızdaki insanlara tatlı dille muamele etmeliyiz.

Okuduğun ilmi iyi bil, iyi öğrenince de iyi sözle harca, yani ağızdan çıkan ilim sözü iyi ibareyle çıksın. Çünkü bir söz ne kadar güzel olursa olsun güzel bir söyleyişle söylenmedikçe tad vermez, böyle olunca da sözün sahibi mahcup olur. İlimden bilirim diye iddiada bulunma, çünkü bu iddia anlamsızdır, uluların katında. (C.2.s.32)

Sözünü dostuna ve düşmanına tatlı söyle, sert ve acı söyleme. Hoş ve tatlı söyle ki tatlı söylemek ikinci büyüclüktür, demişlerdir. (C.2.s.16)

Ondan sonra sözün yerini bildiğinde cimrilik etme, özellikle onun gibi zamanında söylemek güzeldir. Eğer elinden gelirse malına da cimrilik etme, çünkü halk maldan ve tatlı sözden başka nesneye aldanmaz. (C.1.s.108)

İnsan ağızından çıkana dikkat etmeli, kötü söz söylememelidir. Kulak, ayıplı söz duymamalı; dil denen vasıtaya kötü söz söyletmemelidir. “İnsan böyle kıymetli bir araç kullanırken çok dikkatli olmalıdır. Onu rastgele kullanmak düşük ve kavgacıların işidir. Osmanlı ahlakçılarına göre, imanlı ve ahlaklı bir insan, daima diline hâkim olmalı, o kıymetli cevheri sövmek, küfretmek, kaba ve çirkin konuşmak, yalan, dedikodu, iftira, lanet, beddua, lüzumsuz münakaşa ve mâlâyani gibi kötü şeylerle uğraşmaktan korunmalıdır.” (Erdem, 1996: 274)

Ayıplı söze kulak verme ve ayıplı söz söyleme. Çünkü ayıplı söz işitmekte de bir günah hâsıl olur, söylemekle günah hâsıl olduğu gibi. (C.1.s.123)

Ondan sonra, nice tatlı sözlüysen de sözün yerini bilmedikçe söyleme. Çünkü her söz ki yerinde söylenmesin, tatlı ve güzel olsa da acı ve çirkin görünür. (C.1.s.107)

HİKÂYE: *Harunurreşid halife idi Bağdad şehrinde. Meğer bir gece düşünde ağızındaki dişlerini hep dökülmüş olarak görür, sabah olur olmaz buyurur, düş yoran birini getirirler. Halife sordu (ona),*

- Bu düşün tabiri nedir?

Düş yoran kişi,

- Halifenin ömrü uzun olsun, ne kadar hısmınız varsa sizden önce ölecektir, dedi. Harunürreşid onun bu çirkin söyleyişine kızdı, buyurdu, arkasına yüz değnek vurdular.

- Gidiler gidisi sen kim olursun da benim yüzüme karşı bunun gibi söz söylersin? Benim hısmımlarım benden önce ölürse benim halim nice olur? Çabucak onu kovdular, başka bir yorumcu getirdiler. Ona da düşünüyü arz etti. Düşü yoran,

- Müminlerin emirinin gördüğü bu düş delildir ki, halife bütün hısmımlarından çok yaşayacaktır ve onların ömründen sizin ömrünüz uzun olacaktır, dedi.

Halife bunun sözünü beğendi ve Tarikü'l akli vahidün, yani akıl yolu birdir, tabir birdir ama söyleyiş muhtelifdir. Düşü yorana yüz altun (vermelerini) buyurdu.

Gör imdi önceki düş yoranın da söylediği söz anlamda bununla birdi, ama çirkin bir biçimde söyledi, yüz değnek yedi. Sonraki iyi bir biçimde söyledi yüz altun aldı. Öyleyse söyleyiş biçiminden söyleyiş biçimine fark böyle olur. (C.1.s.134)

5.5. SAĞLIK EĞİTİMİ

“Hastalık gelmeden önce değeri anlaşılması gereken bir varlık, bir zenginlik olan sağlık, insanın mutlu, huzurlu ve rahat bir hayat sürmesi için maddi ve manevî hemen hemen her tür kazançtan daha değerli ve daha önemlidir. Pek çok şeyini kaybetmiş bir insan eğer sağlığı yerindeyse o kaybettiklerini tekrar kazanabilir ancak sağlığını kaybetmiş bir insan pek çok şeye sahip olsa bile bu sahip olduklarıyla belki de bir daha eski sağlığına kavuşamaz. Bu nedenle kaybetmeden önce kıymetini bilmek gerekir.” (Emiroğlu, 2010: 351)

“İslam dininde sağlığın önemi büyüktür. İnsan kendi sağlığını her şeyden önce korumalıdır. Kuran’da sağlığın korunmasıyla ilgili birçok ayetler vardır. “Kendinizi tehlikeye atmayınız” (Bakara Suresi, 195) ve “kendinizi öldürmeyiniz” (Nisa Suresi, 29) mealindeki ayetler sağlığın önemini gösteren dini buyruklar arasındadır. Her mümin kendi sağlığını korumakla hem toplum için, hem de Tanrı için görevini yapmış sayılır. Sağlığı korumanın şartlarından biri düzenli yaşantıdır. Düzenli yemek, düzenli çalışmak ve düzenli uyumak sağlık için çok yararlıdır. Peygamberimiz oburca yemenin ve acıkmadan sofraya oturmanın doğru olmadığını bir hadisinde belirtmiştir.” (Çubukçu, 1974: 62)

Kabusname’de de insanların ruh ve beden sağlıklarına önem vermeleri ve her konuda ölçülü olmak gerektiği öğütlenmektedir. Ayrıca Keykâvus, uyku düzeninden yemek yemeye, hamamda yıkanmaktan içki içmeye, kan aldılmaktan bütün hastalıkların tanıtımına ve tedavisine kadar bilgi ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Çok uyumak iyi değildir. Çünkü uyumak bedenin halini bir halden bir hâle döndürür. Özellikle, hallerinden biri budur ki bedeni dirilikten ölmeye döndürür. Bilgeler (şöyle) demişlerdir: Beş nesne insanın halini değiştirir, yani bir suretten çıkarır bir başka surete koyar. Birisi, ansızın çok sevinmek! İkincisi, çok kızmak; üçüncüsü, çok üzölmek; dördüncüsü, uyku; beşincisi, sarhoşluk, altıncısı da bunlara ek olarak yaşlılık olmuştur ki insan yaşlanınca görünüşü değişir. Ama bunlar bir türdür, uyku gibi değildir; çünkü insan kızsın, üzölsün ya da sarhoş olsun gerçi hali değişir, ama insan dirilere bağlıdır. Oysa uyuyunca ölümlere bağlanmış olur, mesela bir sarhoşu uzaktan bile görseler, bilirler ki diridir, ama uyuyan adamı uzaktan görseler hemen ölü sanırlar. Öyleyse uyuyan insan diri hükmünde değildir, ölü hükmündedir. Nitekim ölüünün sorumluluğu yoktur, uyuyanın da sorumluluğu yoktur.

Ondan sonra, nasıl çok uyumanın zararı varsa, az uyumanın da öyle zararı vardır. Şöyle ki: Bir kişi yetmiş iki saat uyumasa, yani üç gün, gece gündüz uyumasa o kişi ölüme yakındır. İmdi her şey ölçüyle hoştur, uykunun da ölçüsü için bilgeler şöyle demişlerdir: Bir gece, gündüzle birlikte yirmi dört saattir, bu yirmi dört saati üçe bölmek gerek. İki bölümünü uyanıklığa, bir bölümünü de uykuya harcamalı. Yani sekiz saati ibadete ve kendi işine harca, sekiz saati de yemeğe, zevke, gezmeye ve bedensel İsteklere harca, geri kalan sekiz saati de

uykuya harca; ta ki bu on altı saatte zahmet çeken vücudun rahatlasın, dinlensin. İmdi bilgece ve akıllıca yaşama budur. Ama cahiller böyle yapmazlar, hayvan gibi on iki saat uyurlar ve on iki saat uyanık kalırlar, yani gündüz sabahtan akşama dek uyanıktırlar ve gece akşamdan ertesi güne kadar uyurlar. Ama geceyi ve gündüzü üçe bölüp iki bölümünde uyuyan ve bir bölümünde uyanık olan tembeller hayvandan beterdir, zahmet bunların başına çok gelir, bu sebeple hatırlattım. (C.1.s.192,193)

Ama gündüz uykusundan çok sakınmak gerekir. Her yönden kişinin gündüz uykusunu kendisinden irak etmesi gerek. Eğer gündüzün uyumaya gücü yetmezse, bari birazcık yatmak gerek, çünkü uyku gece olur. Eğer kişi gündüzün uyursa, gününü de geceye benzetmiş olur, gününü gece gibi geçirmekse hikmete layık değil. Ama zenginlerde bir adet vardır: Yaz günü öğle sıcağında kaylüleeye yani serin bir yere girerler, ya yatarlar, uyurlar ya da otururlar, günün kızgınlığı geçinceye kadar sohbet ederler, gönlün sevdiği dostlarla, ta ki gün dönünceye kadar, ikindi serinliği olunca da yine dışarı çıkarlar. Ama bu dediğim zenginlerin yoludur, sıradan kişinin yolu değildir. (C.1.s.195,196)

Ama seçkinler yemeği gecede ve gündüzde bir kez yerler, çünkü kendini sakınanların yolu budur, ama böyle yemek de bedeni zayıflatır ve kuvveti eksiltir. (C.1.s.158)

Ey oğul benim katımda sevap odur ki sabahleyin safrabastırmalık biraz yemek yesinler, sonra kendi işleriyle uğraşsınlar, öğle yaklaşınca yine ne gerekiyorsa yesinler, bu, ta ikindi geçinceye kadar hazmolur. Ondan sonra yiyecek yesinler, ta ki yatacak zamana kadar sinsin. Akıl ve hikmet için bu daha iyidir. (C.1.s.158)

Ama ne zaman ki içersin, hiç olmazsa yemek yedikten sonra tezcek şarap içme, ta ki üç kez susuzluğun kansın, yani susuzluğa bir kez sabreyle, ne su iç ve ne şarap, sonunda susuzluğun geçsin. Bir daha susayasın, yine sabreyle, o susuzluk da geçinceye kadar. Üçüncü kez susadığında içersen şarabı o vakit iç, çünkü yediğin yiyecek o vakit sindirilmiştir. Öyleyse yiyecek sindirilmeden ne su içmek gerek, ne de şerbet ve ne şarap. Eğer susadıysan, hiç değilse yiyecekten sonra iki saat geçsin, sonra iç, ta ki tabiatın yiyecekten behre almış olsun, yani yiyeceğin kuvveti vücuda sinmiş olsun.

Ey ciğerköşem, şarap içersen ikindiden sonra iç, sen sarhoş oluncaya kadar akşam olmuş olur, halk seni sarhoş olarak görmez. Öyleyse akşama kaldığın için ayıbın örtülmüş olur.

Sonra şarap içerken nukulcü olma, yani çerez yiyici olma, çünkü şarap arasında çok çerez yemek iyi değildir, ulular bu işi beğenmezler, hemen demişlerdir ki şarap içerken çerezi çok yemek mideye ağırlıktır. (C.1.s.162)

Sonra kan aldırma istersen çok sıcakta ve çok soğukta kan aldırma. Eğer kan çoğalıp artarsa kanı durdurmak ardınca ol, uygun şaraplarla ve yemeklerle. (C.1.s.188)

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer hamama gitmek istersen tokken gitme, zararı dokunur. (C.1.s.189)

Hamamda soğuk su, meyve şerbeti de içme, sakın, çok zararlıdır. İstiska (Vücudun bir yerine su toplanmasına istiska hastalığı denir) ağrısını doğurur. Ama çok mahmursan o vakit azıcık soğuk su içersen yerinde olur, sarhoşluktan sonraki ağrıyı gidermek için. (C.1.s.190)

Tedavi iki türlüdür, birisi yedirmek ve içirmekle, öbürü yemesini içmesini kesmekle (yapılır). (C.2.s.60)

5.6. ÇOCUK EĞİTİMİ

Çocuk eğitimi içerisinde aile ve çocuk eğitimi, çocuğun eğitiminde ebeveynin görevi, insanın anne ve babasına karşı görevleri, gençlik ve nasihat, en güzel vasiyet olarak nasihat ve edep, gençlik ve eğitimde şiddet, yaşlıların tecrübelerinden faydalanma, eğitim ve gençlik konularında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

5.6.1. Aile ve Çocuk Eğitimi

Aile, birbirine dayanan ve güvenen eşlerin oluşturduğu toplumun en küçük yapı taşıdır. Aile, hayatı paylaşmanın diğer adıdır. Sağlıklı aileler sağlıklı toplumları oluştururlar. Aile, iki sağlıklı insanın kurduğu sağlıklı bir iletişim üzerinde yükselir.

Aileyi ayakta tutan değerler vardır. Sevgi, saygı, güven, emniyet, paylaşma, sorumluluk gibi değerler aileyi yaşatır ve ayakta tutar. Ailenin bütün fertlerinin bu değerleri kendi içlerinde yaşamaları ve yaşatmaları gerekmektedir. Sağlıksız ailelerde bu değerlerin çoğu askıya alınmış ve mutluluk yuvası mutsuzluk yuvası haline gelmiştir.

Aile çocuk eğitiminde ilk mekteptir. Bu mektepte ilk tohumlar atılır. Yukarıda saydığımız değerlerin ilk öğrenildiği, yaşatıldığı yer ailedir. Aile de kazanılan değerler, toplumda yansımaları bulacaktır. Ailede kazanılan değerlerin kalıcılığı yüksektir. Bu nedenle anne babaların çocuklarını doğumdan itibaren eğitime tabi tutması gerekir. İyi yetişmiş çocuklar, iyi yetişmiş ailelerden çıkar. Ailenin kalitesi, toplumun kalitesini göstermektedir.

“Çocuğun kişiliğini önemli oranda içinde yetiştiği aile çevresi biçimlendirir. Aile de bir sistem olduğuna göre, burada da hiyerarşik bir düzen olmalıdır. Her sistemde olduğu gibi, aile içinde de hiyerarşi kontrol ve güç yönünden bir ilişki yumağı vardır. Çocuk dünyaya sadece kendi açısından bakan, yani ben merkezli yaratıktır. Bu nedenle hiçbir çocuk kural ve sınırlamalardan hoşlanmaz. Çünkü çocuğun içgüdüleriyle, kurallar ve kültür çatışır. Ailenin vazifesi, çocuğa oturup kalkmasından çatal tutmasına kadar bütün kuralları öğretip bunları kabullenmesini sağlamaktır. Gerekirse ailesi tarafından çocuğun davranışları sınırlandırılmalıdır da. Aile içindeki hiyerarşik yapı kesinlikle bozulmalı ve kesinlikle korunmalıdır...”

Anne babanın çocuğunu, belli bir disiplin içinde de yetiştirmesi gerekir. Disiplin, çocuğu korkutup baskı altına almak değildir. Çocuğa rehberlik etmek, onu yönlendirmek, onun kendine güveninin arttırmaktır.” (Elmacıoğlu, 2009: 65,66)

Kabusname’de anne babanın çocuğunu eğitmesindeki hassasiyet şöyle ifade edilir:

Akıl bana şu yolu gösterdi ki, ölmeden seni iyilik yoluna ve devletlilerin izine kılavuzlayacak, zamanın tecrübelerinin doğurduğu birkaç öğüdü sana yadigâr diye bırakayım, bunlarla iş görürsen, her işinde murada erersin ve iyi ad kazanırsın, zamanın elinden sille yemezsin, çünkü baba, şefkatinin çokluğundan oğlunun zaman elinden azar

yemesini istemezdi. Öyleyse sen de gönlünün kulağını bu öğütler için açık tut, sonra pişman olmayasın. (C.1.s.76)

5.6.1.1. Çocuğun Eğitiminde Ebeveynin Görevi

Ebeveynler çocuk yetiştirmeyi basite almamalı, bunun sorumluluğunu en yüksek seviyede yaşamalıdır. Çocuk yetiştirmek, güçtür; bir ağacı yetiştirmek gibi, emek ister. Kediye emanet edilen ciğer gibi çocuklarımız, çevreye ya da boşluğa terk edilmemelidir. Toplum olarak şahsiyetli insanlar yetiştirmek için sorumluluk sahibi anne babalara ihtiyaç vardır. Bu noktada çocuklarını yetiştirmenin sorumluluğunu üzerlerine taşıyan anne babaların çocuklarına bırakacağı en büyük miras, eğitim olacaktır.

İslami dönem ilk eserlerimizden ilki olan Kutadgu Bilig’de şöyle ifade edilir:

“Oğul kız sebebi ata ol ana
Kılınç artasa ya itilse yana”

1486- Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur. (Arat, 2008: 326,327)

Anne babalar, çocuklara istedikleri eğitimi verip onları istedikleri gibi yetiştirirler. Çocuk, bir tohumdur. Bu tohuma istenilen şekil, anne ve baba tarafından verilmektedir. Anne ve baba, çocukların iyi ya da kötü olmalarını sağlayan toplum mühendisleridir.

“Görevleri yönünden, aileye üç değişik açıdan bakılabilir: a) Aile her şeyden önce, eşlerin duygusal ve cinsel gereksinimlerini karşılayan yasal bir birliktir. b) Aile, ortak amacı, çıkarları, inançları, kuralları olan bir insan kümesidir. c) Aile, çocukların beslenip bakıldığı ve eğitildiği bir ortamdır.

Erişkinlerin duygusal ve cinsel gereksinimleri, aile dışında da bir ölçüde karşılanabilir. Ancak ailenin sonuncu görevi, çocukların yetiştirilmesi, tartışmasız olarak en iyi biçimde aile yuvasında gerçekleşir. Bu bakımdan, aile en etkili eğitim kurumu olarak çalışır. Kişilik aile ortamında gelişir. Çocuğun toplumun değer yargılarına ve niteliklerine uygun bir birey olarak yetişmesi, önce aile çevresinde sağlanır. Başka bir deyişle, bir toplumun ekininin kuşaktan kuşağa aktarılması, ailede başlar; okulda ve çevrede sürer gider.” (Yörükoğlu, 1979: 93)

Çocuklarımızı biz eğitmezsek ya da eğitirken şefkat komasına sokarsak, onları zamanın eline bırakırsak bilelim ki hem kendimiz hem de toplumumuz kaybedecektir. Bu durum *Kabusname*’de şöyle anlatılır:

Padişah düşündü ki eğer oğlunu kendi terbiye eder ve mutluluk sahiplerinin yoluna kılavuzlarsa ola ki buna ömrü yetmez, çünkü uzak görüşlü kişiler eceli kendilerine pek yakinken bilirler. Eğer kendi terbiye etmezse kendi cevherini balçığa atmış olur. (C.1.s.75)

Şöyle demişlerdir ki, men lem yüeddibuhü validâhü eddebehü’l-leylü ve’nneharü, yani babasının ve anasının terbiye etmediği her kişiyi geceler ve günler öğretir. Yani babasından ve anasından ayrı düşüp aç kaldığı geceler ve çıplak kaldığı günler(insanı) terbiye eder. Bunu bir başka deyişle söylemişler. Benim dedem şemşü’lmaali, men lem yüeddibuhü-ebevanu, yüeddibuhü’l-melevau, yani baba ve ana naz ve rahatla edeplemezse, zaman cefa ile istemededen edepler. (C.1.s.250,251)

Kabusname’de çocuk terbiyesi noktasında anne babanın görevleri şöyle ifade edilir:

Ev oğul bilmiş ol ki, bir oğlun olursa önce ona iyi bir ad koymalısın. Oğlun baba ve ana üzerindeki haklarından birisi budur. İkincisi odur ki akıllı ve şefkatli bir dadiya emanet etmelisin, büyüyünceye kadar. Büyüdüğünde, gücün yettiğince bir düğüncük yapıp oğlunu sünnet ettiresin, sonra Kuran’a gönderesin ki okusun hafız olsun. Yani hocaya ver ki Kuran’ı ezberleyinceye kadar okusun. Ne zaman ki Kuran’ı ezbere okudu ve daha büyücek oldu, bu kez onu bir silah üstadına ver, silahşorluk öğrensın, her bir silaha nasıl iş buyurmak gerek bilsin, yani oku nasıl atmak gerek, süngüyü nasıl dürtmek gerek, kılıcı nasıl vurmak gerek ve ata nasıl binmek gerek bilsin. Bu hünerleri bir tamam öğrenip boş kalınca, gerektir ki oğluna suda yüzmeyi de öğretesin.(C.1.s.247)

Bu ifadelerden anne babanın çocuğuna karşı görevlerini şöyle maddeleyebiliriz:

1. İyi bir isim vermek.
2. Büyüyünceye kadar akıllı ve şefkatli bir dadiya vermek. Günümüzde böyle bir durum olmasa da zamanımızda çalışan anne babalar çocuklarını bakıcılara vermektedirler. Bu noktada ebeveynlerin çocuklarını teslim edecekleri insanları iyi araştırmalıdır. Burada gösterilen bir ihmâl, ileride çocuğun hayatında onulmaz psikolojik yıkımlar oluşturabilir.
3. Sünnet ettirmek.
4. Kur’an ve hafızlık eğitimi verilmesi.
5. Silah kullanma eğitimi.
6. Yüzme öğretilmesi.
7. Ata binmenin öğretilmesi.
8. Evlendirmek. *Sonra oğlun buluğa erince, üzerine bir bak, eğer iyiyse, iş başarmak ve zengin olmak için uğraşıyorsa onu evlendirmek ardınca ol, bu hakkını da ödemiş olmak için bir avrat alıver. (C.1.s.253)*

Bunların yanında çocuğa hüner öğretilmesi, edep öğretilmesi ve yeteneğine göre eğitimine katkıda bulunulması gerektiği ifade edilmiştir. Silah kullanma, ata binme ve yüzme eğitimi günümüzde de öğretilen hünerlerdendir. Zamanın hünerlerini imkânlar ölçüsünde çocuklarla buluşturmak, çocukların her alanda gelişimlerini sağlamak, yeteneklerini ortaya çıkaracak fırsatlardan faydalanmalarına zemin hazırlamak gerekmektedir. Zira zamanın ve şartların insanın önüne neler çıkaracağı bilinmez.

Öyleyse gerektir ki bunun gibi ne türlü hüner varsa oğluna hepsini öğretesin, ta ki babalık hakkını ve şefkat âdetini yerine getirmiş olursun. Çünkü âlemde kişi beladan emin olmaz ve başından ne geçeceğini bilmenin yararı yoktur. Öğrendiğin her hüner bir gün işine yarar. Öyleyse kusur etmemek gerek. Öğretilecek hünerleri öğretmek gerek. (C.1.s.250)

Çocukların ve gençlerin ahlaki ve akademik gelişimleri sağlıklı bir şekilde oluşturulmalıdır. Bir kuş tek kanatla uçamaz, tren tek ray üzerinde gidemez. Dolayısıyla çocuklar da madden ve manen donanımlı yetiştirilmelidir. Çocuklara edep ve hüner öğretilmesi gerekmektedir. Anne babalar, çocuğun maddi ve manevî açlığını gidermenin yollarını aramalıdır. Bunu yapmayan anne babalar bilsinler ki zaman, zamanı gelince yapılanın ya da yapılmayanın karşılığını verecektir.

Oğluna yedirdiğin ekmeği edep ve hüner öğretmek için yedirmek gerek, bilmiş ol (bunu) ve bu ikisini öğretmekte kusur etme onun kabiliyeti yoktur, deme. Çünkü onun kabiliyeti olsa da olmasa da ya da sen ona ana ister edep öğret ister öğretme, zaman nasip olunca ona zorla öğretir. Şöyle demişlerdir ki, men lem yüeddibuhu validahu eddebehu'l-leylü ve'nneharu, yani babasının ve anasının terbiye etmediği her kişiyi geceler ve günler öğretir... Yani baba ve ana naz ve rahatla edeplenmezse, zaman cefa ile istemeden edepler. (C.1.s.250)

Kabusname'de kız çocuğunun eğitimi ile ilgili zamanın anlayışını yansıtan görüşler de dikkat çekmektedir.

Ey oğul eğer kızın olursa onu namuslu bir sütineye emanet et ve büyüyünceye kadar iyi bak. Büyüdüğü zaman onu bir muallime ver, Kur'an okumak, namaz kılmak, oruç tutmak gibi bilinmesi gerekenleri, farzdan ve sünnetten öğretsin. Ama yazıcılık öğretmesin ki maksudunu kime isterse kendi yazısıyla anlatmasın. İyice büyüyünce onu hemen kocaya vermeye çalış. Kızın olmaması yeğdir, ama olunca ya erde gerek ya yerde, demişlerdir. Nitekim şeriat beyi Muhammed Mustafa buyurur ki, defnü'l-benati mine'l-mekrûmati, yani kız evlatları gömmek, ya er koynunda ya da yer koynunda, hürmetli işlerden birisidir. Ama kızın evinde olduğuna göre ondan şefkat nazarını eksik etme. Çünkü kız evlat babasının ve anasının esiri olur. Erkek evlat gibi olmaz. Çünkü babası oğluna bakmayınca, oğul geçimini sağlayacak bir işe girebilir, ama kız çaresizdir. Öyleyse dindeki varlığından önce kızının çeyizine harca, onun işini tamam et. Sonra onu birisinin boynuna sarıver, ta ki kız kaygısından kurtulursun. Ama eğer kızın erkek görmemiş bakire ise avrat görmemiş bir güveyi bul. Böylece kızın gözünü açar o erkeği görür, o da bu avradı görür. Bu sebeple de avrat erkeğinin sevgisini nasıl gönlünde bağlarsa erkek de avradının aşkını gönlünde öyle bağlar. (C.1.s.253)

Bu ifadelerden dini eğitiminin tam anlamıyla kız çocuğuna öğretilmesi gerektiği vurgulanmış fakat yazı öğretilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu durum hem günümüz anlayışında hem de İslam anlayışında kabul edilebilir bir anlayış değildir. Aslında eserin her aşamasında ilim ve ilmin öneminden bahseden Keykâvus'un bu anlayışı kabul edilemez.

Çocuklar arasında cinsiyet ayrımı yapılması hem insani hem de İslamî değildir. Kız ya da erkek doğmak ontolojik bir meseledir. Bu durum, kişinin elinde olmayan, kazanılmadan verilen bir değer -kız ya da erkek- övülmesi ya da yerilmesi abesle iştirğaldir.

Cinsiyetine göre muamele İslamiyet'ten önceki cahiliye adetlerindedir. İslam'la beraber bu anlayış yokluğa mahkûm edilmiştir. İslam kadın erkek her müslümana ilim öğrenmeyi farz kılarken Keykâvus'un bu zihniyeti, almış olduğu İslamî öğretinin uzağındadır. Ancak o dönemin toplum yapısının yazarı belki böyle bir anlayışa sürüklediği söylenebilir.

5.6.2. Ana Baba Hakkı

Büyüklerimiz ve büyükler içerisinde anne ve babalarımız hürmet gösterilmeye layık en değerli kişilerdir. Küçüklerin anne babalarına karşı vazifeleri bir başka ifadeyle anne

babanın çocukları üzerinde hakları saymakla bitmez. Kişinin madden ve manen, anne baba hakkını ödemesi oldukça zordur.

Kendilerinin dünyaya gelmelerine vesile olan, kendilerini besleyen, her türlü ihtiyacını gideren, kendilerinden önce çocuklarını düşünen, bunun için ölümü bile göze alan anne ve babalar, herkesten daha çok, saygıya, sevgiye, ilgiye, itaate, hürmete, yardıma layıktırlar.

Ana babaya karşı davranış ve tutumlarımızın iyi olması gerektiği birçok ayet ve hadisle telkin edilmiştir. “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, ana-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.” (İsra Suresi, 23) Ayette zikredildiği üzere anne babaya hürmet ve güzel davranmak, emredilen bir davranıştır.

İnsan, anne ve babasına karşı ne kadar iyi davranırsa da hakkıyla bu vazifelerini yerine getirirse de onların haklarını ödeyemez. Bunun için yapılacak en güzel iş, onların rızasını kazanmak ve hayır dualarını almaktır. Kabusname’de de anne baba hakkı üzerinde bir başlık açılmıştır.

İmdi nasıl ulu Tanrı seni baba ve ana katında sevgili, hürmetli kıldıysa, ki kendileri ölmeye razı olurlar tek sana elem gelmesin, senin de kendini, nasıl sever ve hürmetlersen, seni yaratan Tanrı'ya da sevmen ve sayman gerekir. Nasıl ki, ulu Tanrı'ya seversin ve hürmetlersin, babanı ve ananı da öyle sevesin ve hürmetleyesin. (C.1.s.100)

İmdi ey oğul, babanı ve ananı hor görmekten çok sakın, ulu Tanrı babasını ve anasını incitenlere senet tutmak için, (yani) ben size öğretmedim mi demek için Kur'an'da buyurur: Onlara üf deme, onları. azarlamave hep iyi, güzel söyle. (C.1.s.100)

Baba ve ana hakkını, eğer din yüzünden gözetmezsen, hiç değilse akıl ve bilgi açısından gözet. Baban ve anan senin meydana gelmene, bakımına, büyümeneye sebep oldular, bu şekilde onlar, senin bunca iyiliklerine sebep oldular, eğer sen onların hakkını gözetmede kusur edersen öyle görünür ki hiç iyiliğe yarar adam değilsin. (C.1.s.101)

İnsan yaşamı boyunca ne denli anne ve babasına hizmet ederse, onlara iyi davranırsa, kendisinin çocuğu olduğu zaman da kendi çocuklarından o kadar saygı ve ikram görür. “Ne ekersen onu biçersin” atasözünde denildiği gibi sağlığında anne ve babasına iyi davrananlar kendi çocuklarından da aynı karşılığı göreceklendir. Çocuklar anne babalarının dualarını almalılar.

Sen oğlundan nasıl saygı umarsan, baban anan da senden öyle umar, imdi eğer sen onların iyiliğinin hakkını yerine getirirsen, oğlun da senin iyiliğinin hakkını yerine getirir, çünkü oğul babasından, anasından gördüğünü işler. Çünkü oğul yemiştir, baba ve ana ağaçtır. Yemişli ağaca ne denli çok bakarsan, yemişi hem bol olur, hem tatlı. (C.1.s.101)

5.6.3. Gençlik ve Nasihat

Nasihat, eğitimin temel unsurlarından birisidir. Her anne ve baba çocuğunun iyi yetişmesi ve güzel ahlaklı olması için sürekli nasihatlerde bulunur. Anne baba bunu korumacı mantıkla yapar. Anne babanın beklentisi çocuğun bu nasihatlere uyarak kendi istediği gibi davranış sergilemesidir. Şefkat duygusuyla yaklaşan baba, hep çocuğuna bir şeyler kazandırmak ister ve bir gün nasihatlerinin yerini bulacağını umut ederek bunu sürekli tekrarlar. Keykâvus da bunun farkındadır.

Eğer sen gençlik gururu yüzünden bu öğüdü kabul etmezsen, hele ben babalık şefkatini yerine getirmemiş olayım. Tatalım ki sen tutmayasın, kişi olur ki tutar. Gerçi zamanımızda her oğlun babasının sözünü tutmaması adettir, ama ben senin kabul edip etmemene bakmam, yalnız kabul edeceğini umarım, inşallahütaala. (C.1.s.76)

Gençler büyüdükçe rol model aldıkları insanların kendilerinden bilgili olmadıklarını zannederler. Büyüklerin kendilerine verdikleri nasihatleri küçümseyici tavırlarla karşılarlar. Bunu sözle ifade etmeseler de tavır ve davranışlarından anlamak mümkündür.

Ayrıca bilmiş ol ey oğul, yiğitler gaflet yüzünden şöyle düşünürler ki kendilerinin bilgisi yaşlıların bilgisinden yeğdir, bu düşüncenin yanlış olduğunu bildiğim halde, sana yol göstermek için susarsam doğru olmaz. (C.1.s.76)

5.6.3.1. En Güzel Vasiyet: Nasihatname ve Edebe

“Nasihat-nameler bir yönüyle vasiyet-namelerdir. Çeşitli tecrübeleri yaşamış, feleğin çemberinden geçmiş, bilgi sahibi olmuş kimseler, özellikle yaşlılık dönemlerinde hele de çocukları özellikle de son oğlu- henüz ergenlik yaşına yeni gelmişse kendinden sonra oğlunu koruma endişesi ile pek çok konuda öğüt verirler. Bu nedenle yazdıkları nasihat-nameler, birer vasiyet-nameye dönüşür.” (Emiroğlu, 2010: 362,363)

İnsan, en güzel miras ya da en güzel vasiyet olarak Lokman peygamberin oğullarına yaptığı nasihat gibi ahlak ve edebi bırakmalıdırlar. Keykavus da oğluna en güzel bir miras olarak, içi nasihatlerle dolu bir kitap bırakır. Amacı çocukların en güzel surette, en güzel değerlerle yetişmelerine öncülük etmektir.

Keykâvus da oğluna bir vasiyet gibi mirasını şu şekilde açıklar:

Sonra bilmiş ol ey oğul, insanların bir âdeti vardır, değerli bir nesnesi olursa onu saklar, değerli bir kimsesine vermek için. İşte bu dünyadan elde ettiklerimin en değerlisi bu öğütlerdir ve en değerli kimsem sensin, imdi son günlerimde bu değerli öğütleri sana veriyorum, umuttur ki sana yararı dokunsun, inşallahütaala, sen de kabul edesin ve bunlarla iş görürsen kendini beğenmiş olmayasın. (C.1.s.76)

Akıl bana şu yolu gösterdi ki, ölmeden seni iyilik yoluna ve devletlilerin izine kılavuzlayacak, zamanın tecrübelerinin doğurduğu birkaç öğüdü sana yadigâr diye bırakayım, bunlarla iş görürsen, her işinde murada erersin ve iyi ad kazanırsın, zamanın elinden sille yemezsin, çünkü baba, şefkatinin çokluğundan oğlunun zaman elinden azar

yemesini istemezdi. Öyleyse sen de gönlünün kulağını bu öğütler için açık tut, sonra pişman olmayasın. (C.1.s.76)

İmdi sana edep ve hüner babandan miras kalmışsa, sen de onu oğluna miras bırak, ta ki oğul hakkını ödemiş olursun. Çünkü insan iki tayfadır. Biri seçkinler ve birisi avam. O ki seçkindir, çocukları için ölümünde bırakıp gideceği edep ve hünerden yeğ nesne yoktur. O ki avamdır çocuklarına bırakacağı sanattan yeğ miras yoktur. (C.1.s.251)

5.6.3.2. Nasihatın Yeri ve Zamanı

Kabusname’de insanlar öğüt istemedikçe öğüt verilmemesi tavsiye edilir. Çünkü istemeden yapılan nasihatler dinleyen bir kulağından girer, öbür kulağından çıkar. Böyle durumlarda nasihat fayda vermeyecektir. İnsanlar ancak zorda kaldıkları, çıkmaza düştükleri zaman nasihate istekli olurlar ve kendiliklerinden zordan kurtulmak adına sormaları gereken ve nasihatine güvendikleri kimselere yaklaşırlar.

Nasihat, anne babanın ve öğretmenlerin çocukların iyi yetişmeleri, başarılı olmaları adına kullandıkları vazgeçilmez yöntemlerinden biridir. Ama maalesef genelde de öğrenciler nasihatten hazzetmezler. Bu yöntemin çoğu kez işe yaramadığını da görüyoruz. Onların akademik ve ahlakî gelişimlerine katkı sağlayamadığımızı üzülenek görmekteyiz. Bunun nedeni Keykâvus’un ifade ettiği gibi çocuğun ya da insanın nasihate hazır hâle gelmemesi ve nasihate ihtiyaç duymamasıdır. Çocuklara sunduğumuz hazır bilgi, tecrübe ve deneyimlerimiz veya doğrularımız çocuklarımızın ilgi alanlarına girmemektedir. Korumacı tutumla yaklaşan büyükler ve bundan hoşlanmayan küçükler, hiç kimse bir şey kazanmadan bu nasihat seansları sona eriyor.

Çocuklar, ebeveynlerin, öğretmenlerin, büyüklerin nasihatlerine ihtiyaçları vardır. Yalnız, çocukların nasihati ihtiyaç olarak algılaması gerekmektedir. Keykâvus da bunun çözümünü bizlere sunmaktadır. Çözüm: Küçüklerin büyüklerden nasihat talep etmelerini sağlamak ya da nasihat için her düşüşün nasihat olarak yetmesi veya nasihate ihtiyacı olanın o işin bedeline katlanması. Eskilerin ifadesiyle “Bir musibet bin nasihatten iyidir.” cümlesinden yola çıkarak acı tecrübe yaşamalarıdır. Aydın da konuya şöyle bakmaktadır:

“Çocukların bilgilenmeye ve öğüde hiç mi ihtiyaçları yoktur dersiniz elbette vardır. Ancak bunun için uygun zaman ve ortam olmalıdır. Şu şartlarda çocuğu bilgilendirmek faydalı olabilir: 1- Vermek istediğiniz bilginin çocuğun gerçek sorunu için faydalı olduğundan emin olduğunuz zaman 2- Çocuğun bu bilgileri kendi kendine edinmeyeceğinden emin olduğunuz zaman 3- Bu bilgileri almaya hazır olduğunu hissettiği veya yardım istediği zaman.” (Aydın, 2008: 58)

Keykâvus, kişiye, öğüt istemedikçe nasihat verilmemesi gerektiğini ifade eder.

Ondan sonra ey ciğerköşem, bir kişi senden öğüt istemedikçe sen ona öğüt verme. Hele bir kişiye verme ki sen ona öğüt verirsin o seni işitmez, böylesini zamana bırak ki, o her düşüşünde ister istemez öğütlensin. (C.1.s.107,108)

Topluluk arasında verilen nasihatler de kimsenin hoşuna gitmeyen davranışlardır. Çünkü başkasının yanında verilen nasihat kişinin gurur yapmasına ve yanlış olduğunu bile bile yanlış savunmasına neden olabilir. Bu yüzden nasihatlerin yalnızken verilmesi etki ve fayda noktasında önemli bir zamanlamadır. *Kabusname*'de halk arasında öğüt vermek kişinin kafasına kamçı vurmakla eş değer tutulmaktadır.

Bundan başka, kalabalık arasında kimseyi öğütme. Çünkü halk içinde bir kişiye öğüt vermek, onun bütün ayıbını başına kakmış gibi oldu. Ama kimse yokken olursa zararı yoktur. Nitekim demişlerdir: En-nushü beyne'l-melâ'u takri'u, yani halk arasında öğüt vermek başa kamçıyla vurmaktır. (C.1.s.108)

Nasihat isteyen kimseye, şefkatli ve iyi insanlardan nasihat almaları telkin edilmiştir. Böyle kimselerin yanına, tek başına gitmeleri ve nasihatlerinden faydalanmalarını öğütlemektedir. Yalnızken alınan nasihatın daha faydalı olduğu tekrar dile getirilmiştir.

Sonra, sınanmış, şefkatli dostların sana öğüt verirlerse, kabul edici ol, her zaman, öğüt veren böylesi dostların yanına yalnız olarak git ve öğütlerinden nasibini al. Çünkü yararlı olan öğüt odur ki yalnızken verirler, halk arasında öğüt kulağa girmez olur ve hem de sitem gibi olur. O halde dostlarının yanına öğüt almak için yalnız git, ta ki istediğin öğüdün sana yararı olsun. (C.1.s.124)

5.6.4. Gençlik ve Eğitimde Şiddet

Kabusname'de şiddet konusunda şu ifadeler geçmektedir:

Hoca öğretirken oğlunu döğerse, gereksiz şefkat gösterme bırak döğsünler. Oğlancıklar hüneri, ilmi ve edebi çubukla öğrenirler, ne öğrenirse, yaradılışından değildir; yani kendi gücüyle öğrenmez. Ama oğlun bir edepsizlik etse sen de edepsizliğine kızsın onu döğme; işte hocana derim, de, korkut. Edeplerse, hocası döğsün, edeplesin sen döğme. (C.1. s.250)

“Eğitim ve öğretim faaliyetleri devam ederken, öğrencileri disipline etmek maksadıyla cezanın bir vasıta olarak kullanılıp kullanılmayacağı da en çok tartışılan bir konu olmaktadır. Eğitimcilerden önemli bir kısmı, disiplin temelinde öncelikle cezanın bir vasıta olarak kullanılmasına taraftar değillerdir. İslam eğitimcileri ve batılı eğitimciler bu konuda ittifak halindedirler.

Eğitimcilere göre şiddetle ve korku ile yaptırılan eğitim-öğretim ve disiplinleştirme faaliyetleri öğrencilerin neşelerini kaçırır, tembelliğe ve yalancılığa sevk eder. Şiddet ve cezanın tekrar ve devamlı olması halinde ise çocuklarda tembellik, yalancılık, arsızlık, karakter ve huy haline gelebilir ki en kötüsü de budur.” (Vargeloğlu, 2005: 22)

“Eğitimde öğrencilerin kaldıramayacağı kadar sert davranmak onlar için özellikle de küçük çocuklar için zararlıdır. Çünkü bu, öğrencilerin kötü melekelerle sahip olmasına yol açar. Şiddet ve katılıkla yetiştirilen öğrenciler, kölelere veya hizmetçilere baskı (psikolojisi) hâkim olur ve bu durum onların kişisel gelişimini engeller, onlardaki üretkenlik ve alışkanlığı yok eder, onları tembelliğe, yalana ve ikiyüzlülüğe sevk eder. Dışarıya, içinde olandan farklı şeyleri yansıtır. Çünkü kendisine baskı ve şiddet elinin uzanacağından korkar. Dolayısıyla bu

durum onlara hile ve aldatmayı öğretir ve zamanla bu onlarda bir alışkanlık ve karakter haline gelir.” (Kendir, 2004: C.2, 793)

Dayağı terbiye aracı olarak kullanan anne baba ve öğretmenler, önce yapılması gereken bir yöntem olarak ilgi ve ödülü kullanmalıdırlar. Sevgi, ilgi, şefkat, merhamet, ödül gibi vasıtaları bırakıp işe dayakla başlamak çocuğun yaşama direncini ve umudunu kıracaktır.

“Bir anne babanın çocuğu için belirlediği “istenilen davranışları” çocuğa kazandırma sürecinde uyguladığı yaklaşım, o anne babanın disiplin anlayışını oluşturur.” (Yılmaz, 2004: 44) Bu anlayışı gerçekleştirmedeki amaç, çocuğun kendi davranışlarını kontrol altına alıp sorumluluğunun bilincine varmasıdır.

“Bu konuda genellikle iki yanlış disiplin anlayışı ön plana çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi “sıkı disiplin, diğeri “gevşek disiplin” anlayışıdır... Sıkı disiplin uygulayan anne-babalar çocuğu kendi tasarladığı bir kalıba göre yetiştirmek amacını güderler. Çocuk sıkı bir denetim altında tutularak en küçük yanılğı ve hataları gözden kaçmamakta, bunların üzerinde ısrarla ve önemle durulmakta ve düzeltilmesi istenmektedir... Bireyin kendine güvenini ortadan kaldıran, onun kişiliğini hiçe sayan bir disiplin yöntemi olan sıkı disiplin ile büyüyen çocuklar kibar, sessiz, uslu ve dürüst olmalarına karşın küskün, çekingen, kolay etkilenebilen, huysuz ve aşırı hassas bir yapıya sahip olabilmektedirler.

Gevşek disiplinde ise ‘hoş gör, boş ver’ anlayışı egemendir. Bu anlayışta ‘Her şeyi hoş gör; çocuktur her şeyi yapar; çocuk özgür olmalıdır; onun her dediğini yapın; ona sevgi verin yeterlidir.’ şeklinde yüzeysel ve asılsız temeller vardır... Aşırı gevşek tutumla yetiştirilen çocukların bencil, sabırsız ve anlayışsız oldukları ileri sürülmektedir. Aşırı denetim çocuğu pasifleştirirken, aşırı hoşgörü çocuğun şımarmasına neden olmakta ve olgunlaşmasını engellemektedir.” (Yılmaz, 2004: 45)

Çocuk hiç cezalandırılmamalı mı? Gerektiğinde çocuklar da cezalandırılmalı. Yalnız cezalandırmadan önce kurallar konulmalı, sınırlar çizilmelidir. Kurallar konulmadan cezalandırmak haksızlığa yol açacaktır. Ayrıca hangi yaş grubu çocuğa hangi tür cezalar vereceğimizi bilmemek haksızlığa sebep olacaktır. Eğitimciler ve ebeveynler her zaman af kapısını açık tutmalı ve çocukların özür dilemelerine imkân tanınmalıdırlar.

5.6.5. Tecrübe

Gençlerle yetişkinler arasında çoğunlukla uyuşmazlıklar vardır. Buna nesil çatışması diyoruz. Yetişkinlerin ve gençlerin birbirine bakış açısı hep negatif olmuştur. Bunda en büyük sebep toplumda meydana gelen değişimlerdir.

“İki nesil arasındaki anlaşmazlık toplumun bütünü, yani bir önceki neslin de bir sonraki neslin de büyük çoğunluğunu içine alan ve o nesil boyunca devamlı olan anlaşmazlıktır. Yeni bir neslin gelmesiyle birlikte toplumun genel karakterinde de değişme görülür. Fakat günlük hayatta farklı nesiller derken çok defa toplumun olgun yaş çağındakilere ait kültürle delikanlılık ve gençlik çağındakilerin kültürleri arasındaki uyuşmazlık kastedilmektedir. Bu uyuşmazlıktan şikâyet edenler toplumun yaşlı üyeleridir ve kendileri de delikanlı çağında iken

yaşlılarla uyuşmadıklarını genellikle unutmuş görünürler. Delikanlılık çağındakilerin yaşlılarınkine uymayan tutum ve davranışları çok defa belli bir yaş devresine mahsustur., o devreden sonra toplumun yetişkin kültürüne intibak ederek uyuşmazlık yıllarını geride bırakırlar. Bu haliyle yaş grupları arasındaki çatışma (ihtilaf) her toplumda rastlanan bir durumdur.” (Güngör, 2010: 83)

“Genç neslin yetişkin nesle bakışına gelince, genç nesil, kendileri üzerinde birer eğitimci kesilen yetişkin nesli, genellikle tutucu, gençleri anlamayan, onların özgürlüklerini kısıkanan ve kısıtlayan, öğütleriyle gençleri bıktıran bir nesil olarak görmektedirler. Yetişkin nesil ise genç nesli eğitilmesi gereken toy, cahil, tez canlı, hayalci ve asi bir nesil olarak görüp onları geleceğe temiz, karakter sahibi, ahlaklı ve dürüst olarak kazandırmak endişesi içindedirler. Nesillerin birbirlerine karşı bu ön yargıları hep olmuş ve olacaktır.” (Emiroğlu, 2010: 331)

Ayrıca bilmiş ol ey oğul, yiğitler gaflet yüzünden şöyle düşünürler ki kendilerinin bilgisi yaşlıların bilgisinden yeğdir, bu düşüncenin yanlış olduğunu bildiğim halde, sana yol göstermek için susarsam doğru olmaz. (C.1.s.76)

Gençlerde kendilerinin bilgisini yaşlıların bilgisinden yeğ sayma alışkanlıkları vardır. Onlar her an yaşlıları şakaya getirip onların sözlerini alaya alırlar. Çünkü gençler kendi bilgilerinin herkesin bilgisinden üstün sanırlar. İmdi sakın ey oğul, sen, kendini böyle sanan gençlerden olma, yaşlılara çok hürmet et ve onlarla konuşurken başboş sözler söyleme, yani kolayına nasıl gelirse öyle konuşma, yaşlılar bir söz söylerlerse hemen cevap verme, ne denli düşünürsen onların sözüne bundan iyi cevap olmaz. Bundan iyisi yoktur ki cevabını yine siz buyurun (söyleyin) diyesin ve susasın, çünkü yaşlıların sözünün cevabı onları dinleyip susmaktır. Yoksa (onların vereceği) cevaptan utanılacak bir duruma düşersin. Nitekim meselde gelmiştir:

HİKÂYE: *Şöyle rivayet ederler ki bir şehirde bir pir vardı, yüz yaşında idi, boynu bir tarafa eğilmişti ve beli bükülmüştü. Bir gün bu eğri büğrü kocacık bükülüp giderdi. Bir genç latife olarak bu kocaya dedi ki,*

Baba, bu taşıdığı yayı kaçta aldın, haber ver, ben de alayım.

Yani belinin büküklüğünü ima yoluyla anlatır.

Pir hemen cevapladı.

- Ey yiğit, eğer ömrün uzun olursa zaman bu yayı sana bedava verir, her ne kadar bu yay sana layık olmasa da. O genç utandı ve bu söz yadigâr kaldı.

Ululara küçük nazarıyla bakma, çünkü uluları küçük görmek ulu ziyan getirir. (C.1.s.144)

İmdi bilmek gerek ki yaşlıların marifeti kuşkusuz gençlerin marifetinden fazladır. Ama bu dediğim o yaşlılardır ki sakallarını ulular sohbetinde ağartmış olsunlar, kolaylıkla büyümüş olmasınlar, çünkü gelişigüzel yetişmiş yaşlıdan, ulular sohbetini dinlemiş toy oğlancığın marifeti yeğdir. (C.1.s.152)

5.6.6. Gençlik ve Eğitim

“En büyük yatırım insana yapılan yatırımdır. Çünkü dünyanın en zor işi insan yetiştirmektir. Bir insan, bir hayvan gibi hayata hazır ve donanımlı olarak gelmez. Hayatı öğrenmek için hiç bir şey, bir sıfır olarak hayata başlar. Bir kaplumbağa, yumurtadan çıkar çıkmaz suda yüzebilir. Oysa insanoğlu kendi başına hiçbir şey yapamaz ve büyük emek ve özenler gösterilerek büyütülür. Sadece maddi bir dünyası yoktur onun, aynı zamanda manevî bir hayatı, bir ruhu vardır. Eskilerin doldurulması gereken bir kap diyerek bir maddeye, bir nesneye indirgediği insan” (Emiroğlu, 2010: 352,353) ın eğitilmesi için Kabusname’de de nasihatlerde bulunulmuş, dünya ve ahiret yurdunda insanı saadete eriştirecek yol ve yöntemler gösterilmiştir.

Gençlik, insanın geçirdiği mevsimlerden en renkli ve en curcunalı dönemlerinden birisidir. Bu dinamik ve enerjik dönemin verimli ve sağlıklı geçirilmesi kişinin ve toplumun huzuruna vesile olur. Büyüklerin bildiği fakat yapamadığı, gençlerin de bilmediği fakat şuursuzca yaptığı davranışlar vardır. Büyükler hep keşkelerle hayatlarını anlatırlarken, gençler de tecrübesizlik ve başıboşluğun girdabında kaybolurlar. Goethe “Gençler bilse, erişkinler yapabilse” der. Mesele gençlerle büyükleri malum ifadeyle kuşak çatışmasını asgari seviyede tutabilmek, kendisiyle ve değerleriyle barışık, çalışkan ve mutlu bireyler yetiştirmektir.

Gençlerin gelecekte iyi bir insan ve iyi bir meslek sahibi olması her anne babanın idealidir. Başarılı bir genç hangi anne babayı sevindirip gururlandırmaz ki! Başarı her zaman mesut olmakla eş değer olmasa da mutluluğun yolu başarmaktan ve çalışmaktan ayrı da değildir. Başarıya ulaşan bir genç saadet ülkesine biraz daha gayretle kendisi ulaşabilir. Bu noktada gençliği başıboş ve gelişigüzel geçirmemek gerekmektedir. Gençlikte kazanılan bilgi ve değerler, hem kişiliğin hem de mesleğin oluşmasında belirleyici olacaktır. Allahutaala bir ayetinde “ İnsan için ancak çalıştığı vardır.” (Necm Suresi, 39) buyurur. Bu bütün insanları eşit kılan bir ayettir. İnsan ne ekirse onu biçecektir hayatında. Bu yüzden bu dünya tarlasına ne attıysan zamanı gelince onu devşireceğiz demektir. Gençliğin de bunun farkında olması gerekmektedir. Bu farkı, fark ettirecek olan da eğitim olacaktır.

En güzel şekilde yaratılan insan yine en güzel şekilde eğitilmelidir. Geleceğin teminatı olan gençlerin eğitimi toplumların geleceğini etkileyecektir. Maddi ve manevî bilgi ve değerlerin kazandırılmasında eğitimin rolü inkâr edilemez. Bu noktada en küçük birim aileden en büyük aile devlete kadar gençlerimize eğitim faaliyetleri kapsamında önemli görevler düşmektedir.

Gençler, bu en dinamik dönemi verimli geçirmek için büyüklerin tecrübelerinden faydalanmasını bilmedirler. Onların görüş ve düşüncelerini dikkate almalıdırlar. Gençler, zamanın sillesini yiyen, gençlerin geçtiği yoldan daha önce geçen yetişkinlerin öğütlerine kulak vermelidirler. Gençlikte zevklerinden feragat edenler, sonraki dönemlerde rahata erecekler demektir. Gençliklerini gerektiği gibi değerlendirenler, toplum içerisinde saygın bir yer edineceklerdir.

İnsanın bu en değerli döneminde gençleri bekleyen tehlikeler vardır. Bu tehlikelerden ilki tembelliktir. Çalışmamanın mazereti olarak değişik türden bahaneler vardır. “Adam sen

de... Çalışanlar ne olmuş sanki?.. -Üzme kendini şu ölümlü dünyada, çalışmak yıpranmaktır.- Hayat dediğin bir şanstır.-Şansın varsa, her şeyin var demektir.-Şansın yoksa kendini parçalasan da bir şey olamazsın. -Zaten suyu getiren de destiyi kıran da biri. -Sen destiyi kır, suyu başkaları getirsin de afiyetle iç... -Hem bir işin olacağı varsa sırt üstü yatsan da olur, olacağı yoksa, yırtsan da olmaz. -Hele dursun bakalım, şimdi şöyle yaslan da yarın sabah yaparsın. -Hem sana çalışmak yaramıyor; iştihan kaçıyor, neşen sönüyor. -Huy bu ya, ben bütün sen kitabı, defteri koltuğumda gezmekten; hele kütüphane köşelerinde pineklemeden hoşlanmıyorum... -İmtihanlara şöyle yirmi gün bir ay kala kafayı vurur, dersleri hazırlar ve imtihanları mis gibi geçerim... -Nedense benim yalnız imtihan üstü zihnime bir açıklık geliyor; sene içinde sanki uykudaydım... -Hem ne hacet, muvaffak olanın ve olmayanın gideceği yer mezarlık değil mi? -Dünyaya insan bir defa gelir; hayattan kâm almaya bak. Tembelliğin kitabında daha neler var neler. Eğer tembel isen ve tembelliğin uzvi bir hastalıktan ileri gelmiyor da rûhi bir gevşeklik, uyuşukluk, üşengeçlik, hoppalık ve havailik şeklinde ise, iradeni kullanmak suretiyle muvaffakiyetin bu düşmanını yenebilirsin.” (Başgil, 1997: 18,19)

“Gençleri bekleyen ikinci tehlike kötü arkadaştır. Yukarda sayılan bütün mazeretler sana kötü arkadaştan sadır olan sözlerdir. Arkadaş hezimetin ve meziyetin merkezidir. Ondan aldığın her şey seni etkileyecektir. Ataların tecrübelerinden imbik imbik süzülerek dökülen sözler sana yoldaş olmalı, seni kendine getirmeli. “Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim.”, “Arkadaş insanı vezir de eder, rezilde.”, “Kişi, arkadaşının dini üzeredir...” Dolayısıyla arkadaş seçimi önemlidir. “kötü arkadaşın yaman felsefesi vardır. Sana her fırsatta gerek sözleriyle ve gerek hal ve tavırla telkin ve tekrar eder:

Gençliğini yaşa, kardeşim, bu gençlik her zaman ele geçmez. -Sana öğüt verenler vaktiyle günlerini yaşayıp da şimdi senin güzel gençliğini kıskananlardır, aldırma, eğlenmene bak... daha neler demez ki...” (Başgil, 1997: 20)

Gençlerimizi çalışmaktan, başarıdan alıkoyan üçüncü tehlike kötü örneklerdir. Günümüzde görsel iletişim araçlarının yaygın olması gençlerimizi olumlu olumsuz birçok örnekle karşılaştırmaktadır. Seçici olma yeteneğinden mahrum olan birçok gencimiz bu kötü örneklerin ağına yakalanmaktadır. Bu noktada iyi örneklerin daha çok ön plana çıkarılması, iyi örneklerin ekranlarda daha çok görülmesi gerekmektedir. Filmlerde empoze edilen yanlış yaşam biçimleri, yanlış ilişki ağları, şaşaalı ve debdebeli yaşamlar, işi olmayıp sadece yiyip, içmek ve eğlenmek üzerine kurulmuş yaşam tarzları, gençlerimizi tutsak etmekte, bunalımlara sürüklemektedir. Bütün bunların üstesinden gelecek olan güçlü bir irade ve güçlü bir eğitim anlayışı olacaktır.

Keykâvus’un ifadesiyle, deliliğin bir çeşidi olan gençliği, ilim aşkıyla yoğurup değerleriyle şahsiyet bulan, hayatında ilmi ve çalışmayı birinci sıraya alan insanlar olarak yetiştirmek gerekir. Gençliği, kendisiyle ve değerleriyle barışık, iyiliksever, saygılı, yardımsever, eleştirel düşünceye sahip, seçici bir estetiğe ulaşmış bireyler olarak yetiştirmek herkesin görevi olmalıdır.

Keykâvus da gençlik çağının en verimli şekilde geçirilmesinden yanadır.

İmdi ey oğul gençliği gelişigüzel geçirme, ta ki yaşlılıkta bilgisiz kalmayasın, çünkü marifetli gençler pir sıfatlıdır, marifetsiz kocalar çocuk sıfatlıdır. Öyleyse pir sıfatlı gençler çocuk sıfatlı kocalardan yeğ olur. O halde gençlikte yaşlılara öykün, ta ki yaşlılıkta gençlerden utanmayasın. (C.1.s.152)

Gençler, okul dönemlerinde hayatlarının sonuna kadar geçirecekleri mesleği seçecekleri için, bu hedefe ulaşmak için birtakım zevklerinden ve alışkanlıklarından feragat etmelidirler. İlerleyen dönemlerde rahmete, kolaylığa sahip olmak istiyorlarsa, zahmete ve zorluğa katlanmak zorundadırlar.

Şöyle işittim ki Fars'ta bir derviş çıkmış, "Sufilik gençlikte gereği gibi zahmet çekip yaşlılık demini rahat geçirmektir." demiş. (C.2.s.154)

İnsan gençlikte, bu dönemin özelliğine uygun hareket etmelidir. Gençliğini de çağın özelliğine uygun yaşmalıdır. Gençler, buhranlar içinde, ruhî sıkıntılar içinde olmamalıdır. Gençliğe neşe ve mutluluk yakışır. Genç, umutlu ve huzurlu olmalıdır. Güç bir meselede kendini hemen umutsuzluğa bırakmamalıdır. Genç, aynı zamanda değerli olanlara talip olmalıdır. Cahil bir genç olmamak için ilme değer vermeli ve bu değer için zahmet çekmelidir.

Ey oğul gerçi gençsin, ama kocalar gibi akıllı ve temkinli ol, ama demem ki birdenbire gençliği bırak. O ulu gibi tembel gençlerden olma, neşeli ol, çünkü gençler neşeli olursa hoş olur. Nitekim Aristetalis der ki, eş-şebabü nev'un mine'l-cünun, yani delilik türlü türlü olur, bir türlü de gençliktir. Ama cahil gençlerden olma, bela dedikleri cahillerden kopar. (C.1.s.149)

Gençlerde belli bir yaştan sonra yetişkinleri küçümseme alışkanlığı belirir. Bu mağrurluk, gençliğin zaaflarından birisidir. Bu zaaftan, bu gafletten gencin kendini kurtarması gerekir.

Gençlerde kendilerinin bilgisini yaşlıların bilgisinden yeğ sayma alışkanlıkları vardır. Onlar her an yaşlıları şakaya getirip onların sözlerini alaya alırlar. Çünkü gençler kendi bilgilerini herkesin bilgisinden üstün sanırlar. İmdi sakın ey oğul, sen, kendini böyle sanan gençlerden olma. (C.1.s.151)

İmdi akıl ve bilgisi olan, halk içinde hünerle saygı ve ululuk bulduğunu görür, o halde çalışmak gerek, hünerini arttırmaya, daha hünerli olmaya. Kişi böyle hüner arttırmak ardınca oldukça kısa bir süre sonra kendi yanındaki insanların ulusu olur, şimdi belli oldu ki kişinin dünyada istediği birçok şey vardır, ama hiç biri erdem ve hüner istemekten yeğ değildir. (C.1.s.118)

SONUÇ

Araştırmamızda *Kabusname*'nin eğitim açısından taşıdığı değeri, verilen mesajların eğitim bakımından önemi, günümüzle örtüşen taraflarının olup olmadığı, çağının insanına ve gelecek kuşaklara verdiği öğütler analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Zamanında içinde yaşadığı toplumun insanlarını eğitmek, onlara yol göstermek amacıyla eser bırakan yazarlar, toplumun inşasını edebi eserlerle gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdir. *Keykâvus* da eserini, oğlu için yazdığını söylese de asıl hedefi oğlunun üzerinden toplumuna ve tüm insanlığa sözleriyle tesir edecek ölümsüz bir eser bırakmaktır. O, biliyordu ki toplumların inşası eğitimle gerçekleşirdi. Bunu eserinin birçok yerinde eğitimden, ilimden, bilimden bahsetmesinden anlayabiliyoruz.

Kabusname yazarı, insanın kendisini eğitimle geliştirebileceğine inanıyordu. İnsanın hangi meslek sahibi olursa olsun kendini geliştirmesi, alanının ve mesleğinin en iyisi olması gerektiğini eserinin her safhasında öğütler.

İnsanın eğitilmesi ve yetiştirilmesinde ailenin öneminin farkında olan *Keykâvus*, daha kitabının ilk bölümlerinde çocuğun eğitiminde ailenin önemine vurgu yapmış, çocuğun başıboş bırakılmasını cevherin balçığa atılmasına eş değer görmüş, terbiye edilmeyen çocukların zamanın sillesini yemesinin doğal olduğunu ifade etmiştir. Çocukların hüner sahibi, bilgili ve erdemli olarak yetişmelerini her fırsatta eserinde dile getiren *Keykâvus*, çalışarak hüner elde edilmesi gerektiğini ve insanın ancak hüneriyle öğrenmesinin haklı bir öğrenç olduğunu dile getirir.

Keykâvus b. İskender, eserinde verdiği nasihat ve bilgileri ayetler, hadisler, özlü sözler, alıntılar, hikâyeler ve kendi hayat tecrübesiyle pekiştirmiş; birçok yerde de hikâyelerle düşüncelerini desteklemiştir. İslam kültürünün etkisinde oluşturduğu eserini geleneğe uygun olarak Allah'ın birliği, peygamberliğin hikmeti, Allah'a minnettarlığın gerekliliği ve bunun için ibadet edilmesi gerektiğini anlatarak eserine başlar.

Eser, iyiliğin ve kötülüğün ne olduğunu, nefsi arındırmanın yollarını, nerde nasıl davranılması gerektiği, her şeyi her yerde söylememek gerektiği, dile hâkim olmanın önemini, yumuşak huylulukta orta yollu olmayı, ana baba hakkından, komşu hakkına, misafirlikten, alışveriş adabına, mesleklerin tanıtımından, padişahlık şartlarına, şairlikten aşık olmaya kadar, sahip olduğu ansiklopedik bilgiyi öğretim yöntemlerinin metot ve tekniklerini kullanarak sunmaya çalışır.

Keykâvus ahlak eğitimine de büyük önem vermektedir. Kişiliğin oluşmasında maddi ve manevî eğitimin önemini vurgulayan *Keykâvus*, dünya hayatında rahat ve huzurlu yaşayabilmek için hüner sahibi olmaktan, çalışmaktan, iyilik peşinde koşmaktan, cömertlikten, diğergamlıktan, doğruluktan, yardımlaşmaktan bahsederken; ahiret yurdunu kazanabilmek için de günahattan, hileden, yalandan, gıybetten, haramdan, israftan, ikiyüzlülüğten kaçınmak gerektiğini öğütler.

Eserin, genelinde dinin referans gösterilmesi, olaylara dini perspektiften bakılması, mesajların ayet ve hadislerle pekiştirilmesi; toplumsal çözülmeyi önleyen değerlerin başında dinin geldiğini, dolayısıyla değer aktarımında dinin önemli bir işlevinin olduğu, bugün de dinin toplumsal çözülmeyi önleyici işlevinin aynı şekilde kullanılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Keykâvus'a göre hayat sadece bu hayat değildir. Bu dünyanın bir de öbür yüzü vardır. Ona göre bu dünya öteki dünyanın ekinliğidir. Bu nedenle birey hazırlıklarını buna göre yapmalı, nefsini terbiye etmeli ve iyilik peşinde koşmalıdır. İnsan, her zaman ölümsüz dünyayı ölümlü dünyaya tercih etmeli, her işinde adaletle davranmalıdır. Bunları yaptığı sürece kendini kurtarmış olacak, en kötü ihtimalle pasif iyi olacak yani başkalarına zarar vermeyecek seviyeye ulaşacaktır.

Eserde gençlerin düşebilecekleri yanlışlar dile getirilirken, gençlerin gençlik gururu yüzünden verilen nasihatleri dinleme ihtimallerinin çok az olmasına rağmen Keykâvus'un nasihat yöntemini ısrarla sürdürmesi, nasihatın zamanı ve zemini iyi ayarlandığı zaman bir gün verilen bu nasihatlerin dinleneceği umudunu taşımasıdır. Koruma refleksiyle verilen bu nasihatler aynı zamanda bir kişinin bir başka kişiye verdiği değer bir göstergesidir. Bu yüzden nasihat yöntemi eğitimde vazgeçilmez yöntemlerden birisidir.

Eserde ayrıca bireysel ve toplumsal yaşamda hayatı kolaylaştırıcı nitelikte tecrübi bilgiler, ahlak ve muâşeret kuralları ve toplumsal ilişkiler içerisinde nasıl davranılması gerektiğine dair kurallar en ince ayrıntısına kadar açıklanırken, devlet yönetimi, padişahların davranışları, siyaset, askerlik ve devlet kademesinde çalışanlarda olması gereken niteliklerden de bahsedilmiştir.

Kabusname'de bir taraftan ideal insan tipini oluşturmaya, insanı yücelten değerler sunulmaya, dünya ve ahiret yurdunda huzura ulaşmak için sahip olunması gereken nitelikler anlatılmaya çalışılırken, bir taraftan da eserin bazı olumsuz davranış ve hareketleri telkin etmesi eserin güzelliğine gölge düşürmektedir.

Toplumun inşasının fertlerin eğitiminden geçmesi gerektiğinin farkında olan Keykâvus, kişiyi her alanda eğitip geliştirmek için bilim, sanat ve günlük yaşayışa kadar her çeşit konudan bahsetmiş ve nasihatler vermiştir. Amaç her yönden iyi yetişmiş, ideal bir insan yetiştirmektir. Bu insanın hangi özelliklere sahip olması, hangi değerleri kuşanması gerektiği kitapta yer alan kırk dört bölüme serpiştirilerek açıklanmıştır.

Kabusname, insanı temel alan özelliğiyle o gün sezilen değerler kaybının bugün de devam etmesi üzerine, okullarda, özellikle edebiyat ve Türkçe derslerinde ve hatta kişisel gelişim kitapları içerisinde eğitim koçu olarak da kullanılabilir bir kaynak olma özelliğini ve özgünlüğünü de korumaktadır.

Kitapta anlatılan değerler, bugünün yenilerinden hâlâ değerli hâlâ yenidir. Okurlarını, iki dünyayı bir ufuktan görme saadetine erdirmek için yol işaretleri sunar. Keykâvus, eserinde, geleceğe sağlam adımlarla yol alınmasını sağlamak için, sosyal sorumluluk bilinciyle bildiklerini paylaşır.

Kitapta görmeyi düşte görmekle eş değer gören Keykâvus, değerlerimizi somutlaştırarak anlatan bir üslupla günümüz gençlerine ve insanlarına, içinde filiz verdiği gönlü fark ettirmek adına, tarihin derinliklerinden seslenerek, okurlarını satırlarına davet etmektedir.

ÖNERİLER

Değerlerin kazanılması ve davranışa dönüştürülmesi eğitimle gerçekleşir. Eğitim ise bir süreçtir. Ailede başlayan bu süreç, okulla bütünüleşerek devam eder. Aile ve okul, şahsiyetli bir birey yetiştirmede etkin bir rol oynar. İkisinin birlikteliği neticesinde ya insani erdemlerle kaynaşmış bir birey ya da insanî erdemlerden yoksun bir birey ortaya çıkar.

Toplumsal huzurun ve güvenin artmasında değerler eğitiminin önemi büyüktür. İnsanların hayatını etkileyen ve şekillendiren değerler, çocuklarımızda ve gençlerimizde davranışa dönüşmesi gerekmektedir. Değerlerin davranışa dönüştürülmesi adına aile, okul, sivil toplum kuruluşları ve medyaya büyük görevler düşmektedir. Ağacın güzel olmasını istiyorsak, tohumun da güzel olması ve güzel yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu güzelliği oluşturabilmek ve değerlerin insan üzerinde yansımaları görebilmek adına aşağıdaki önerilerin faydalı olacağı kanısındayız.

1. Değerler aktarımında seçilen edebi metinler önemlidir. Kültürün ve değerlerin öğretilmesinde, Türk kültür ve değerlerini yansıtan metinlere yer verilmelidir.
2. Değerlerin yaygınlaşmasında ve kalıcı olmasında kısa hikâyelerin de kitaplarda yer alması etkili olacaktır. *Kabusname*'de verilen nasihatler ve kitapta anlatılan hikâyeler öğretmen ve öğrencilerimizin istifadesine sunulmalıdır.
3. Eğitimin öncelikli amacı, iyi insan yetiştirmek olmalıdır. *Kabusname*, bu amaca hizmet etmede kılavuz niteliğinde bir eserdir.
4. *Kabusname*, değerler eğitimi açısından zengin içerikli bir eserdir. Okullarda, özellikle edebiyat ve Türkçe derslerinde, eğitim koçu olarak da kullanılabilir olan bu eserin insanımıza ve gençlerimize tanıtımı yapılmalıdır.
5. Değer aktarımında bu görev sadece belli branştaki öğretmenlere verilmemeli, tüm idareci ve öğretmenlerin bu görevde etkin bir rol almaları gerekmektedir.
6. Değer aktarımının doğal bir üyesi olan öğretmenler, okulda ve dışarıda örnek davranışlar sergileyerek değerler noktasında iyi bir model olmalıdırlar.
7. Okul aile birliği, okul idaresi ve öğretmenler işbirliği yaparak, üniversitelerle diyaloga geçip, alanında uzman akademisyenlerden, değerler eğitimine yönelik çalışmalar için yardım alınmalıdır.
8. Eğitimin en önemli sacayaklarından biri olan ailenin, değerler eğitimine aktif katılımlarını sağlamak için etkinlikler düzenlenmelidir.
9. Değerler eğitimine yönelik, öğrencilerin aktif olacağı kısa film yarışmaları gibi etkinliklere okullarda yer verilmelidir.
10. Okul, sosyal değerlerin öğretildiği ve yaşandığı mekânlardır. Bu mekânların yaşanabilir duruma getirilmesi gerekmektedir. Değerler eğitiminin başarıya ulaşması için öğrenciler bu mekânlara seveerek gelmelidirler.

KAYNAKÇA

- Açıklalın, A. (2009). *Okuldaki çocuklarımız* (2. Baskı). Pegem Akademi, Ankara.
- Adler, A. (1997). *İnsanı tanıma sanatı* Dergâh Yay. , İstanbul.
- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinde gerçekleştirme derecesinin değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Alagöz, F. C. (2012). *Cahit Uçuk'un masal kitaplarında temel değerlerin Türkçe eğitimine katkısı* Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Altıntaş, H. (1991). *Tasavvuf tarihi* (2. Baskı). Ankara.
- Arat, R. R. (2008). *Yusuf Has Hacib Kutadgu bilig* (2. Basım) Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, M. Z. (2008). *Ailede çocuğun ahlak eğitimi* (6. Baskı). Ankara, Nobel Yayın Dağıtım Anonim Şirketi.
- Başgil, A. F. (1997). *Gençlerle başbaşa* (29.Baskı). İstanbul, Yağmur Yay.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik çalışmalar* Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Bobaroğlu, M. (2001). *Değerler sorunu* Us Düşün ve Ötesi, AAV Yayınları, sayı 6.
- Bozkurt, V. (2008), *Değişen dünyada sosyoloji: temeller, kavramlar, kurumlar* (4. Baskı). Ekin Yayınevi, Bursa.
- Bridge, B. (2004). *Etik değerler eğitimi* (2. Basım). Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Büyük Türk Klasikleri. (2004). *Güvahi* (cilt 3, s. 264) Ötüken-Söğüt, İstanbul.
- Büyük Türk Klasikleri. (2004). *Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa* (cilt 1, s. 327-328) Ötüken-Söğüt, İstanbul.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma felsefe sözlüğü* (4. Basım). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cüceloğlu, D. (2002). *İçimizdeki biz* Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çakın, M. B. (2014). *Gülşehri'nin mantuku't-tayr'ında eğitim değerleri ve Türkçe* İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Çınar, A. (2013). *Değerler felsefesi ve psikolojisi* Emin Yayınları, Bursa.
- Çubukçu, İ. A. (1974). *İslam'da ahlak ve manevî vazifeler* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Descartes, Çev. Mehmet Karasan (1991). *Ruhun ihtirasları* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Develioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (14. Baskı). Aydın Kitabevi Yay. Ankara.

Dilmaç B., Bircan, H. H. (2014). *Değerler ve değerler psikolojisi* (1. Baskı). Pegem Akademi, Ankara.

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (1988). *Af* (cilt 1, s. 394). Ankara.

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2002). *Keykâvus b. İskender* (cilt 25, s. 357). Ankara.

Doğan, E.. (2011), *Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılan Kabusname çevirileri üzerine* İstanbul Üniversitesi Araştırma Projeleri.

Doğan, M. (1996). *Büyük Türkçe sözlük* (11. Baskı). İz Yay., Ekim.

Elmacıoğlu, T. (2009). *Başarıda aile faktörü* Yakamoz Yayıncılık, İstanbul.

Emiroğlu, M. (1985). *Gençliğin eğitimi ve sorunları* (s.XX). Türk Eğitim Derneği Yayınları, TED IX. Eğitim Toplantısı Açılış Konuşması, Ankara.

Emiroğlu, S. (2010). *Türkçe manzum nasihat-nâmelerin eğitim değeri üzerine bir inceleme* Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, Konya.

Erdem, A. R. (2003) *Üniversite kültüründe önemli bir unsur: değerler* DED, Cilt I, Sayı 4.

Erdem, H. (1996). *Sondevir Osmanlı düşüncesinde ahlak* Konya.

Eyyüpoğlu, S. (2002). *Kabusname'nin Morfolojik Açıdan İncelenmesi* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Foerster, Fr. W. (1993). *İyi insan iyi vatandaş* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Gazali, İ. (1985). *İhyâu ulûmi'd-dîn* Ter.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul.

Güneş, A. (2001). *Kabusname'nin bilinen ilk Türkçe çevirisi (giriş-metin-dizin)* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar* (4. Basım). Ötüken Yay., İstanbul.

Güngör, E. (2010). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak* (6. Basım). Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gökyay, O. Ş. (2007). *Kabusnâme*, Keykâvus Kabalcı Yay., İstanbul.

Kendir, H. (2004). *Mukaddime Haldun, İbn-i*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, C.1-2.

- Hatiboğlu, İ. (1991). *Kırk Hadis ve Şerhi Nevevi, İ.* İslamoğlu Yayıncılık, İstanbul.
- İşcan, C. D. (2007). *İlköğretim düzeyinde değerler eğitimi programının etkililiği* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Kantemir, E. (1991). *Yazılı ve sözlü anlatım* Ankara.
- Karatay, H. (2011). *Karakter eğitiminde edebi eserlerin kullanımı* Turkish Studies, C.6, s.1398-1412,Turkey.
- Kaymakcan, R., Meydan, H. (2014). *Ahlak değerler ve eğitimi* (1. Basım). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Kuran'ı Kerim Meali. (2009). Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Koçer, H. A. (1980). *Eğitim tarihi-I* AÜEF Yay. S.5., Ankara.
- Kuçuradi, İ. (1998). *İnsan ve değerleri* (2. Baskı). Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Kulaksızoğlu, A. (1998). *Ergenlik psikolojisi* Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kumbasar, E. (2011). *Muzaffer İzgü'nün romanlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Moğul, S. (2012). *Mehmet Akif Ersoy'un safahat isimli eserinin Türkçe eğitimi ve değerler eğitimi açısından incelenmesi* Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Necefzade, Y.K. (2000). *Bostan-Gülistan-Altın Küpeler* Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Öçalan, M. (1996). *Gabusname (Kabusname) (1-24 Bölüm) transkripsiyon, tercüme, metnin dil özellikleri, sözlük* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özbay, M., Tayşi, E. K. (2011). *Dede Korkut hikâyeleri'nin Türkçe öğretimi ve değer aktarımı açısından önemi* Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, C. 1, Sayı 1.
- Özensel, E. (2003). *Sosyolojik bir olgu olarak değer* DED, Cilt 1, Sayı 3.
- Özer, M. (2014). *Değerler eğitimi* Berkan Yay., Ankara.
- Özkırımlı, A. (1974). *Kabusname İlyasoğlu Mercimek Ahmed*, Tercüman Gazetesi Yay., C.1-2. İstanbul.
- Özsoy, S.A. (2009). *Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi kuramına göre hemşire öğrencilerin ahlaki yargı yeteneklerinin belirlenmesi* Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Robbins, A. (1993). *Sınırsız güç* (4.baskı). İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Samuk, O. (2012). *Mütercimi bilinmeyen ikinci Kabusname tercümesi (1b-43b): metin-dil incelemesi-sözlük* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Samuk, O. (2012). *Dr. Enfel DOĞAN, Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabusname tercümesi (metin-sözlük-dizin-notlar-ıpkıbasım)* Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2011.731 s. "Turkish Studies" International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 7/2 Spring 2012. P. 1367-1370, Ankara/ Turkey.

Şener, H. (2013). *Hayriye-i Nâbi'de aktarılan değerler* Turkish Studies, Cilt 8, sayı 1, Ankara-Turkey.

Şener, S. (1997), *Başarı yolunda 70 kural* (5. Baskı). İstanbul, İnkılab Basım Yay.

Tahiru'l Mevlevi (1994). *Edebiyat lügati* Enderun Kitabevi, İstanbul.

Temizyürek, F., Erdem, İ., Temizkan, M. (2013). *Konuşma eğitimi* Pegem Akademi, Ankara.

Topçu, N. (1998). *Var olmak* Dergâh Yay., İstanbul.

Tural, S. (1991). *Zamanın elinden tutmak* (2. Baskı). Ecdad Yayınları, Ankara.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. (1982). *Kabusname* Dergah Yay.

Ulusoy, K., Dilmaç, B. (2012). *Değerler eğitimi* Pegem Akademi, Ankara.

Uysal, E. (2003). *Değerler üzerine bazı düşünceler ve bir erdem tasnifi denemesi: insanî erdemler-İslâmî erdemler* Uludağ Ün., İlahiyat Fakültesi, Cilt 12, Sayı1.

Ülken, H. Z. (1965). *Bilgi ve değer* Ankara.

Vargeloğlu, M. F. (2005). *Keykâvus hayatı ve Kabusname'de eğitim görüşü* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yavuzer, H. (1982). *Çocuk suç ve ergenlik* (1.Baskı). Altın Kitaplar Yayınevi.

Yavuzer, H. (2012). *Çocuk eğitimi el kitabı* Remzi Kitâbevi, Ankara.

Yazıcı, K. (2006). *Değerler eğitimine genel bir bakış* TÜBAR, XIX.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin Yay., Ankara.

Yılmaz, H. (2004). *Sevgili anne ve babacığım, lütfen bu kitabı okur musunuz!..* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Yörükoğlu, A. (1979). *Çocuk ruh sağlığı* (2. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZ GEÇMİŞ

Genel Bilgi

Adres: Hocacihan Mah. M. Akif Cad. No:4 Selçuklu/Konya

Tel: 0332 3232341

E-mail: saitokutan57 @gmail.com

Eğitim ile İlgili Bilgiler

Y. Lisans 2015 Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

Lisans 1997-2001 Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Ankara

Lise 1989-1993 Konya Merkez İmam Hatip Lisesi / Konya

İş Deneyimi

2001-2004 – Öğretmen, Tabureli İÖÖ. / Mersin / Erdemli

2004-2007 – Öğretmen, Atatürk Lisesi / Bingöl / Merkez

2007-2008 – Öğretmen, TBMM Vakfı Bingöl Fen Lisesi / Bingöl / Merkez

2008-2008 – Öğretmen, İvriz Anadolu Öğretmen Lisesi / Konya / Ereğli

2008-2015 – Müdür Yrd. /Osman Nuri Hekimoğlu Anadolu Lisesi / Konya / Selçuklu